

OBÁLKA

RODOKMENY

RODOKMENY

FOTO

FABRIKA

PŘÍBĚH TEXTILNÍCH BARONŮ Z MORAVSKÉHO MANCHESTERU

KATEŘINA TUČKOVÁ A KOL.

Výstava a publikace jsou výstupem institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (DKRVO), poskytnuté Ministerstvem kultury ČR. Uskutečňují se za finanční podpory Jihomoravského kraje

~~The exhibition and publication are an outcome of institutional support for research and development (DKRVO) granted by the Ministry of Culture of the Czech Republic. They were supported by the Southern Moravia Region~~

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být reprodukována, uchovávána v počítačové paměti či přenášena jakoukoli jinou formou či jakýmkoli elektronickým, mechanickým, fotografickým či jiným záznamovým prostředkem bez předchozího písemného svolení vydavatele.

© Moravská galerie v Brně, 2014
© Host – vydavatelství, s. r. o., 2014

Texty

© Kateřina Tučková,
Andrea Březinová,
Tomáš Zapletal,
2014

Obrazové materiály

© Archiv města Brna,
Moravská galerie v Brně (Kamil Till),
Moravská zemská knihovna,
Moravský zemský archiv,
Národní památkový ústav,
státní zámek Rájec nad Svitavou,
Muzeum města Brna,
2014

ISBN:

978-80-7027-278-7
(Moravská galerie v Brně)
978-80-7491-479-9
(Host)

FOTO

FOTO

FOTO

FOTO

CESTA ZA MORAVSKÝM MANCHESTEREM

Vystoupíte-li na brněnském hlavním nádraží a namísto do centra zamíříte na opačnou stranu, pak přejdete-li hraniční třídu Dornych, vstoupíte do jiného světa. Žádné rušné bulváry, nablýskané výlohy, kavárny a kašny s vodotrysky. Kolem obrubníků raší lebeda, ze zaprášených fasád dávno odpadala omítka a prázdnou ulicí roznáší vítr kusy novin a reklamních letáků. Život se tady zastavil už před více než dvaceti lety a od té doby je ulice Přízova s areálem bývalé fabriky Vlněna jakýmsi neoficiálním skanzenem brněnské textilní slávy sahající až do počátků 19. století.

V těchto dnech však můžete od nádraží zamířit také na druhou stranu. A projdete-li centrem města do ulice Husova, ocitnete se před opravenou budovou Uměleckoprůmyslového muzea. I to je symbolem dávného úspěchu brněnského průmyslu. Zdejší podnikatelé jej založili už v roce 1873 a vstoupíte-li dnes dovnitř, ocitnete se právě v době jejich největšího rozmachu. Moravský Manchester, tak se říkávalo Brnu, když sláva jeho textilek pronikala do celého světa a proměňovala k nepoznání i město samotné.

Projekt Moravský Manchester má za cíl ukázat, jak průmyslová výroba, prosperita a dnešní urbanistická podoba Brna souvisí s tímto fenoménem. Slavné funkcionalistické vily, nádraží v centru města, ulice a parky a koneckonců i brněnský hantec, to vše vznikalo v přímé souvislosti s rozvojem textilnictví. Ale smělé plány podnikatelů měly i svou odvrácenou stranu. Stávky zbídačených dělníků, sociální problémy a sirotčince plné dětí pracujících od rozbřesku do noci v prachu a hukotu tkalcovských strojů.

Byl to čas plný nadějí, prosperity a tragických osudů zároveň. A jestliže dnes Brňané objevují identitu svého měs-

ta, jestliže se Brno chce opět stát sebevědomým průmyslovým a kulturním centrem, je nutné připomenout právě tento mimořádný fenomén, na něm stojí jeho modernita.

Projekt Moravský Manchester je však výjimečný i z toho důvodu, že je pokusem oslovit paměť jiným způsobem než jen prostřednictvím historických faktů a muzeálních exponátů. Má-li se totiž historie stát součástí naší identity, je třeba ji nejen poznat, ale také ji prožít. A to je možné pouze skrze příběhy. Oslovili jsme proto spisovatelku Kateřinu Tučkovou, která v knize, již právě držíte v rukou, zasadila slavnou historii brněnského textilnictví do životních osudů kdysi významné a dnes již zcela zapomenuté rodiny Offermannů. Výsledkem je dramatický příběh, po jehož přečtení, už pro Vás Brno nebude nikdy stejným městem jako dřív.

Jan Press,
ředitel Moravské galerie v Brně

Miroslav Balašík,
šéfredaktor nakladatelství Host

Otevřenými okny doléhá do podkrovní pracovny Uměleckoprůmyslového muzea ruch ulice. Je konec března, první hezké dny po zimě, která tentokrát hrozila, že snad nikdy neodejde. Do obvyklého hluku tramvají a projíždějících aut se tak mísí křik dětí vracejících se ze školy a veselé hovory chodců.

Možná je to tím okamžikem, do něhož voní rychlý nástup jara, nevím, ale i my dnes u kulatého stolku nad rozloženými poznámkami probíráme výstavu o **moravském Manchesteru** nějak radostněji. I když je to zatím, řekněme, obrovské zašmodrchané klubko nespočtu historických událostí.

Je tuhé a celistvé, bude to těžká práce je rozmotat a návštěvníkům výstavy předestřít v logicky se odvíjející nitce. Však proto jsme na to tři. Kurátorka Andrea, historik Tomáš a já.

Už pěknou řádku let se každé ráno probouzím v mém srdci moravského Manchesteru. V domě postaveném pro úředníky textilky, jejíž dnešní torzo mám na dohled, stejně jako pavlačové domy dělníků a honosné vily majitelů továren. Srdce textilního Brna tepalo právě tady, na Cejlu. Všechno to mám přímo na očích, ale ty stavby jsou jen skořápky. To tam vevnitř, v jejich útrobách, se odehrávaly pozoruhodné příběhy dělníků, úředníků, továrníků, kteří byli na vertikální ose času mými sousedy. To je to, co mě nejvíc zajímá. Jejich štěstí nebo starosti, po kterých tu dnes nezbylo nic. Továrny zkrachovaly, majitelé vymřeli v koncentračních táborech nebo v lepším případě v emigraci, poslední textilní dělníci už dožívají, v domech bydlí noví nájemníci.

To vědomí definitivního konce je tísnivé. Na druhou stranu je právě teď možné příběh moravského Manchesteru přehlédnout celý. Největší sláva textilního Brna je minulostí,

ale zároveň jí ještě nejsme tak vzdálení, abychom ji nemohli podrobně zmapovat.

Tak teď v tom pevně zavinutém klubku ještě najít konec nitky příběhu, na kterém by se dala historie moravského Manchesteru představit, a můžeme začít chystat výstavu.

Trvalo mi to nekonečně dlouho. Denně jsem si lámala hlavu, chodila do Moravské zemské knihovny, do badatelen nejrůznějších archivů a na pravidelné schůzky s Andreou a Tomášem, kteří už začali shromažďovat exponáty. A já jsem přitom z klubka pořád tahala příliš krátké nitky. Lidé, kteří příběh moravského Manchesteru splétali, se objevili a pak zas zmizeli. Takový rod, jehož osud by se rozklenukl přes dvě století, jsem nenacházela. A tak jsem ani pro Andreu a Tomáše, čekající s libretem výstavy na jména jejích hlavních hrdinů, neměla odpověď.

Ale pak tím stálým povytahováním nitek klubko konečně povolilo. Našla jsem jednu dostatečně silnou a dlouhou, s jejíž pomocí by se daly všechny ty malé i větší příběhy sešít dohromady.

„Offermannovi!“ přesvědčovala jsem na dalším setkání Andreu a Tomáše a vyprávěla zatím to málo, co se mi o nich podařilo zjistit. Bylo vidět, že se jim na první poslech zalíbili.

Ještě před nedávnem jsem netušila, že nějací Offermannovi kdy v Brně žili. A přece je pořád možné narazit tu na jejich stopy. Jsou časem zaváté tak, že už je nikdo nepřiradí ke jménu jejich původců, ale přesto tu jsou. Tramvaje, totiž šaliny, Lužánky, Denisovy sady, honosná budova Uměleckoprůmyslového muzea. Nebo řada domů v „brněnském Bronxu“. Kolikrát jsem šla Bratislavskou, Cejlem nebo Vlhkou, s očima přilepenýma na zdobné fasády domů, a nenapadlo mě ptát se, kdo je tu dal postavit. Přitom třicet krásných činžovních domů na Vlhké vyrostlo kdysi z půdy ovocných sadů a z podobně výživného konta továrníka Karla Offermanna. Ta ulice se pak také pyšnila jeho jménem. Offermanngasse. Než ji za první republiky a pak zno-

vu po válce přejmenovali na Vlhkou. Špatně zatrubená Ponávka, která tehdy máčela paty domů, se zdála být pro nový název ulice vhodnější než jméno rodiny, které kdysi s úctou vyslovovali nejen Brňané, ale i půl Evropy. Německá minulost se Brňanům nikdy do krámu moc nehodila. I když bez ní by nejen tato ulice, ale ani celé město v podobě, v jaké je známe dnes, neexistovaly.

Zapomenutí však neměli být jen Offermannovi. Potkalo to také jejich předchůdce i současníky, přátele i konkurenty, neunikla Köffillergasse, Mundygasse ani Schoellergasse. Když už ne z paměti lidí, tak alespoň z mapy města měla být vymazána i Richard-Wagner-Gasse nebo třeba Goethegasse. Když už, tak už, a s lesem i třísky.

Co se dnes dalo o Offermannových, kteří kdysi patřili k váženým brněnským měšťanům známým napříč Evropou, zjistit? Moc toho nebylo.

S koncem druhé světové války byli z Brna vyhnáni, rodinný archiv se ztratil, z podnikového zbylo pár listů v Moravském zemském archivu, na katedře brněnské historie jedna útlá diplomová práce, a pak ještě slovníkové heslo v encyklopedii brněnských podnikatelů. Na místě rozsáhlého komplexu jejich továrny dnes stojí kolos obchodního domu Tesco a nová budova katastrálního úřadu na Trnitě, zbytek je rumišť. Část továrny padla za oběť bombám na konci války, honosná rodinná vila pak musela ustoupit nové silnici.

Dnes tu lidé chodí s nákupem, se zmrzlinou, stojí na zastávkách, vyřizují lejstra na katastru, telefonují, krátí si cestu zanedbanou, zarostlou parcelou. Když jsem mezi nimi nedávno procházela, v ruce starou mapku, v níž byly ještě zakresleny továrna i vila, měla jsem chuť je zastavit. Vidíte? Tady! Tady stál jejich dům, tady byla zahrada, támhle hlavní budova továrny s okny s výhledem na Špilberk a Petrov. Tudy chodili, vlastně jen pár let před námi!

Ale neudělala jsem to. Nechtěla jsem vypadat jako blázen, ostatně výstava o moravském Manchesteru jim Offerman-

novy brzy připomene. Místo toho jsem zašla na rumišť, sedla si doprostřed, kam už jen vzdáleně doléhal hluk motorů aut a zvuky města, zavřela oči a myslela na ně – na Johanna Heinricha, na Karla, Julia, Theodora, na jejich ženy a děti. Občas mě minul chodec se psem, ke stromům uprostřed pláně zašel mladý pár s dekou.

Zešeřilo se a na obloze se objevily první hvězdy. Město utichalo, aut ubylo, chodec už se notnou chvílí neobjevil žádný, zpod stromů se ozývaly milostné vzdechy. V šeru a tichu jako by město ztratilo svůj věk. Je rok 2014, nebo 1869? Nevyhlíží náhodou z oken továrního bytu Marie Barbara, Juliova žena? Nevyšla na schody rodinné vily Anna, žena Theodora? Co asi říkají na tu milostnou árii vycházející z mlází opodál? Nebo si myslí, že to k nim doléhá sténání umírajícího Karla Offermana? Vlastně, jako bych ho slyšela také.

Nad Brnem se smráká.

Mohutné zdi Špilberku čelí rázně přílivu tmy a stráží kroky měšťanů pod sebou. Ten obraz se mu vryl pod kůži, provázel každý den jeho dětství, jinošství i dospělosti, a i jako kmet ho z okna salonu a ložnice vídal vždycky, když se večer vytrácel do noci.

Byl to první, co vyhlížel pokaždé, když se vracel. Sotva z okénka vídeňského nebo pražského vlaku, který vjel právě na viadukt, zahlédl majestát Špilberku, věděl, že je doma.

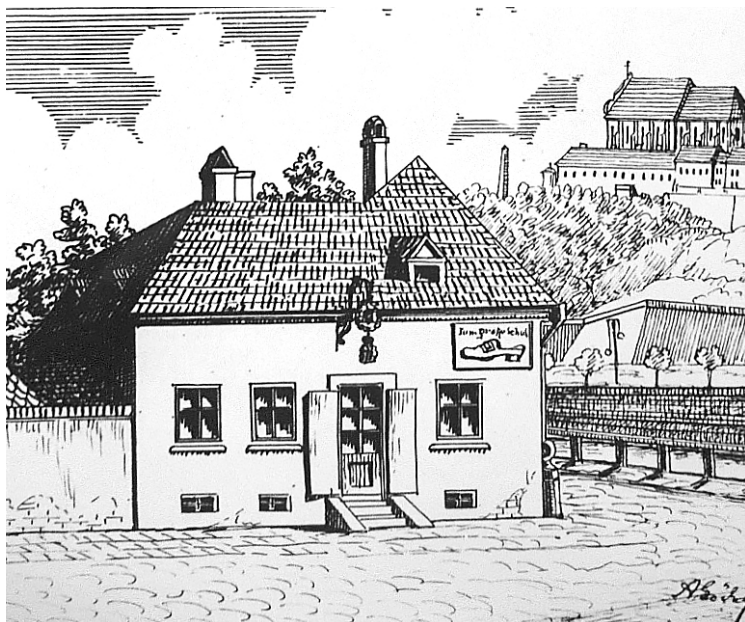
A nakonec je to teď to poslední, co vidí, než mu oči zavře zubatá. Stojí v patách postele, dívají se jeden na druhého, kývá. Ale aspoň že počkala, než zapadne slunce, neošidila ho o jedinou minutu, po kterou mohl vyhlížet z okna. Aspoň tak milosrdná byla. A teď, teď by měla přijít ta poslední vteřina, v níž prý člověk znovu prožije celý svůj život.

Karl Offermann cítí, že je tu.

Dům U Velkého střevíce stával za městskými hradbami, u mostu přes mlýnský náhon. Kdysi v něm bydlel švec, ale když

zemřel, sbalila vdova pár kusů nábytku, verpánek i své dvě dce-
ry a odstěhovala se kdo ví kam. **Johann Heinrich Offermann**
ten dům pořídil za levno.

Johannův syn Karl ho ve svých posledních chvílích vidí
úplně přesně. Nízká dlouhá stavba se třemi okny, oprýskanými
okenicemi a pod nimi hrbolatá cesta. Nad vchodem se houpe
dřevěný štít s nápisem *Beim grossen Schuch* a s obrázkem dlouhé
boty se zdobnou přezkou. Nic z toho si však nemůže pamato-
vat, otec ten dům nechal zbourat jen několik měsíců po Karlo-
vě narození a na jeho místě dal postavit manufakturu i s bytem
v patře. Ta už měla okna široká, aby jimi pod ruce tkalců proni-
kal dostatek světla, a okenice rudě lakované. Namísto čtyř sta-
vů, s nimiž otec začínal ve dvou místnostech domku *U Velkého*
střevíce, pak v přízemí manufaktury klapalo stavů osmadvacet.
Když o rok později dokončil stavbu další budovy, pralo, sušilo

Dům U Velkého střevíce

(reprofoto z publikace K. k. Priv. Militär- und Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brünn, Brno, 1912)

a česalo v ní vlnu čtyřicet tovaryšů a na nových stavech ji spřádal stejný počet přadláků.

Otec zemřel v červenci 1793, zánět hrtanu mu z krku během pár dní udělal šibeniční smyčku a dusil a dusil, až s očima vytřeštěnýma hrůzou vydechl naposledy. V té chvíli však za sebou nechával prosperující podnik s vyšším zemským továrním oprávněním, který se mohl chlubit přívlastkem c. k., víc než tisíc dělníků všech profesí a paletu osmnácti druhů jemných suken, která si vydobyla oblibu napříč celou monarchií. Po jejich *drapes des dames* nebo *londrins premiers* prý bývala shánka ve Vídni, Pešti, Krakově i v Terstu. Kromě toho po něm zbyla i žena se dvěma syny, z nichž jeden byl kojeneček a druhý batole.

Karl si jeho obraz vytvořil podle toho, co o něm slyšel od matky a strýce Mathiase Antona, který se s matčíným psaním v ruce a také se ženou a dvěma syny objevil u dveří manufaktury krátce po otcově smrti.

Bylo to právě včas, aby ohlídal zájmy svých synovců.

Ačkoliv se jejich ovdovělá matka snažila, co mohla, továrnu vést nedokázala a ostatní majitelé manufaktur, jejich evangeličtí souvěrci příšší ze sousedních vesnic v Porýní, kteří se o ni měli starat do doby, než Karl a jeho bratr dospějí, si s její správou nedělali velké starosti. Provoz šel od desíti k pěti. Po pár měsících dokonce na radě obce navrhli, že bude lepší Offermannovu manufakturu zavřít. Samozřejmě, že sledovali vlastní zájmy. Manufaktury Hopfa, Biegmanna, Bräunlicha, Mundyho i Schmala rostly a prosperovaly, a jejich vlastníci neměli čas starat se o to, aby vzkvétala i továrna jejich někdejšího přítele, dnes však konkurenta na trhu. Kdyby nebylo **pastora Riecka**, kterého doslova na poslední chvíli napadlo, aby za nezletilé chlapce vedl továrnu někdo z nebožtíkových příbuzných z Imgenbroichu nebo Monschau, přišla by nejspíš Marie Elisabeth s oběma syny na buben. Takoví křesťané to byli! Bratři ve víře!

Jak to tenkrát asi bylo? Sedávali chlapci na strýcových kolenou a naslouchali s pusou dokořán příběhu o otcově dob-

rodružné cestě? To dnes už nikdo nezjistí, ale zdá se mi pravděpodobné, že ti dva byli po střípcích ze života svého otce, zemřelého hrdiny, celí dychtiví. Myslím, že jedna z typických domácích podvečerních scén mohla vypadat tak, že strýc Mathias Anton sedí v rozložitém křesle v jejich salonu a před zvědavými synovci staví trám na trám, cihlu na cihlu, až před nimi stojí celá ves Imgenbroich, přiléhající těsně k městečku Monschau v severním Porýní, odkud jejich rod pochází. Strýc jim líčí podobu hrázděné architektury i velkolepost jejich rodinného sídla, velkého *Stammhausu* z pálených cihel, domu, jaký v Brně chlapeci neuvidí. Do detailu jim popisuje soukenickou manufakturu, kterou už v šesté generaci vedl jejich děd. Jeho synové, a bylo jich rovnou pět, se v té továrně učili jako každý jiný chlapec z okolí, všichni z Imgenbroichu

Rodný dům (Stammhaus) J. H. Offermanna v Imgenbroich u Monschau – po generace sídlo početné rodiny úspěšných výrobců sukna (reprofoto z knihy Petera Schreiber Imgenbroich, ein ehemaliges Tuchmacherdorf, Aachen, nedat.)

tehdy pracovali u Offermannů. Nejprve vlnu spříst, navíjet, pak česat, a když už byl dostatečně zkušený tak tkát i valchovat. Nakonec zvládli i barvení, apreturu a postřihování. Offermannovic chlapci museli poznat celou výrobu, aby o řemesle věděli úplně všechno. Každý z nich se pak stal odborníkem na některou z těch prací. A každý z nich se nakonec musel učit i obchodním praktikám, aby snad i v případě, že soukenictví kvůli konkurenci anglických manufaktur zkrachuje, našli živobytí v prodeji. Obchodovat se totiž dalo s čímkoliv, nejen se štočky vlněných látek.

. Strýc jim také jistě říkal, že jejich otec Johann Heinrich byl pilný a učenlivý, že dobrou vlnu poznal jediným pohmatem, a když dospěl, odevzdal dědovi ten nejlepší kus sukna, jaký prý tehdy v Imgenbroichu i Monschau viděli. Když ho dali obarvit indigem, co v té době zrovna přišlo do módy, ušil si z něj kabát, který víc než jakákoliv slova či listiny svědčil o jeho mistrovství.

Ten kabát zdědil Karl, visí v mohutné almaře v salonu továrního bytu. Jen díky němu ví, jak otec voněl, v tuhé látce se i po letech drží jeho pach. Až Karl dospěje, sám bude muset na takový spříst vlnu a utkat z ní sukno. Teprve poté mu strýc Mathias Anton předá podnik.

Jenže člověk mění a pán Bůh mění. Ani jeden z nich teď ještě netuší, že za pár let bude všechno úplně jinak.

Kabát Johanna Heinricha Offermanna však v jejich rodině zůstane jako důkaz poměrů, z nichž její členové vyšli, i když bude později zamknutý na půdě luxusní vily a odsouzený k zapomnění. V té chvíli už totiž nebude dokladem statečnosti jejich předka, ale nevítanou informací o nízkém původu, na který by někteří rodinní příslušníci raději zapomněli.

Teď je však kabát nedílnou součástí představ obou chlapců. Vidí v něm svého vysokého, ztepilého otce jet na koni, jen s malým balíkem osobních věcí uvázaným za sedlem. Jede severním Porýním, Vestfálskem, Bavorskem, jede skrz Horní Rakousy až na Moravu, do Brna, na místo, které zatím tvoří celý jejich známý svět.

„Proč, strýčku, proč?“ ptají se oba jedním dechem.

Mathias Anton mlčí a přemýšlí.

Proč tehdy neodjel on? Anebo proč neodjel s Johannem Heinrichem?

Manufakturu jejich otce v Imgenbroichu měl stejně zdědit jejich nejstarší bratr, ani jednoho ze čtyř mladších tam nečekala žádná mimořádná budoucnost, nanejvýš tak mistrovská pozice. Kromě nejstaršího syna si všichni museli svůj kus chleba tvrdě vydobýt.

Kde vzal Johann Heinrich tu odvahu pustit se napříč Evropou jen na pozvání jejich vzdáleného příbuzného, kterého už roky neviděli?

Bartoloměj Seitter mohl ve svém dopise přehánět, mohl se chvástat, nebo mohl být podveden. Vábivý svět příležitostí, jak se před ním rozestřel v habsburské monarchii, mohl být přelud. Chiméra. Fata morgána. Zatřpytí se, zaleskne, ale když člověk přijede na místo, najde jen pusto a prázdno. Jak to, že se toho Johann Heinrich nebál?

Ve chvíli, kdy k nim do Imgenbroichu přišel Seitterův dopis s pozváním do nově vznikající vlnářské manufaktury brněnského boháče **Johanna Leopolda Köffillera**, mohlo být už všechno jinak. Namísto hýčkaného odborníka, který v Brně zavede a povznesou soukenické řemeslo, se z Johanna Heinricha mohl stát žebrák.

On, Mathias Anton, to neriskl. Byl už v té době ženatý a na svět mělo brzy přijít jeho čtvrté dítě. Spokojil se s postavením mistra apretury a dál pracoval pro svého nejstaršího bratra. O Johannu Heinrichovi pak neslyšeli až do chvíle, kdy přišlo psaní od pátera Riecka a Johannovy vdovy. „Jménem Vašich nezletilých synovců,“ stálo v prvních řádcích.

Mathias Anton byl jediný, kdo se nad tou zprávou rozplakal. Nikdo jiný už na Johanna Heinricha nechoval živé vzpomínky. Rodiče zemřeli, nejstarší bratr měl plné ruce práce s továrnou už v době, kdy Johann Heinrich dospíval, jeho nová žena ho neznala, dva další bratři se odstěhovali do Monschau.

Jen Mathiase a jeho ženu Amálii Johannova smrt zarmoutila. Příští neděli za něj nechali sloužit mši. A pak se sbalili a s povozem plným nábytkem, peřin a kufrů se vydali napříč Evropou, po bratrových stopách.

Mathias Anton stále mlčí, zamyšleně se dívá do očí svých synovců.

Stydí se přiznat, že i když tu cestu podnikal na výslovné pozvání a i když v dopisu byla bratrova manufaktura popsána jako víc než slibný podnik, měl strach. Strach z neznáma, z cizího města, nového začátku, strach ze zklamání. S pohnutím si představoval Johanna Heinricha jedoucím stejnou cestou do míst, která mu slibovala mnohem méně, než slibovala nyní Mathiasu Antonovi. Když odjízďel bratr, psal se rok 1776, císař Josef II. ještě ani nevydal toleranční patent, a evangelík augsburského vyznání Johann Heinrich Offermann se vydal na cestu do bašty katolicismu, do malého města severně od Vídně, o kterém u nich doma nikdy nikdo neslyšel.

Jeho synovci mu očima visí na rtech. Mathias Anton si nejdřív musí odkašlat, než jim odpoví.

„Protože váš otec neváhal riskovat všechno, co měl, dobrou práci v rodinném podniku i střechu nad hlavou. Neváhal se pustit do neznámé země nepřátelské evangelíkům a spolehnout se jen na vlastní ruce a hlavu.“

Chlapci se na sebe zmateně dívají.

„Znamená to, že byl statečný?“ zeptá se pak Karl.

Strýček Mathias Anton přikývne.

„Byl to nejstatečnější z Offermannů.“

Myslím, že i **Karl Offermann** si kladl otázku, jak se na něj jednoho dne budou dívat jeho potomci. Nikdy se to samozřejmě nedozvěděl, my ale máme tu výhodu, že na celý rod Offermannů můžeme nahlížet z odstupu staletí. A tak můžeme i říci, že zatímco byl Johann Heinrich z Offermannů nejstatečnější, Karl byl nejpodnikavější. Převzal už sice zaběhnutý provoz, ale byl to on, kdo z něj vybudoval skutečné impérium.

Měl k tomu všechny předpoklady. Svou bystrostí předčil vrstevníky, měl představivost, na podnikání doslova vytříbených, stejně jako jeho otec se nebál riskovat, a na co sáhl, to se mu podařilo. Měl zkrátka talent a k tomu i notnou dávku štěstí.

Přálo mu hned od začátku, už v otázce dědictví. Jejich manufaktura totiž vůbec neměla připadnout jemu.

Johann Heinrich s Marií Elisabeth byli svoji už dlouho, ale přesto stále hleděli do prázdné kolébky. Žal, se kterým pohřbívali prvního syna Johanna Heinricha, i první dceru, předčasně narozenou Amálii, pojmenovanou po drahé švagrové, si umí představit jen málokdo. Stejně jako nekonečnou beznaděj, když třetí dítě, které se jim narodilo, byl nedonošenec velikosti králíka, chlapec se zakrslými a zkroucenými údy. Přesto i jeho pokřtili Johannem Heinrichem, aby jednoho dne mohl převzít továrnu svého otce. Pro případ, že by už žádný dědic nepřišel.

Ale o rok později byl na světě Karl, a co scházelo malému Heinrichovi, dostávalo se v přebohaté míře právě jemu.

Rychle sílil, rostl, chodil i mluvil dřív než jiné děti. Když začal pobírat rozum, byl už větší než Heinrich, jehož věčně otevřená, usliněná ústa naopak nenasvědčovala tomu, že by vůbec nějaký rozum měl. Netrvalo dlouho a jejich role prvorozeného a druhorozeného se obrátily.

Mladá matka Marie Elisabeth se kvůli tomu v těch letech budila uprostřed nocí hrůzou. Boží trest! Nedali v klidu spočinout duši jejich prvního syna, ještě ani nezpráchnivěl v hrobě, a oni už jeho jménem křtili další děcko. Myslela na to pokaždé, když na něj volala: Heinrichu, Heini!

Novopečený otec Johann Heinrich k té věci ale přístupoval mnohem pragmatičtěji. Jakápak odplata pekel? První syn zemřel, druhý se nevyvedl, ale on se řádného dědice nakonec dočkal. A že byl v té chvíli podle dědických zvyklostí až druhý v pořadí, mu vůbec nevadilo. A komu je, konec konců, co do toho, kdo po něm převezme podnik? Je možné, že Heinimu nikdy nedojde, že by mu měl něco vyčítat, ale dobrá,

kdyby to hrozilo, nebude mezi bratry vrážet klín. Karl už Heiniho stejně přerostl, až se budou ptát, řekne se, že prvorozený je Karl.

Pak otec zemřel, matka se znovu provdala, život trávil ve Vídni, a chlapci vyrůstali pod dohledem strýce. O jejich výchovu se staral pastor Riecke a o Karlovo vzdělání učitel Christian André. Nikdo se už věkem chlapců nezabýval, ostatně byl na první pohled zřejmý.

A tak se Karl o celé věci dozvěděl až ve chvíli, kdy nechal v roce 1837 sloužit zádušní mši za zemřelého bratra Johanna Heinricha Offermanna, nemohoucího spolumajitele *k. k. Privilegierte Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brünn*, jenž byl v matrice zapsán s jeho rokem narození.

„Došlo k omylu,“ tvrdil tehdy knězi od svatého Jakuba i novému pastoru Pawlikovi, který vedl brněnskou evangelickou obec po milovaném a vzpomínaném Rieckem. Ti ale jen kroutili hlavami:

„Matriky se nemýlí. Vy jste se narodil o rok později.“

V té chvíli už to ale bylo stejně jedno. Heini Offermann zemřel svobodný, bezdětný, a po celý jeho život za něj záležitosti podnikání beztak spravoval bratr Karl.

Právě pro něj ale musel být okamžik, kdy upíral zrak do stránek matriční knihy, nejtěžší. Sice se tomu někteří vždycky divili, ale Karl měl Heiniho upřímně rád a jeho nešťastný osud prožíval s hlubokým dojetím. Když bratr skonal, bděl u jeho smrtelného lůžka celé noci, než ho vypravil na poslední cestu. Po špičkách procházející služebné si mezi sebou špitally, že za těch nocí ze zavřeného pokoje slyšely nejen tichá slova, ale často i usedavý pláč.

Není se ale vlastně čemu divit. Vždyť Heini byl po brzké smrti strýce Mathiase Antona a odchodu matky Marie Elisabeth za druhým manželem do Vídně jediným příbuzným, kterého Karl na světě měl. Říkal mu bratře, tichý příteli, a v dlouhých hovorech mu každý podvečer sděloval všechno, co ten den prožil. Vstříc mu zářila vždy usměvavá chlapecká

tvář, která svůj nevinný výraz neztratila ani poté, co se po ní rozběhly jemné, jako pavoučí síť upředené vrásky.

Ale nepředbíhejme.

Zatím se ještě Heini těší dobrému zdraví, dá-li se to vzhledem k jeho stavu tak říci, a Karl svůj čas dělí mezi něj a továrnu. Ta představa možná vhání úsměv do tváře, ale strýc Mathias Anton rozhodl, že Karl bude už od dětských let každé odpoledne trávit při práci s ním nebo s bratranci Friedrichem Wilhelmem a Karlem Alexandrem, kteří se do různých provozů manufaktury už také zapojili. Podle práva může Karl zdědit továrnu v den své plnoletosti, ale to vůbec neznamená, že by se o některé záležitosti chodu nemohl starat ještě předtím, než mu bude čtyřiaadvacet. Naopak, čím dříve do složitého organismu manufaktury vplyne, tím lépe pro něj. A tak měl Karl dveře do strýcovy pracovny otevřené, i když za nimi probíhala obchodní jednání, s Karlem Alexandrem denně chodil na kontrolu jakosti výrobků, a Friedrich Wilhelm ho zasvěcoval do výroby.

Ta odpoledne s Friedrichem měl Karl nejradši. Ve dvou budovách manufaktury se nacházel nespočet různorodých světů – prašná třídirna, česárna plná ženských, valcha, odkud člověk nevyšel suchý, barvírna se zvláštní vůní mořidel, vlhká a dusná přádelna a nakonec hlučná tkalcovna. Friedrich znal mistry i dělníky, rozuměl jejich strojům, a když s nimi byl problém, věděl si rady. Kolikrát mu Karl držel kabát a koukal pod ruce, když v nich Friedrich s rukávy vyhrnutými nad lokty cosi spravoval.

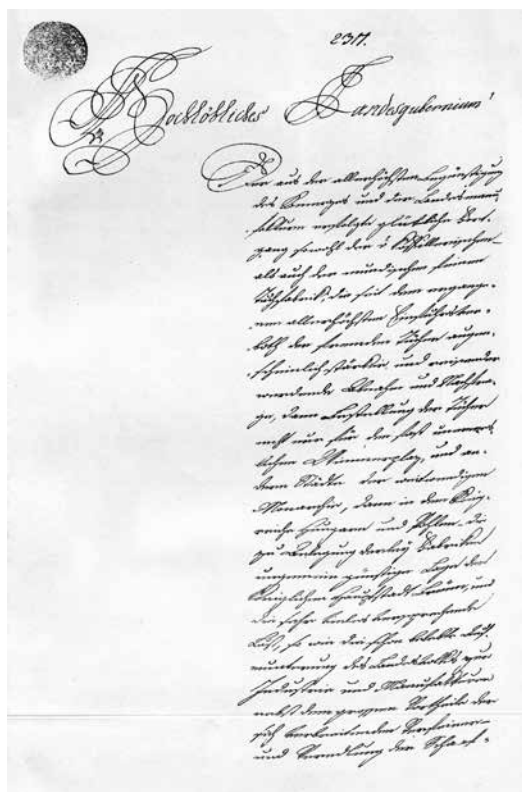
Karl ho měl nejradši. Strýc Mathias Anton už byl starý a stejně jako s vážným Karlem Alexandrem, který svůj čas trávil nad účetními knihami a vzorníky látek, s ním nebyla žádná leg-race. Zato s Friedrichem se mohl honit po dvoře továrny, občas vyjet za město a žertovat u večere. Jako by se mu v těch letech stal starším bratrem a otcem v jednom.

To od těch tří se Karl za léta svého dětství a dospívání naučil přemýšlet v objemech a číslech, nepodceňovat novinky a snažit se o jejich zavedení, i kdyby se zdály zbytečně drahé. Postřihovací nůžky, které vymyslel, sestrojil a kterým také na-

konec Friedrich vybojoval privilegium ročního užívání v celé monarchii, nahradily v jejich továrně práci padesáti dělníků. Friedrich si pak založil vlastní továrnu a Karl na jeho brzkém pohádkovém zbohatnutí viděl, že stále zlepšování, byť je někdy nákladné a riskantní, se vyplácí. Za ušetřené peníze tehdy mohli koupit další stavy a k nim přesunout dělníky vyděšené ztrátou práce, a vděčně proto i za nižší mzdu.

Od svého nejbližšího okolí tak Karl načerpal veškeré praktické znalosti. Ale ty by ho samy o sobě připravily jen k běžnému řízení vlnářské výroby, jak ji později vedli i jiní synové brněnských manufakturistů. Někdy v době, než se ujal správy podniku, se tak muselo stát něco, co jeho myšlení pozvedlo od věcí praktického provozu výš. Co ho přesvědčilo, že člověk je tak veliký, jak troufalé jsou jeho sny.

Žádost o zemské tovární povolení psané rukou J. H. Offermanna, 1786 (reprofoto z publikace K. k. Priv. Militär- und Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brünn, Brno, 1912)

Dříve „Rakouský Manchester“, později „Československý Manchester“ a vždy „Moravský Manchester“. Nezadržitelný boom textilních továren vznikajících na brněnských předměstích od poslední čtvrtiny 18. století dal vzniknout tomuto pojmu a vtiskl městu specifickou tvář průmyslové metropole své doby.

Proč se tak ale stalo a proč právě tady? Nebyla zde totiž tradice. Od středověku si výrobu suken osobovaly cechy soukeníků nebo pláteníků, které však v Brně nebyly příliš silné. A proto podnikatelé, kteří se zde rozhodli svůj kapitál vložit do staveb, jejich zařízení, do drahých strojů a materiálů nemuseli bojovat se silnou a etablovanou konkurencí. A tak se pro zrod a rozkvět moravského Manchesteru ukázala být nejpodstatnějším momentem právě absence jinde zavedených struktur.

Za výstavnou okružní třídou a mimo rezidenční městské čtvrtě pak vyrostly továrny na výrobu příze, tkalcovny, valchy, vodní náhony, dělnická obydlí a průmyslová infrastruktura. Zatímco rezidenční městské čtvrtě vznikaly na severu a západě, stavba textilních továren se soustředila na východ a jih od vnitřního města, do rovinaté oblasti

v blízkosti vodních toků. Dodnes jsou jimi lemovány ulice Cejl, Dornych, Hybešova a Václavská.

Výroba textilu byla i důvodem, proč v Brně vznikala poptávka po dalších oborech. Po výrobě strojů, po rozvoji chemického průmyslu. Ke kultivaci pracovní odbornosti byla během 19. století založena řada odborných škol včetně dvou škol vysokých. Pro péči o design a jako zásobnice průmyslových vzorů vzniklo Průmyslové muzeum. Ve městě se rovněž konstituovaly bohaté elity průmyslníků, rostl silný finanční kapitál, reprezentativní stavby, byla otevřena řada moravských bankovních domů, obchod s textilem směřoval z Brna na všechny kontinenty světa. Tvář města nabyla obrysů evropské metropole. Pracovní příležitosti lákaly během 19. století do Brna desítky tisíc lidí. Nově příchozí pracovní síla v relativně krátké době zněkolikanásobila počet obyvatel města, především předměstí a přilehlých obcí. Kolem roku 1900 překročil jejich počet 100 000 a v závěru první československé republiky 300 000. Brno se tak dle dobových měřítek stalo velkoměstem.

František Richter – Pohled na Petrov od jihu, 1827 (reprofoto z knihy *Dějiny města Brna 1, Blok, 1968*)

JOHANN HEINRICH OFFERMANN
(1748–1793)

Pocházel ze starobylé soukenické a evangelické rodiny z vesnice Imgenbroich u Monschau v *severním Porýní*, do Brna přišel v roce 1776 pracovat do manufaktury Johanna Leopolda Köfflera. Stal se zde vedoucím mistrem a skladníkem, posléze pokladníkem. Už v roce 1786 se ale osamostatnil a na předměstí Mlýnský náhon (v místech dnešního OD Tesco mezi ulicemi Úzká a Trnitá) v domku s vývěsním štítem *U Velkého střevíce* založil podnik na výrobu jemných suken. Brzy jej přestavěl na patrovou továrnu a pro další rozvoj podniku zakoupil přilehlé pozemky.

Tam byly v 18. století většinou okrasné nebo užitkové zahrady. Spolu s předměstím Křídlovce, Novosady a Dornych tvořilo toto území až do 19. století ovocnářské a zelinářské zázemí pro Brno.

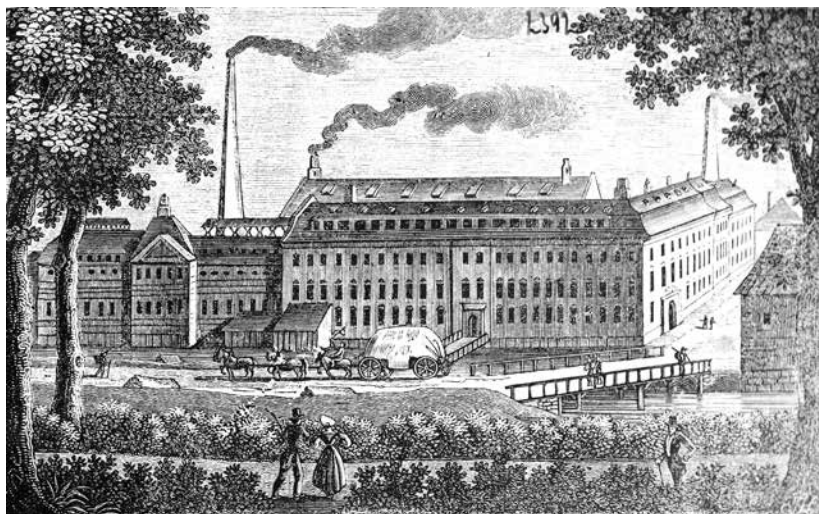
V roce 1782 se J. H. Offermann podílel na založení evangelické obce v Brně, kde

byl roku 1787 představenými zvolen za pečovatele o chudé.

V téže době se v Prešpurku (dnešní Bratislavě) oženil s Marií Elisabethou Schäfferovou (1766–1834), dcerou německého magistrátního rady. Měli spolu čtyři děti, z nichž první dvě zemřely krátce po narození.

Offermannova manufaktura díky nadprůměrné iniciativě majitele vzkvétala, v roce 1791 pro něj v Brně pracovalo na 1 000 dělníků (*zaměstnával také 235 dětí*) a dalších více než 300 jich tkalo na domácích stavech na venkově. Ročně vyrobili přes 1 000 kusů vlněného sukna.

Po brzké smrti J. H. Offermanna se o podnik starali jeho bratr Mathias Anton, bratr vdovy Johann Gottlieb Schäffer a zaměstnanec a později majitel vlastní manufaktury Abraham Greisinger.

Manufaktura Johanna Heinricha Offermanna v roce 1795 (foto: AMB)

VICTOR HEINRICH RIECKE
(1759–1830)

J. L. Köffiller, majitel první brněnské manufaktury na jemné sukno, byl sice katolík, přesto neváhal pro zaměstnance svého podniku, kteří vesměs pocházeli z protestantských oblastí, zřídit evangelickou modlitebnu. Rok po vydání tolerančního patentu (1781) se o Vánocích sloužila první evangelická mše přímo v prostoru manufaktury (na dnešní Lidické ul. v místech hotelu Slovan), o rok později byla protestantská modlitebna zřízena v bývalé stavovské jízdárně (na dnešní Husově ul.), kterou pro obec koupil rovněž Köffiller. Mše pro luterány sloužil pastor Victor Heinrich Riecke, stuttgartský rodák, kterého z vídeňských studií přivedl představený brněnské evangelické obce a pozdější spolumajitel manufaktury na jemná sukna Heinrich Friedrich Hopf.

V Brně se Riecke stal pastorem a později seniorem obce. Byl členem tajného svazu iluminátů (s krycím jménem Terentius Varro) scházejících se v Belcrediho paláci na Velkém náměstí (dnešní nám. Svobody, palác je zbořen) v lóži U opravdových sjednocených přátel. Lóže podporovala myšlenky vzdělání a osvícenství a v Belcrediho paláci zřídila první veřejnou čítárnu, kde si kromě vědecké literatury mohli čtenáři přečíst i politické časopisy. Riecke také nechal do

češtiny přeložit několik tehdy populárních německých knih.

Kromě pastorské práce se věnoval i pedagogice. Pro děti brněnských protestantů a zaměstnanců manufaktury vybudoval školu, kde je vyučoval teoretickým i praktickým znalostem z oboru textilnictví. Své učební metody použil také při sestavení učební osnovy moderního výchovného ústavu v Kuníně (později zde získal základy svého vzdělání František Palacký).

Roku 1789 byl Riecke iniciátorem vydávání časopisu *Mährisches Magazin*. Ten měl sloužit především budoucím historikům nebo přírodovědcům, které seznamoval s přírodními a politickými dějinami Moravy a s jejími pamětihodnostmi a zvláštnostmi. Protože se Riecke domníval, že „tak neuvěřitelně velké je utrpení mnoha tvých obyvatel, Brno, zvláště na předměstí!“, výnosy z publikační činnosti věnoval na charitativní činnost. Chtěl dokonce založit jeden z prvních podpůrných spolků pro dělníky brněnských manufaktur, zabránila mu v tom ovšem neochota některých příslušníků šlechty. Z podobných důvodů nakonec odešel roku 1803 zpět do Stuttgartu. Brno tak přišlo o jednu z klíčových postav pozdního osvícenství.

První evangelická modlitebna v Brně, kde působil Victor Heinrich Riecke, stávala na dnešní ulici Husově (foto: AMB)

JOHANN LEOPOLD KÖFFILLER (1743–1814)

Byl synem obchodníka, směnárníka a spoluzakladatele brněnské Půjčovni banky Michaela Johanna Köffillera (1700–1756), sídlícího v domě *U Zlaté koule* na Velkém náměstí (v místě dnešního Kleinova paláce na nám. Svobody). Jeho obchodní styky sahaly až do Anglie a Hamburku, nejvíce ale zbohatl půjčováním vysokých finančních obnosů vojenským oddílům procházejícím Brnem.

Otcův majetek Johannu Leopoldovi umožnil nabýt vysoké vzdělání a založit v Brně první manufakturu na výrobu sukna, o dva roky později pak druhou, vyrábějící plyš.

Kvůli profesionalizaci výroby pozval do Brna významného německého vlnářského odborníka Johanna Bartholomeuse Seittera, který pak přilákal další experty. Ti přišli z několika vesnic ležících na pomezí dnešní Belgie a Německa – Verviers, Eupen, Cáchy, Monschau.

Výrobu provozoval na brněnských předměstích Velké Nové (dnešní Lidická ul.) a Švábce (dnešní Údolní ul.), barvírnu na Křenové, valchy na Radlase a v Husovicích.

V době největšího rozkvětu pro něj pracovalo několik set přadláků na 120 stavech a jeho manufaktury vyrobily kolem 2 000 kusů jemného sukna ročně.

Úspěšný brněnský podnik navštívil v roce 1781 císař Josef II. a o rok později také ruský velkokníže Pavel. Ten Köffillera sukna přirovnal k francouzským a sám si některá objednal. Köffiller pak své věhlasné výrobky prodával v rámci habsburské monarchie a exportoval je i do Itálie, Polska a Turecka.

Postavil první dělnickou kolonii v Brně – tzv. *Červenou uličku* (dnešní ul. Mezírka). Tvořilo ji 44 přízemních domků postavených naproti sobě. Zde ubytoval kvalifikované textilní dělníky, kteří do Brna přicházeli ze zahraničí.

Válka s Tureckem a tím způsobená ztráta významných trhů zapříčinila v roce 1792 krach manufaktury. Už v době, kdy Köffillerův podnik upadal, se ale někteří specialisté osamostatnili a založili vlastní továrny. Jako první to byl Wilhelm Mundy, později také J. H. Offermann, H. Hopf, J. G. Bräunlich a H. Schmal, který budovy Köffillerovy manufaktury odkoupil v roce 1794 v likvidační dražbě.

V roce 1767 byl Johann Leopold Köffiller za zásluhy o rozvoj obchodu a průmyslové výroby povýšen do šlechtického stavu a roku 1773 i do stavu rytířského. Jako stoupenec myšlenek osvícenství byl spolu s jinými moravskými aristokraty členem Salmovy zednářské lóže *U vycházejícího slunce na východě*.

Průčelí bývalé Köffillerovy textilní manufaktury, kterou provozoval od roku 1767 do roku 1792, posléze manufaktura Heinricha Schmala. Podle něj také nedaleká dělnická kolonie v „Červené uličce“ dostala svůj pozdější název „Šmálka“ (foto: AMB)

KARL von OFFERMANN
(1792–1869)

Karl byl druhým synem Johanna Heinricha Offermanna (1748–1793) a jeho manželky Marie Elisabethy. Po brzké smrti otce vyrůstal pod dohledem strýce Mathiase Antona Offermanna, který se stal ředitelem a správcem majetku obou bratrových nezletilých synů. Jejich poručníky byli dále matčin bratr Johann Gottlieb Schäffer a nevlastní otec Abraham Greisinger.

Díky péči všech zainteresovaných zdědili synové Karl a Johann Heinrich v roce 1814 rozrostlou a prosperující firmu, jejímu vedení se však věnoval pouze Karl. Ten se stal také po bratrově smrti jediným majitelem manufaktury *Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brünn*.

U Offermannů se vždy dbalo na technické inovace, které by usnadnily výrobu. Jako druží v Brně zakoupili v roce 1814 parní stroj z Londýna, další pro ně vyrobily firmy Luz a Schöll ze Šlapanic a Salmovy železářny v Blansku. V roce 1851 zde postavili první mechanizované tkalcovské stavy na Moravě. Aby udrželi krok s poptávkou po módních vzorovaných suknech, pořídili na jejich tkaní Jacquardovy stavy. Investovali i do modernizace pracovního prostředí – poté co

byla postavena plynárna na Radlase, zavedli do podniku plynové osvětlení.

Továrna dobře prosperovala, zboží exportovala na Balkán, do Egypta, Velké Británie a na americký kontinent. Sklady zboží měla ve Vídni, Pešti, Miláně, Hamburku a Lipsku. Vynikající kvalita látek byla mnohokrát oceněna zlatými a stříbrnými medailemi na průmyslových výstavách, a značka *J. H. Offermann in Brünn* tak proslula po celém světě.

Karl Offermann nebyl lhostejný ani ke svým zaměstnancům – zřídil nemocenský a podpůrný fond pro dělníky, do něhož sám přispíval vysokými částkami. Pro mistry a úředníky své továrny nechal vystavět 29 domů na ulici Offermannngasse (dnešní ul. Vlhká). Kromě toho, že přispíval k průmyslovému rozvoji monarchie, zasloužil se i o rozkvet Brna. Financoval přeměnu Lužánek v anglický park, založil dnešní Denisovy sady na Františkově a nechal vysázet stromy na Špilberku. Byl podporovatelem řady spolků a dobročinných nadací, členem městské rady a poslancem říšské rady a Moravského zemského sněmu. Kromě četných ocenění byl v roce 1863 za své zásluhy o průmyslový rozvoj monarchie a za charitativní činnost povýšen do dědičného rytířského stavu.

Portrét Karla Offermanna z roku 1860 (reprofoto z publikace K. k. Priv. Militär- und Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brünn, Brno, 1912)

Bylo mu teprve deset, když se Brnem roznesla zpráva o slavné cestě mladého hraběte **Huga Franze Salma**, který v Anglii v přestrojení za textilního dělníka ukořistil plány nových spřádacích strojů. Celé město dlouho mluvilo jen o tom a později také o výkonnosti strojů, které hrabě postavil v manufaktuře Hopfa a Bräunlicha. O tom dobrodružství snil Karl celé své dětství.

Říkalo se, že mladý Salm byl vždycky podivín. Když mu zemřela matka, vyvolával prý na ostrůvku v jezírku rájeckého zámku spolu s hofmistrem Janem Bláhou jejího ducha. Vyšel k němu prý z mlhy válející se na temné vodní hladině, průsvitný, napůl tam a napůl v onom světě, vztahoval k němu ruku a nabádal ho, aby se nebál. Mladý Salm si to asi vzal k srdci, odvaha mu v životě rozhodně nechyběla. Několikrát skoro přišel o život, třeba když se s několika dalšími horkými hlavami, které spojil v jednotku Wiener Freiwilligen, pustili v Itálii do Napoleona. Samozřejmě že je zajal, a trvalo skoro rok, než je díky evropským kontaktům rodu Salmů propustil.

Když byl u Offermannů jednou na návštěvě jiný z brněnských manufakturistů, Heinrich Hopf, mluvili se strýcem Mathiasem Antonem i o hraběti Salmovi. Karl tehdy seděl na sofa v rohu místnosti, a místo aby se cpal cukrovými koláčky, jak měl ve zvyku, s otevřenými ústy poslouchal, co si ti dva o Salmovi říkají.

Bylo to v roce 1785, kdy do **zednářské lóže** *Zur aufgehendem Sonne im Orient* starohraběte Karla Josefa Salma přivedl hrabě Lamberg svého proslulého přítele Giacoma Casanovu. Hopf byl u toho, i když byl v té době Meister vom Stuhl konkurenční brněnské zednářské lóže *Zu den wahren vereinigten Freunden*. Hrabě Lamberg si tu vzácnou návštěvu nechtěl nechat pro sebe, naopak, chtěl se svou známostí pochlubit všem vyšším brněnským kruhům, a tak přemluvil Karla Josefa Salma, aby do svého brněnského paláce sezval nejen členy své lóže, *crème de la crème* moravské smetánky, čili z většiny jen nejvyšší zemskou šlechtu, ale i vyšší zemské úředníky a nové podnikatele, kteří

v Brně založili své manufaktury. Mezi nimi byl i Hopf a dokonce i Karlův otec, Johann Heinrich Offermann.

Jaká tam toho večera asi musela panovat atmosféra? Samolibý a elitářský Karl Josef Salm sice s účastí ostatních souhlasil, ale přesto nesl s nevolí, že do jeho domu, do síně zasvěcené tajnému spolku (který však nebyl ani zdaleka tak tajný, jak by si představoval, když se slova v něm vyřčená přetřásala v kdejakém brněnském pseudosalonku), vstoupili i jeho zásadní protivníci. Přivandrovalci, kteří k penězům přišli prací vlastních upocených rukou, kalkulem a vypočítavostí. Kteří ještě nedávno nebyli ničím víc, než je dnes jeho kočí. A kteří navíc mají tu drzost, že se míchají do věcí vysoké mystiky tím, že si sami založili vzdorolóži, když je odmítl přizvat do té své. Jediné opravdové moravské, kde se však má scházet pouze ta nejvybranější společnost vysoké aristokracie a předních intelektuálů či umělců. Na druhou stranu jim právě dnes může ukázat, na co tihle noví zbohatlíci nemají, co si nezaplatí, co může jedinci přinést pouze čas a rod. Přičemž to první je, jak známo, nezakoupitelné, což se už o tom druhém, ke vzteku Karla Josefa Salma i dalších představitelů staré aristokracie, říci nedá.

Freskami se zednářskou tematikou zdobený sál Salmovy lóže byl na ten zvláštní večer dobře připraven. Bohatě prostřené stoly byly pokryty modrými ubrusy se zlatými hvězdami a rozmístěné do trojúhelníku, v jehož špici seděl, jak jinak, hostitel, po jeho pravici Casanova a po levici hrabě Lamberg. Na stolech se skvěly nejvybranější pokrmy, mezi nimi stály pyramidové svícny s jasně zářícími svícemi, stejné, jako byly i podél všech zdí. V koutech se blýskala brnění upomínající na staletou tradici Salmovského rodu, malby na stěnách zobrazovaly veduty měst se sídly nejvýznamnějších evropských zednářských lóží. Starobylost, majetek a vším prostupující zednářská symbolika tu byly vkusně smíšené tak, že musely přivést do rozpaků každého, kdo na podobnou společnost nebyl zvyklý.

Všichni z nových brněnských měšťanů, manufakturiště Hopf, Mundy, Offermann i lékárník Petke, všichni se zřejmě

cítili přesně tak, jak si Salm domýšlel. Jejich evidentní nejistota mu nakonec zvedla náladu natolik, že si svou hostitelskou roli nejdiskutovanější návštěvy toho roku vychutnával.

Hopf s Johannem Heinrichem seděli u jednoho z nejvzdálenějších rohů stolu, takže špatně viděli. Ale zahlédli dost na to, aby se podělili o své rozpaky ze zjevu muže, kterého předcházela tak fantastická pověst. Na první pohled ten nevysoký olýsalý chlapík s postarou napudrovanou bílou tváří nepoutal vůbec ničím. Ale ještě že tehdy mlčeli. Jako mávnutím proutku se totiž proměnil ve chvíli, kdy začal vyprávět. Všichni do jednoho pak s napětím poslouchali dobrodružství muže, který prošel dvory tuctu evropských zemí a prožil věci, při jejichž poslechu přítomným vysychalo v ústech a běhal mráz po zádech.

A mezi nimi, nikým nepozorován, poslouchal jeho příhody plné nebezpečných situací, útěků, bitek a milostných dobrodružství i malý Hugo. Tehdy mu nebylo ještě ani devět, ale měl už tolik vlastní vůle i odvahy, že se toho večera, nepozorován ani sluhy, ani svým učitelem Janem Bláhou (který se měl slavnosti také účastnit, a tak byl skutečně roztržitý), prosmýkl ze své ložnice v zadním křídle salmovského paláce a schoval se pod bohatě prostřený stůl v zasedacím sále zednářské lóže. O tom, jak ho uchvátila dobrodružství proslulého milovníka, se pak mohli přesvědčit všichni hosté: v jedné chvíli už Hugo napětí nevydržel, a když Casanova vykřikl „to bude tvá smrt!“, strhl na sebe v úleku ubrus i s drahými mísami a broušeným sklem. Řinkot rozbitého porcelánu vyděsil nejednoho z posluchačů, kteří se hned chopili jídelních či porcovacích nožů v dosahu, aby vetřelce či špiona ztrestali. Zatím se však ze střepů, politých ubrusů a kusů nedojedeného masa vyhrabal malý starohrabě Hugo v pyžamu.

Před otcovým hněvem ho zachránil jen Casanova.

„Z toho chlapce bude jednou někdo!“ prohlásil a na důkaz svých slov mu stiskl ruku a mírně se uklonil. „Tak mladý, a přelstil vás všechny,“ smál se, zatímco Hugo Franz

v doprovodu zděšeného Jana Bláhy hrdě odcházel špalírem vážených brněnských mužů v bílých zednářských zástěrkách do své ložnice.

Když ten příběh **Heinrich Hopf** vyprávěl strýci Mathiasi Antonovi, smáli se oba. Vzápětí se však shodli, že to byl jen první důkaz troufalosti mladého hraběte. O pár let později se rozjel bránit zájmy monarchie proti Napoleonovi, a poté co se vrátil ze zajetí a dlouhé evropské cesty, se jeho charakter zúročil ve prospěch Moravy. Byl to právě Hugo Salm, kdo se rozhodl vykonat, o čem ostatní ze *Spolku pro zavedení mechanického spřádání vlny podle anglického způsobu* jen mluvili. Všichni mlátili prázdnou slámu, nikdo z nich však nepřišel na to, jak s problémem nekonkurenceschopnosti moravských manufaktur hnout. Až Salm.

Jednoho letního dne roku 1801 se sbalil a spolu s lékárníkem Petkem se vypravil na cestu do Anglie. Pak o něm tři měsíce nikdo neslyšel. V prosinci se ale z čista jasna objevil ve svém brněnském paláci a o den později překvapeným členům spolku předkládal osmnáct plánů nejnovějších spřádacích strojů, které ukořistil v Manchesteru a v Londýně.

„A víš, jak k nim přišel?“ ptal se tehdy Heinrich Hopf. Strýc Mathias vrtěl hlavou a malý Karl zvědavostí ani nedýchal.

Ke zděšení svého otce se mladý starohrabě převlékl do dělnických šatů a po příjezdu do Londýna se nechal najmout do jedné z přádelen vlny. Jeho bezvadná angličtina, za kterou vděčil své vzdělané matce, mu umožnila vplout mezi dělníky, jen musel zapomenout na vzletné fráze ze Shakespeara a naučit se pár zemitějších výrazů. Stejně radši předstíral koktavého hlupáka. Ze své role prý pro jistotu nevystupoval ani po večerech a Vincent Petke o jeho výkonu říkal, že byl tak dobrý, že nikoho ani nenapadlo ho podezírat, i když se neobvykle podrobně zajímal o spřádací stroje, jejich konstrukci a funkci i tam, kde jako obyčejný dělník neměl vůbec co dělat. Petke mezitím úplatkem zajistil pomoc jednoho anglického mechanika, co stroje, které v manufaktuře zhruba načrtl Salm,

rozkreslil a opatřil podrobnými poznámkami, podle nichž je později v Brně budou moci sestavit.

„Ale to ještě nebylo nic proti nebezpečnosti, které zažil při návratu!“ pokračoval Hopf.

Tehdy prý byly kontroly na lodích z Anglie přísné. Celníci důkladně kontrolovali zavazadla, osoby i kabiny, za pašování byly přísné tresty. To, co budou později brněnské noviny oslavovat jako „tažení Argonautů“, byla ve skutečnosti průmyslová špionáž, a za tu podle anglických zákonů hrozilo doživotní uvěznění v australské Botany-Bay.

Kolikrát si asi během těch tří měsíců a hlavně během posledních minut před naloděním Hugo Franz představoval, jak by moravští stavové přijali zprávu, že dědic rájeckého a blanenského panství byl v okovech na galéře deportován na druhou stranu světa. Stará garda, Kaunitzové, Dietrichsteinové, Liechtensteinové, s nimiž ho pojily jen ty nejlepší a v mnoha případech i krevní vztahy, by se od Salmů pohoršeně odvracela. A otec by tehdy jistě dostal infarkt, synovy styky s novou brněnskou buržoazií z duše nenáviděl a pro sestrojení nových strojů k rozvoji brněnského vlnářského průmyslu neviděl jediný důvod. Jejich spolek pro něj byl nečistou institucí nehodnou zájmu šlechtice.

To všechno se asi Hugovi honilo hlavou, když na dveře jejich kabiny někdo zabušil. První kontrolou před naloděním už prošli, předkládali dokumenty i zavazadla, a teď, dávno po vyplutí, znovu!

Zaskočený Hugo zřejmě ani nemusel předstírat, že je mu zle. Nervy stáhly jeho citlivý žaludek, rozbouřený navíc neklidnými vodami kanálu, a tak sotva začal celník prohledávat kajutu, při níž Petke pomalu, s třesoucíma se rukama znovu otevíral jeden i druhý kufr, začal Hugo na lůžku, pod jehož matraci strčil cenné plány, zvracet. To celníka znechutilo tak, že vykonal jen to nejnutnější a rychle z puchem zamořené kabiny vycouval. Ty plány pak Hugo ve strachu z jejich odhalení už neodložil. Připevnil si je kolem stehů i těla a cestoval s nimi lodí

a koňmo, revolucí rozbouřenou Francií, Německem, Horním Rakouskem až do Brna. Dodnes na nich lze tam, kde je písmo rozpité, vidět stopy jeho strachu.

Tak to popisoval Heinrich Hopf, když k Offermannům přišel na návštěvu. Strýc Mathias jeho vyprávění pozorně poslouchal. A pak se zeptal: „Co bude s těmi plány dál?“

„Postavíme ty stroje. Já a Salm.“

„Máte dostatek kapitálu?“

„I proto jsem dnes tady.“

„Už ty plány někdo posoudil?“

„Posoudil. Když se ty stroje postaví, nahradí každý práci čtyřiceti dělníků. Do dvou, maximálně do tří let budou investice zpátky.“

Strýc Mathias Anton se zamyšleně podíval na Karla, který s očima doširoka otevřenými a pusou dokořán seděl na sofa, ponořený do dobrodružných představ.

„Jsou to jeho peníze, budu o tom nejdřív muset informovat ostatní poručníky, Marii Elisabeth a jejího bratra, Gottlieba Schäffera. Ale řekl bych už teď, že máme zájem jít do toho s vámi.“

Za okny už se stmívalo, v tovární hale ustával klapot strojů a dvůr se rozezněl hlasy rozcházejících se dělníků. Heinrich Hopf se rozloučil a také odešel.

Strýc Mathias Anton se zavřel ve své pracovně, jeho kroky se nad hlavami chlapců, kteří už dávno leželi v postelích, rozléhaly dlouho do noci.

Ráno ho tam ale našli ležet studeného, přivolaný lékař konstatoval infarkt. Z Vídně přijela matka, z Prešpurku strýc Gottlieb, sešla se celá strýčkova rodina. Několik týdnů se přetřásala otázka, kdo nyní povede výrobu a obchod, kdo se postará o chlapce.

Tehdy se u nich zase mnohé změnilo.

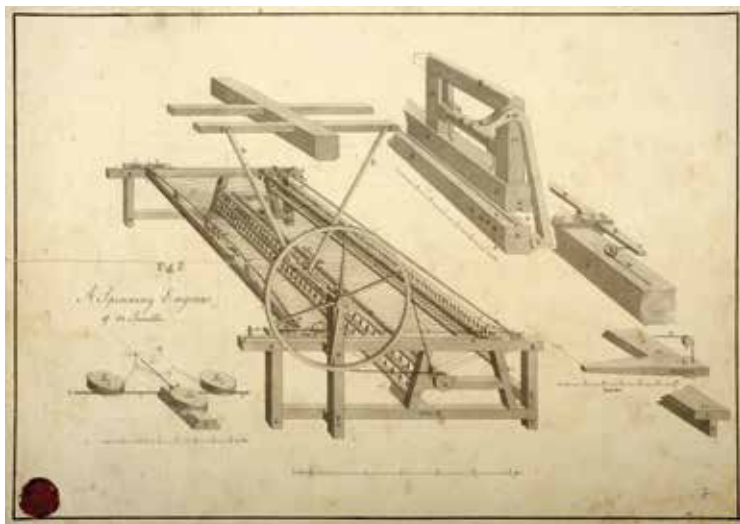
Hugo Franz Salm a Heinrich Hopf však nemohli čekat, až se u Offermannů vzpamatují. Při výrobě strojů hráli i o čas – jedině když je postaví a nechají v monarchii patentovat jako

první, budou moci žádat o privilegium jejich užívání, a tak před ostatními získají náskok.

Namísto Offermannů do projektu vstoupil Johann Gottfried Bräunlich a zanedlouho začaly naplno pracovat jak Salmovy blanenské strojírnny, z nichž se doslova dnem i nocí kouřilo, tak o něco později novými stroji vybavená manufaktura *Hopf und Bräunlich*, která kvalitou i objemem své produkce brzy dalece předstihla konkurenci.

Karl Offermann si z toho zapamatoval jedno. Pro sny má smysl riskovat, vyplácí se to odvážným a připraveným. Byl přesvědčený, že takový byl Hugo Franz Salm, hrdina jeho dětství, a takový jednoho dne chtěl být i on.

Příprava výstavy o moravském Manchesteru je v plném proudu, jako obvykle sedíme s kurátorkou Andreou a historikem Tomášem v podkrovní kanceláři Uměleckoprůmyslového muzea. Na stole je rozložená obrovská mapa brněnského centra

Plán spřádacího stroje s osmdesáti cívkami z roku 1801
(ze sbírky Státního zámku v Rájci nad Svitavou, foto: Miroslav Zavadil)

s předměstími, do níž jsou zakreslené objekty manufaktur, podél stěn se válí bedny s vřeteny zachráněnými z likvidované Vlněny.

Šmejdím prstem po mapě, až se zastavím u manufaktury *Hopf und Bräunlich*. Vítězoslavně jim vyprávím o Hugovi Salmovi, jeho špionážní cestě, o zavedení strojů do výroby. Z hloubi 19. století nás k přítomnosti přivádí jen občasné cinknutí tramvaje řítící se Husovou ulicí.

Když skončím, zavládne v pracovně ticho.

Tomáš na mapu, zhruba do míst dnešního Intersparu na Cejlu, postaví hrnek s kávou, a rozpačitě se na mě podívá:

„Hugo Franz pod stolem při zasedání lóže svobodných zednářů? To se mi nezdá.“

„Ale proč by ne?“ bráním se já. „Tou dobou byl přece Hugo v péči hofmistra Bláhy, který byl také členem lóže jeho otce... Proč by nemohl toužit po účasti na té všemi diskutované návštěvě a večer utéct ze své ložnice?“

„To je nesmysl. Buď byl s matkou na zámku v Rájci, nebo ve Vídni, při takové příležitosti by v salmovském paláci vůbec nebyl.“

„A že Hopf šel nejdřív se svými plány za Offermannovými, to se asi taky doložit nedá,“ dodává s lítostí Andrea. Vidí, jak se usilovně snažím spojit osoby a jejich činy do nějakého řetězce příběhu. Co když ale žádný neexistuje? Co když šlo prostě o souhru individuálních počinů a třeba i náhod, které se nedají v historii moravského Manchesteru sešít dohromady jako ústřížky látek?

„Ale na druhou stranu,“ mrknou na mě spiklenecky, „když neexistuje doklad o tom, že to tak bylo, neexistuje ani doklad o tom, že to tak nebylo.“

Přesně tak, včdyť se toho dochovalo tak málo! V Moravském zemském archivu ve fondu G13, kde je útlá složka torzálního archivu Offermannových, je jen pár továrních povolenek, ve fondu G150, kde je obsáhlý archiv Salmů, se k Offermannovým vztahuje jediný dokument. Kupní smlouva na parní stroj z blanenských železáren, který si Karl objednal roku 1836. To

už byl ale Hugo Franz Salm na smrtelné posteli a strojírny za něj vedl ředitel Reichenbach. A co se týče zednářské lóže, i kdyby ze zasedání existoval nějaký zápis, copak by do něj Karl Josef dovolil písaři zapsat, že jejich supertajnou seanci infiltroval kluk v pyžamu? A kdo dnes doloží obsah návštěvy dvou spřátelených manufakturistů? Nikdo.

„Neexistuje skoro vůbec nic,“ řeknu s úlevou, i když v posledních měsících mě právě tento fakt náležitě potrápil. Jenže nějakou nití jednotlivé příběhy do výstavy o moravském Manchesteru sešít musím, takže i ta offermannovská se musí proplétat situacemi, u kterých její členové možná vůbec nebyli.

Ale dobrá. Jestliže je vazba mezi Karlem Offermannem a starohrabětem Salmem tak nejistá, že se nad ní Tomáš pozastavil, kdo mohl malému chlapci vyrůstajícímu osaměle za městskými hradbami, v rozlehlém, tmavém a těžkým dřevěným nábytkem vybaveném bytě nad věčně klapající továrnou vetknout takovou vůli? Takovou podnikavost? Dravost a zároveň rozvážnost? Touhu pouštět se na nejistá, zatím neozkoušená výrobní pole? Odvahu riskovat? Kdo mohl stát u kořenů chlapcova charakteru, kdo mohl kypřit půdu jeho povahových rysů, kdo ho mohl motivovat k tak náročné a strmé cestě, kterou se vydá? Vždyť otec mu zemřel, když neměl ještě ani rok, milého strýce Mathiase Antona ztratil, když mu bylo sotva deset, a po jeho smrti měli o řadu let starší bratrance Friedrich Wilhelm a Karl Alexander plně ruce práce s provozem jeho továrny i se zakládáním svých vlastních, že je sotva vídal. Možná tak v neděli, kdy se v pozdním odpoledni celá rodina sesedla v lavicích evangelické fary v domě bývalé jízďárny naproti kostelu svatého Jakuba.

Evangelická komunita – odtud vítr vane!

Už ho vidím, malého Karla, jak je celý vzrušený.

Toho dne uprostřed října 1798 určitě nemohl ani do spat. Těšil se na něj od léta, kdy mu matka po dohodě se strýčky Mathiasem Antonem a Gottliebem řekla, že mu nenajmou soukromého učitele, ale že ho pošlou do evangelické školy, která

v tom roce získala nového učitele. **Christiana Carla Andrého**, o jehož angažmá v Brně pastor Riecke dlouho usiloval a jehož sem přilákal až z Gothy.

V těch dnech o tom mluvilo celé město.

Rada evangelické obce mu zajistila byt na Krapfengasse, Kobližné ulici, odkud to měl k budově evangelické fary na Jakubském náměstí co by kamenem dohodil. Byt nebyl nijak honosný, ale zato poměrně velký, což byla hlavní podmínka, kterou si André pro svůj pobyt v Brně stanovil.

Posledního zářijového dne roku 1798, kdy Měninou bránou projížděl povoz za povozem, už představení obce chápali proč.

Na prvním voze seděl netrpělivě očekávaný Christian Carl André, jeho paní, sedm vlastních dětí, šest chovanců a čtyřřadvacetiletá Anna, kterou si jako sirotka rodina kdysi osvojila a která teď sama působila jako důkaz komplexnosti Andrého výchovy. Ovládala prý pět řečí, měla značné znalosti v přírodních i humanitních vědách a vedla otcovu vzdělávacímu institutu účty. Na dalším voze seděl kočí, který byl zároveň i Andrého písařem, a dvě služky, zapasované mezi několika truhlicemi, nábytkem a kupou duchen. Největší senzaci však vzbudil poslední povoz.

Když ho čekající pomocníci pod okny jeho bytu vykládali, stál u nich André na bedlivé stráž.

„Opatrně, opatrně! Jsou to nevýslovně cenné sbírky!“

A opravdu. V truhlicích byly vyskládány knihy, rukopisy, mapy, rytiny, fyzikální a matematické přístroje, dalekohled, minerály, mapy, z vosku vyrobené odlitky ovoce, sbírka semen, plodů, kůží, kožešin, hmyzu, rostlin, škeblí, korálů, dřeva a kdoví čeho ještě. Největší poprask však způsobila bedna, s níž neopatrný nosič na schodech zakopl a zpod jejíhož víka se vysypaly kosti. Lidské kosti!

„To je k výuce, je to k výuce!“ volala tehdy Anna a skládala vybělené ostatky zpátky do bedny, zatímco se vyděšený nosič tiskl ke zdi chodby a křížoval.

Takto se tedy Christian Carl André v Brně uvedl, a zajistil si tím řadu nepřátel, ale i mnoho nadšených, tolika nezvyklostmi vzrušených studentů i jejich rodičů. V centru brněnské evangelické obce se sice ocitl člověk poněkud zvláštní, ale zato evropského rozhledu a mnohostranné vědecké erudice.

A k takovému učiteli toho roku přihlásili i malého Karla Offermanna.

Není divu, že se těšil. Nejenže unikl houfu domácích služek, který mu už začínal být těsný, ale ještě mohl být nablízku tolik diskutované osobě, jež prý vyučování vede úplně jinak než jezuité.

To byla pravda. Už toho podzimu začal Karl s Andrého chovanci a dalšími chlapci z evangelických rodin vyrážet do okolí města a zkoumat nejen jeho podobu, ale také živočichy v jejich přirozeném prostředí, rostliny a jejich plody, krajinu i nebe.

Andrého zájem o přírodu musel Karla nadchnout. Jinak si nedovedu vysvětlit, proč by tolik naléhal na bratrance Friedricha Wilhelma, aby z jeho peněz odkoupil pás městských pozemků za hradbami, na dohled od Krapfengasse, kde nechal hned napřesrok vysázet rozlehlý jabloňový sad. Možná se stal první pokusnou pěstitelskou stanicí spolku, který André založil roku 1806 – spolku pro umělé šlechtění ovoce, do té doby v Evropě nevídané instituce. A možná, že si tento spolek mohl André dovolit založit jen proto, že ho podněcoval lesk zájmu v očích nadaného studenta a jeho tučné dědictví. Buď jak buď, četná pozdní odpoledne, při nichž učitel se žákem v nevšedním souznění štěpovali mladé stromky a v následujících letech s nadšeným úžasem hleděli na jejich rodící se plody, zanechaly v Karlově duši zřejmě hlubokou stopu.

Ovocné sady už na dnešní Vlhké nikdo nenajde, cihly a beton tam nedovolí zakořenit ani nejodolnějšímu plevelu. Ale i přesto jsou v brněnských ulicích stále ještě stromy, které kdysi poručil vysadit Karl Offermann. To on se ujal zvelebení zanedbaného Františkova a nechal vysázet dnešní Denisovy sady, to on pro účely odpočinku měšťanů odkoupil někdejší jezuitské zahrady a přeměnil je na veřejný park Augarten, Lužánky. Spo-

lu s Antonem Schebankem, vyhlášeným zahradníkem knížete Liechtensteina, se pak tomu kusu půdy věnoval jako svému dítěti – a výsledek stál za to. Krásný park zbudovaný po anglickém způsobu se stal brzy cílem romantických dostaveníček i rodinných procházek, kasino vystavěné nedaleko cesty na Královo Pole pak hojně navštěvovanou restaurací. Brňané dodnes své Lužánky milují – kdo je navštíví, unikne rázem ruchu velkoměsta. Málokdo však už ví, že za upravený tok Lužáneckého potoka i za rozložitě koruny vzácných a cizokrajných stromů vděčíme mecenátu Karla Offermanna.

Korková zátka vydá nezaměnitelný pukavý zvuk, z uvolněného hrdla láhve stoupá jemná vůně červeného vína. Ještě pár minut, až se s tekutinou smísí molekuly kyslíku, víno se nadechne, a bude se moci nalévat.

Temně rudá pak barví stěny sklenice.

Připíjím na tebe, Christiane Carle André, který jsi v jediné dekádě vzdělal tolik dítek, kolik se v Brně ostatním podařilo za půl století. Do tvé školy se sjížděli chlapci ze všech evangelických rodin, co jich tehdy v okolí bylo. Rieckovo a tvé vedení ocenil i vrchní inspektor moravského školství, Ignác Mehoffer, který dal vaši školu za příklad všem katolickým učitelům (jistě přitom skřípali zuby). Kolik malých duší jsi asi roznítil? A kolik dospělých jsi nadchl stránkami svého časopisu *Hesperus*? Jistě jich nebylo málo, když sis získal i tak významné muže, jako byl Antonín Bedřich Mitrovský nebo hrabě Hugo Franz Salm, kteří na tvůj popud založili Františkovo muzeum. Aby přírodní i historické krásy moravského kraje bavily a poučily současníky a jako doklad zůstávaly generacím budoucím. Jenže všeho do času.

Jistá strana, ne bez důležitého vlivu, mne dělá cílem oficiálních a tajných pronásledování, psal André už koncem roku 1804 pastoru Rieckemu do Stuttgartu. Riecke tam prchl před intrikami městského úřednictva i představitelů katolické církve, které mu soustavně znechucovaly jeho bohabojné působení na br-

něnskou mládež i členy evangelické obce. Když dostal nabídku ze Stuttgartu, neváhal a odjel i s celou rodinou. Brněnští evangelíci se s ním loučili v hlubokém smutku. Ale aspoň Christian André zůstal.

*Zastával jsem dlouho mínění, že vláda nechce ono temno... ale přáteli, nabyl jsem přesvědčení, že jsme v rukou jezuitů, kteří všechno berou na sebe, do všeho se míchají. Především však duchovní a školské záležitosti mají zcela ve svých rukou! Podívejte se jen na nový školní plán (plán!! – quodlibet je to!!), který mi byl již před půl rokem předložen. Zčásti vyvolává smích, zčásti hrůzu. Učitel se nesmí odchýlit ani o písmeno od učebnice ani od učební metody... Všechny knihy od Josefových dob jsou znovu cenzurovány. Index tím vzrostl o mnoho stran..., píše však André Rieckovi o několik měsíců později. A napřesrok už jsou cenzurní zásahy do *Hespera* neúnosné, na Christiana Andrého z přímého nařízení císařským dvorem dohlíží c. k. policie, a tak mu nakonec nezůstává než vydávání časopisu zastavit. Nezmožili nic ani jeho vlivní přímluvcí a přátelé, ani guberniální viceprezident v Čechách Mitrovský. Andrého veřejnou činnost skřípnou jako útkovou nit bidlem.*

Pramínek vína plní druhou sklenici, v ústech se rozlévá příjemná, plná a hebká chuť. Moravská červená vína nikdy nedosáhnou bohatosti chutí jižnějších lokalit, máme málo slunce. Ale stačí na to, aby ze sprašové půdy kolem Mušovských jezer vytáhlo rostliny s trsy svěžích a šťavnatých hroznů, dostatečně sladkých na dobré suché červené víno. Má temně granátovou barvu a voní po borůvkách a ostružinách.

To víno se šlechtilo skoro dvacet let, než ho velkopavlovičtí vinaři křížením Frankovky a Svatovavříneckého dosáhli. Už bylo načase: tehdy nejoblíbenější červené rakouských milovníků vín, Zweigeltrebe, pěstované hned za kopečkem, ale přes železnou oponu naprosto nedostupné, bořilo žebříčky popularity. I na Moravě chtěli mít své Zweigeltrebe, ale jak to jen udělat, když se Dr. Friedrich Zweigelt za války tak hloupě zapletl s národním socialismem? Taková okolnost dovoz sazenic nebo snad lahví hotového vína z Rakouska úplně

vyučovala. Ale vinař Jaroslav Horák si uměl pomoci. Byla-li Zweigeltrebe odrůdou vyšlechtěnou z mateřských rostlin Svatovavříneckého a otcovských pylových rostlin Frankovky, stačilo to otočit, použít mateřské rostliny Frankovky, a vlastní originál byl na světě. V roce 1980 byla zapsána nová lahodná odrůda – André.

Popíjím víno, které se zrodilo ve stejném roce jako já, a myslím na Christiana Carla Andrého. Stejně ho z Moravy nakonec vyšťípali. Ještě se na pár let stáhl do služeb starohraběte Salma a vykonával čestnou funkci sekretáře *Moravské společnosti pro podporu zemědělství, přírodovědy a vlastivědy*, ale taková práce ho už asi naplňovala jen způli. Ztratil své žáky, svůj časopis, chyběl mu těsný styk s publikem. Nebylo divu, že nakonec kývl na jinou nabídku, snad podnícenou přítelem Rieckem, a odešel na místo dvorského rady do Stuttgartu. Morava tak přišla o výjimečného myslitele, člověka obrovské inspirační energie. Pokolikáté už? A kolikrát ještě?

Andrého pobyt v Brně, i když krátký, však přinesl své plody. Dlouhá léta po jeho odchodu se skvěly nejen v jabloňových sadech na dnešní Vlhké, ale uzrály i v duších jeho tehdejších svěřenců. A i když ho tenkrát pro jeho svobodomyšlnost a pokrokovost Brňané s pomocí centralistické moci vyšťípali, po mnoha letech nám ho vrátili vinaři.

Vzpomněli si, kdo ví jak, že to byl pravý otec moravského šlechtitelství, který své jabloně i vinnou révu, stejně jako ovce pro rozvíjející se brněnský textilní průmysl, křížil a šlechtil už dvacet let před narozením mnohem slavnějšího kolegy, **Johanna Gregora Mendela**, a pojmenovali po něm novou odrůdu. Díky nim se jeho jméno z dnešní Moravy tak úplně neztratilo.

Jako by se ta idylka v jabloňových sadech kolem zručící Ponávky odehrávala v jiném Brně, než jaké na počátku 19. století popisuje literatura. Habsburská monarchie se jako ježek do klubička stáhla před hrozbou francouzské revoluce, Napoleon blokádu Anglie měnil ekonomickou situaci konti-

mentu, a nakonec se se svou armádou vydal na pochod, který měl zanedlouho dospět až k hradbám Brna. A aby toho vedle mezníků velkých dějin nebylo málo, rodinu Offermannových stihala katastrofa za katastrofou. Nedlouho po smrti strýce Mathiase Antona ochromila provoz manufaktury vleklá stávka dělníků a o něco později ji téměř dorazila epidemie tyfu. Nakazil se jím i druhý manžel Marie Elisabeth, Johann Christian Leidenfrost, a podlehl mu o pár dní později během obchodní cesty do Prešpurku. Marie Elisabeth se pak i s dalšími dvěma dětmi nastěhovala zpátky do továrního bytu. A do toho všeho zmizel bratranec Friedrich Wilhelm, který v té době spolu s Karlem Alexandrem manufakturu řídil. Než rozrušená rodina stihla vyvinout nějakou aktivitu, vtáhla do městských bran francouzská armáda.

Zmizení Friedricha Wilhelma bylo skutečně podivné.

Byl to úspěšný mladý muž, kterému právě minula třicítka, ředitel rodinného podniku *k. k. Privilegierte Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brünn*, inženýr a vynálezce postříhovacích nůžek. A nedávno, po vleklých byrokratických jednáních s dvorským i guberniálním úřadem pro manufakturní podnikání, založil i novou továrnu v Adamově, v níž začal vyrábět svůj poslední vynález, postříhovací stroj. Ten byl vynálezem natolik převratným, že dvorská kancelář Friedrichovi udělila nejen povolení k výrobě a výlučné privilegium na deset let, ale rovnou i formální zemské oprávnění pro továrnu, již směl označit císařským orlem. A to nebylo jen tak, takovou výsadu se mnohým jiným dařilo získat až po řadě let práce, během níž doložili svou solidnost a hlavně dostatečný objem kapitálu k rozšíření výroby a distribuce zboží za hranice markrabství.

Friedrich Wilhelm to díky svému technickému nadání, podnikatelské obratnosti i značné sumě peněz garantované rodinnou manufakturou získal během dvou let. Svě stroje tak směl už od roku 1799 bez omezení prodávat v celé monarchii a vyvážet i za hranice, kde jeho pověsti punc podniku podporovaného císařem významně pomohl.

Nicméně vzmach Friedricha Wilhelma rozhodně nebyl jen strmým vzestupem k úspěchu a moci. Svě si vydřel a o místo na slunci bojoval na všech frontách. Nejtvrdší bitvy nesváděl, jak by se dalo čekat, s byrokracií monarchie a gubernia, ale s vlastními dělníky.

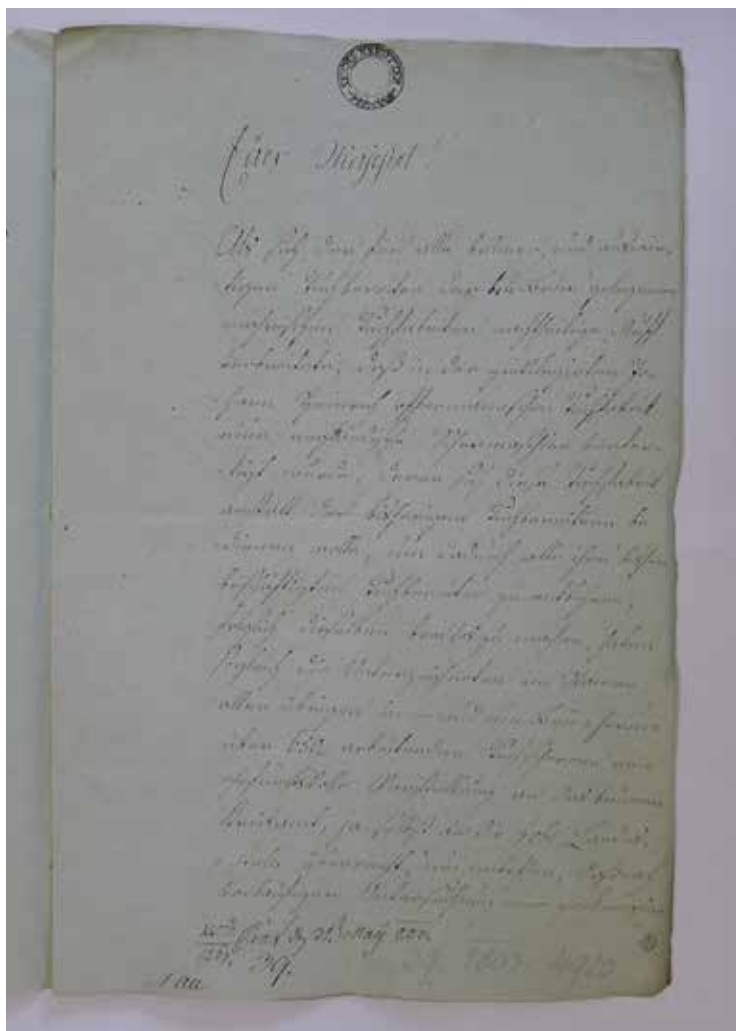
V Evropě byla válka na spadnutí a sedmiletá vojenská služba mužům hrozila smrtí, mrzáctvím nebo chudobou. Spolu se znakem císařského orla však Friedrich Wilhelm pro své zaměstnance, pro ty v adamovské strojírně i pro ty pracující v textilce u brněnských hradeb, vyzískal i osvobození od odvodů k vojsku. Měli práci, zázemí a finanční jistotu, ale přesto se proti němu vzbouřili.

Poté co byly do textilky nasazeny první postřihovací stroje, vypukl v ní nevídaný povyk. Stroj nahradil práci padesáti postřihovačů, z nichž někteří byli propuštěni a jiní přesunuti na jinou, méně placenou práci. Za jejich práva se postavili dělníci z valchy, mykárny, česárny, barvírny, apretovny, zkrátka odevšad, a nakonec z toho byla stávká. Den za dnem bobtnala jako kupa surové vlny během stříže, a rozlícení dělníci vyhrožovali, že továrnu podpálí a zabijí každého brusiče, který se uvolí brousit Offermannům nůžky postřihovacích strojů.

Postřihovačtí mistři tu věc hnali až ke guberniálnímu soudu a nakonec i k císařské kanceláři, ale ani když byli po dlouhých týdnech vleklé korespondence odmítnuti, nepřestali se bouřit. Jenže bez práce nebyla mzda a postřihovací stroje z manufaktury stále nemizely, a tak se stalo, že dělníci svůj vztek namířili přímo proti viníkům. Sabotovali chod strojů, i těch, které jim práci usnadňovaly, ničili je, vedli zuřivý boj vystrašených lidí proti železným monstrům, která neznala hladový pláč vlastních dětí. Manufaktura byla v rozkladu.

Marie Elisabeth se i s dětmi hned na počátku stávký přestěhovala do vnitřního města, do domu Karla Alexandra vedle radniční věže, Karl Alexander trávil celé dny u guberniálního soudu a na místodržitelství, Friedrich Wilhelm byl povolán k dvorské kanceláři, aby celou záležitost vysvětlil. Teprve když

se už třetí týden nevracel ani neposílal zprávy, odjel Karl Alexander za ním. Krátce na to v Brně vypukl tyfus, a tak se tu nešťastnou zprávu, že Friedrich Wilhelm k císařskému dvoru nedorazil a zmizel, dozvěděli členové Offermannovy rodiny i blízcí přátelé z evangelického sboru až na podzim roku 1805. V té chvíli však už měli brněnští měšťané mnohem vážnější starosti.

Stížnost postřihovačů na zavádění postřihovačských strojů do provozu Offermannovy manufaktury adresovaná císaři v květnu roku 1803. Uložena je v Moravském zemském archivu ve fondu B14 (foto: Kateřina Tučková)

**FRANZ HUGO STAROHRABĚ
SALM-REIFFERSCHIEDT
(1776–1836)**

Syn knížete Karla Josefa a jeho první ženy Marie Franzisky de Paula princezny Auerspergové k sobě poutal pozornost už krátce po svém narození – za kmotru mu šla sama císařovna Marie Terezie.

Dětství prožil na rodovém zámku v Rájci nad Svitavou, jako mladík se stal dobrovolníkem v boji proti revoluční Francii v severní Itálii. Po propuštění ze zajetí a návratu na Moravu se začal věnovat svým četným zálibám, zejména přírodním vědám a technice. Svě znalosti uváděl do praxe na rájeckém a blanenském panství. Založil zde první cukrovar na Moravě, modernizoval zastaralé knížecí železářny v Blansku. Litina, kterou tu začal vyrábět, brzy proslula po celé Evropě.

Na počátku 19. století se technologicky nejvyspělejší textilní stroje vyráběly v Anglii. Aby si země udržela konkurenční výhodu, podléhal vývoz strojů i plánů k nim embargu. Moravský šlechtic však v roce 1801 podnikl s přítelem, brněnským lékárníkem Vincentem Petkem, nebezpečnou výpravu a v převleku za dělníka získal 18 plánů ke všem tehdy v Anglii známým spřádacím strojům včetně přípravných a pomocných zařízení. Použil k tomu nejen několika převleků, ale i úplatků v celkové výši 5 000 zlatých konvenční měny.

Po návratu spolu s několika majiteli manufaktur založil v Brně Verein zur Anlage einer Wollen-Maschinen-Spinnerei nach englischer Art čili Společnost pro zřízení strojní přádelny vlny na anglický způsob, která nechala nové spřádací stroje vyrobit. Do provozu byly uvedeny na jaře roku 1804 v manufaktuře Hopf und Bräunlich na Cejlu a v bývalé Maillardově manufaktuře na Údolní ulici. Byly první svého druhu v celé habsburské monarchii.

Jedenáct plánů se dodnes dochovalo ve fondech knihovny rájeckého zámku. Tvoří unikátní soubor dokládající jak úroveň technologie strojního zpracování vlny na přelomu 18. a 19. století, tak cíle a prostředky průmyslové špionáže zaměřené na získání vyspělých anglických technologických zařízení.

Kromě zájmu o textilní výrobu byl starohrabě Franz Hugo Salm aktivní i v dalších oblastech. Pro brněnskou kulturu bylo jistě nejvýznamnějším počinem založení Františkova muzea roku 1817. Jednalo se o teprve druhou instituci svého druhu v českých zemích, u jejichž počátků stál spolu s Christianem Carlem Arémem, Josefem Auerspergem a Antonínem Bedřichem Mitrovským.

Franz Hugo Salm se zabýval rovněž problematikou zdravotnictví – na svém panství zavedl očkování proti neštovicím a vzteklině. Pověstnými se staly jeho chemické pokusy v zámecké laboratoři i jeho výzkumné expedice do Moravského krasu.

*Blasius Höfel – Podobizna starohraběte Huga Franze Salm-Reifferscheidt vzniklá před rokem 1838
(foto: MZK)*

*Palác Salm-Dietrichsteinů v Brně, sídlo Salmovy lóže před zbořením
(reprofoto z knihy Jiřího Kroupy, Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810,
Brno 2006)*

*Zámek v Rájci nad Svitavou, sídlo rodu Salm-Reifferscheidtů
(reprofoto z knihy Ericha Hubaly, Burgen und Schlösser in Mähren, 1965)*

SVOBODNÍ ZEDNÁŘI V BRNĚ (1783–dodnes)

Vznik organizovaných lóží v Brně, metropoli moravského zednářství, je spojen s vládou Josefa II. Už dříve tu však působili jednotliví svobodní zednáři – mezi moravskými aristokraty byli dva zakladatelé vídeňské lóže *Aux Trois Canons* neboli *U tří kanonů*, hrabata Albert Josef Hodic a Mikuláš Hamilton.

V josefínském období sehrála důležitou roli vídeňská lóže *Zur wahren Eintracht* čili *K pravé svornosti*, jejíž členové patřili mezi elitu rakouských myslitelů, vědců a umělců. Z ní vycházely impulzy k zakládání dalších lóží v monarchii. V Brně byla zednářská lóže založena 13. ledna 1782, kdy se sešlo třináct zednářů v Kaunitzově paláci na Velkém náměstí (dnešní nám. Svobody). Iniciátory založení lóže *Zur aufgehenden Sonne im Orient* neboli *U vycházejícího slunce na východě* byli hrabata František Václav Kaunitz-Rietberg a Karel Josef Salm-Reifferscheidt. Salm lóži brzy suverénně ovládl. O jeho autoritativním vedení svědčí fakt, že se jí spíše než pravým jménem říkalo Salmova lóže. Byla to lóže s vyhraněným aristokratickým a vojenským charakterem, doplněná vrstvou nejbohatších brněnských měšťanů (např. hrabě František Antonín Monte l'Abbate, generál Karel Vilém Haugwitz, hrabata Antonín a Josef Mitrovští nebo podnikatel Johann Leopold Köffler). Salm jí vtiskl charakter rytířského řádu významných a vzdělaných lidí pokračujících v templářské tradici.

Členové Salmovy lóže se setkávali v jednom z nejkrásnějších brněnských barokních paláců – v paláci Salm-Dietrichsteinů, který stával na dnešní Masarykově ulici (v roce 1906 byl ale zbořen). Elitě této lóže byl otevřen i zahradní letohrádek Antonína Arnošta Mitrovského. Zasedání lóže probíhala při bohatých hostinách a byla v Brně proslulá.

Už po roce ale došlo v lóži k rozkolu mezi Salmem a hrabětem Františkem Josefem Kolowratem-Liebsteinským. Kolowrat se spolu s hrabětem Antonínem Belcredim a dalšími stoupenci návratu k původní jednoduchosti rozhodl založit novou lóži. Byla ustanovena 30. listopadu 1783 a nazývána *Zu den wahren vereinigten Freunden* aneb *U opravdových sjednocených přátel*. Tvořily ji téměř výhradně osoby nearistokratického původu. Oproti vybranému prostředí salonu první lóže zasedala druhá na jednoduchých a obyčejných místech a stala se centrem tajného svazu iluminátů.

Hrabě Salm však byl tímto konkurenčním krokem pobouřen. Do situace zasáhl zednářský patent Josefa II., v němž pro Moravu povolil pouze jednu lóži. Než by se Salm spojil s druhou zednářskou lóží, raději tu svou v roce 1786 rozpustil. O něco později zanikla i druhá zednářská lóže.

Svobodní zednáři však z Brna nezmizeli, působí tu dodnes. Jejich aktivity lze sledovat na stránce www.luvs.cz.

Josef Hickel – Portrét Karla Josefa, starohraběte ze Salm-Reifferscheidtu, 1776
(malba ze sbírek Státního zámku Rájec nad Svitavou,
foto: Jaroslav Prokop)

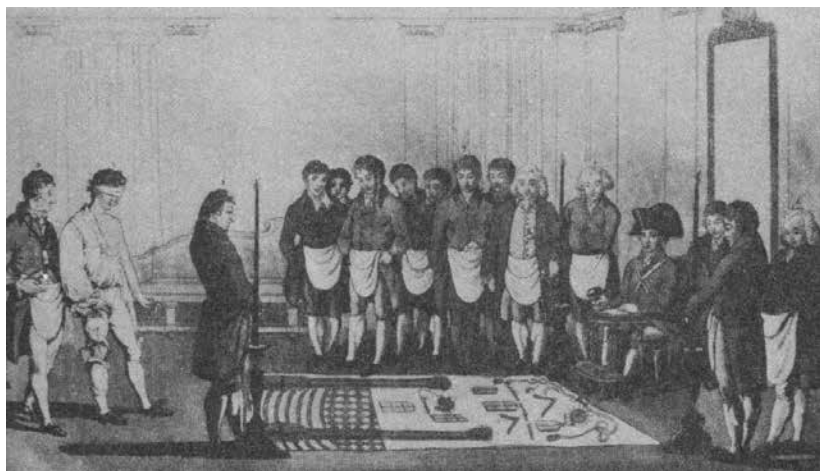
HEINRICH FRIEDRICH HOPF
(1754 – 1825)

Narodil se v německém Balingenu a v Tübingenu vystudoval teologii, ale od kariéry ve veřejných službách ho odradil ostych a slabý hlas, kvůli čemuž nechtěl vystupovat před lidmi. Přijal proto nabídku Johanna Bartholomea Seittera, ředitele Köffillerovy manufaktury, aby zde pracoval jako obchodní vedoucí. Po krachu továrny se rozhodl začít samostatně podnikat. Se společníkem Johannem Gottliebem Bräunlichem koupili bývalou Köffillerovu valchu na Radlase a dům se zahradou na Cejlu č. 28, kde založili vlastní manufakturu na výrobu jemných suken. Snažili se o zavádění technických novinek, například dopřádacího stroje na vlnu nebo prosekávacího stroje na výrobu mykadel.

V roce 1804 ve spolupráci s Hugem Franzem Salmem sestrojil a do provozu zavedl nové spřádací stroje, za což mu v roce 1808 císař František I. udělil vyznamenání. Privilegium na výrobu těchto strojů ale Hopf se svými kolegy nedostal.

V roce 1799 založil v Brně *Společnost přátel přírodních věd a vlastivědy*, byl také členem *Humanitní společnosti* nebo *Moravskoslezské zemědělské společnosti*. Ve Vídni založil bankovní dům *CreditAnstalt*, kam ukládal kapitál z brněnské manufaktury, a provozoval zde velkoobchod.

Kromě toho se věnoval poezii a publicistice, přispíval do časopisu *Hesperus*, redigovaného Christianem Carlem Andréem, a byl významným členem Salmovy zednářské lóže, posléze velmistrem konkurenční lóže *U pravých sjednocených přátel* neboli *Zu den wahren vereinigten Freunden*.

*Ručitel uvádí svého svěřence do lóže svobodných zednářů, rytina z počátku 19. století (reprofoto z knihy Jiřího Beránka *Tajemství lóží*, Mladá fronta 1994)*

Notuma
nicht Gr-Jesuit
über
das Ganze der Maurerey

Einzig ächte umgearbeitete Ausgabe

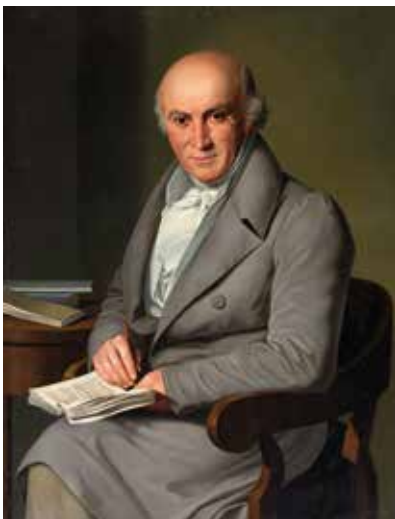
L e i p z i g
ben. Friedr. Gottl. Jacobäer 1788.

Mladý adept si volí mezi různými zednářskými systémy – obálka zednářského cestopisu „Notuma“ z roku 1788 (reprofoto z knihy Jiřího Kroupy, Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810, Brno 2006)

Významný německý přírodovědec se za svého života proslavil zejména jako filantrop, organizátor, popularizátor vědeckého života a pedagog.

Roku 1782 založil svůj výchovný ústav v Arolsensu, později v Eisenachu, kde zřídil také oddělení pro dívky. V tomto institutu prosazoval především učení hrou, například během procházek s poznáváním přírody, důraz kladl též na výuku cizích jazyků. Na počátku roku 1798 ale dostal nabídku od brněnské protestantské obce, aby se stal ředitelem jejich výchovného institutu, kde by nahradil odcházejícího V. H. Riecka. Podobně jako jeho předchůdce zde André vzdělával potomky protestantských majitelů brněnských textilních továren, např. syny Johanna Heinricha Offermanna. Kromě rodiny si do Brna přivezl také své četné exotické sbírky.

Brzy se stal jednou z nejdůležitějších osobností Moravy počátku 19. století. Kromě vedení evangelické školy vydal také řadu časopiseckých titulů, jako byly *Patriotisches Tageblatt*, *Hesperus* nebo *Ökonomische Neuigkeiten*.

Neznámý malíř – Portrét Christiana Karla Andrého, olej na plátně, 1. čtvrtina 19. století
(foto: Moravská galerie v Brně)

V *Hesperu* psal v roce 1803 poprvé o nutnosti založit zemské muzeum na Moravě, a stal se tak (podobně jako jeho přítel Salm) jedním z iniciátorů vzniku Františkova muzea v Brně, k němuž došlo v roce 1817.

Zapojil se také do činnosti *Moravskoslezské společnosti pro zvelebování orby, přírodovědnosti a vlastivědy*, již se stal sekretářem. Se souhlasem této společnosti vypracoval dobrozdání na zřizování skladů vlny na Moravě. Jeden požadoval i pro Brno, to ale úřady zamítly. Vyslovil se rovněž proti ovládnutí obchodu s vlnou židovskými obchodníky.

Potíže s nedostatkem kvalitní vlny ho přivedly k myšlence šlechtění ovcí a roku 1814 byl podle jeho návrhu zřízen šlechtitelský spolek. *Svůj zájem věnoval také šlechtění včel, jablek a vinné révy*.

André byl příznivcem technických novinek. Jako první v Brně už v roce 1803 topil uhlím a v roce 1817 konal první pokusy se sviťplynem, kterým osvětloval svůj domov.

Vzrůstající potíže s cenzurou ho však donutily v roce 1821 opustit Brno a přestěhovat se do Stuttgartu.

Patriotisches Tageblatt
(reprofoto z knihy Jana Janáka, *Dějiny Moravy, 3. díl / Hospodářský rozmach Moravy 1918 – 1740, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1999*)

JOHANN GREGOR MENDEL
(1822–1884)

Proslavil se především jako přírodovědec – zakladatel genetiky a objevitel základních principů dědičnosti. Johann Mendel se narodil v německé rodině v Hynčicích ve Slezsku a po studiích na opavském gymnáziu odešel na Filozofickou fakultu do Olomouce. Posléze vstoupil do bohosloveckého semináře a od roku 1843 se vzdělával v augustiniánském klášteře sv. Tomáše na Starém Brně.

Měl štěstí, že opatem tohoto klášteře byl Cyril František Napp (1792 – 1867), vzdělaný muž soustředující kolem sebe řadu mimořádných osobností, kterým dával šanci k osobnímu rozvoji. Zde Mendel přijal řeholní jméno Gregor. Krátce působil jako suplent znojemského gymnázia a poté zamířil za studiemi do Vídně. Věnoval se zde přírodovědným oborům, zejména fyzice a matematice. Po návratu do Brna vyučoval na 1. německém reálném gymnáziu v Jánské ulici.

Roku 1856 začal v augustiniánském klášteře experimentovat s křížením hrachu, z čehož odvodil dědičná pravidla, později známá jako tzv. Mendelovy zákony dědičnosti. Působil také jako viceprezident *Přírodovědeckého spolku v Brně*.

V roce 1868 se Mendel stal opatem klášteře a na vědeckou činnost mu zbývalo už jen málo času.

Ve své době bylo jeho dílo přehlíženo a nedoceněno, jeho plný význam byl rozpoznán až po roce 1900, kdy byly jeho studie přeloženy do angličtiny. Dnes jsou jeho fundovaně napsané práce pro vědce příkladem.

Mendelova smrt byla pro Brno velkou ztrátou. Rekviem v kostele dirigoval Leoš Janáček a vzdělaný opat byl pohřben na čestném místě na brněnském Ústředním hřbitově.

Johann Gregor Mendel (foto: AMB)

Brno obsadilo **napoleonské vojsko**.

V půli listopadu se objevilo před městskými hradbami, bez boje jimi prošlo a zaplavilo celé město. O den později přijel samotný Napoleon.

Císař zabral místodržitelství, generalita se ubytovala v palácích kolem Velkého náměstí, důstojníci v měšťanských domech, vojsko zabralo kasárna, kláštery a budovy manufaktury v prstenci kolem hradeb. V továrních dvorech se rekvírovali koně, povozy i potraviny, ve výrobních halách se rozprostřely slamníky. Dva týdny město živilo, šatilo a bavilo několikatisícové vojsko. Když se pak vojáci zvedli, upravili si opasky a na ramenu nadhodili bajonety, vyšplhali brněnští měšťané na střechy svých domů, aby odtud sledovali bitvu, která vejde do historie Evropy. Od Slavkova sem doléhaly salvy výstřelů, stoupal dým od hlavní děl a už navečer přivezli první vozy plné zubožených a umírajících. Francouzi, Němci, Rusové – lůžka v lazaretech a klášterních nemocnicích se přidělovala nehledě na národnost, brzy už ale nestačila a zranění byli rozdělováni po domech, krámech i dílnách. V Brně nebylo jediného člověka, kterého by se válečné běsnění nedotklo. Všichni běhali s vodou, obvazy nebo jídlem, měšťtí hrobníci ráno co ráno svázeli další mrtvé do jámy vykopané na novém krchově za městem.

Vítězné vojsko odtáhlo teprve v půli ledna roku 1806 a za sebou nechalo ožebračené město s táborem nemohoucích, které bylo třeba živit, a po týdnech oslav i šířící se francouzskou nemoc. Ta z hampejzů rychle přeskočila i do měšťanských domácností, v nichž Francouze vzteky proklínala nejedna paní i služebná.

Válka postihla i továrnu synů Johanna Heinricha Offermanna.

Ačkoliv ani ji neminulo obsazení, v konečném součtu kupodivu přinesla dobrý výsledek. Jen lehce oděným vojákům, kteří z Francie vyrazili před mnoha týdny a na zimní boj nebyli připravení, nemohlo zrekvírování skladu sukna stačit. Karlu Alexandrovi, ale hlavně šikovné Marii Elisabeth však netrvalo

dlouho, aby se s velícími důstojníky dohodli. Ti pak s pomocí vojska a příslibu francouzských peněz udusili zbytky dělnické stávky a výroba se zase rozběhla. Odbyt i platby byly okamžité. Několik dalších let trvající blokáda Anglie, které Napoleon utnul obchodní styky s kontinentem, pak pro brněnské textilky znamenala pravě žně.

Když v roce 1809 Francouzi obsadili Brno znovu, byla už Marie Elisabeth připravená. Vrata manufaktury nenechala vypáčit, nýbrž je sama otevřela, a s generalitou se jako zdatná trhovkyně v salonu továrního bytu rovnou dohodla na podmínkách ubytování, stravy i šacení vojska. A protože tato stále pohledná a energická dvojnásobná vdova oplývala mimořádně podnikavým duchem, napadlo ji, že by se francouzští vojáci v době příměří nemuseli v továrně jejích synů jen tak povalovat a bez užitku překážet výrobě.

Nabídla jim tedy práci, protože peníze byly a zakázky také, tak proč továrnu svých synů nerozšířit o nový sklad?

A tak se už na začátku srpna roku 1809 v manufaktuře pohybovalo třicet do půli těla nahých Francouzů, kteří zpevňovali půdu kolem mlýnského náhonu. Do země zasadili desítky pilotů a na nich se za četných a hlasitých výkřiků *mon dieu!*, *merde!* nebo dokonce *putain!* vstříc nebi pomalu zvedala nová stavba.

Večer pak Marie Elisabeth vítala vojáky v továrně, kde dělníci už svou šichtu skončili a na zemi ležely cíchami povlečené matrace, a do nastavených misek jim sama nalávala hustou hrachovou polévku. Její široká biedermeierová sukně s nabíranými spodničkami mezi nimi jemně šustila, francouzský parfém přebíjel smyslnou vůní i chlapský pot a tváře unavených mužů se i po celodenní dřině rozzářily, když se k nim Marie Elisabeth s naběračkou v ruce sklonila. Kolik si v těch dnech jen vyslechla komplementů! Byly jako kapky deště skrápějící její zralou krásu, matka několika dětí jako by díky nim znovu rozkvétala. Kdyby neměla dojem, že je to vlastizrada, byla by se jimi nechala i přesvědčit k návštěvě veselice, kterou

v půli srpna v Augarten konali na počest Napoleonových čtyřicátých narozenin.

Jenže to se už na scéně objevil i nový nápadník, brněnský velkoobchodník Abraham Greisinger, a tak si kromě správného postoje k vlasti musela chránit i svou čest.

Myslím, že tenkrát v Brně bylo jen málo takových žen, jako byla Marie Elisabeth – zdravím kypící, krásná, šarmantní, chytrá a podnikavá, zkrátka mimořádná. Žádná úzkostlivá dáma z růžového salonu, ale rázná dcera z přešpurského měšťanského rodu, který se vzmohl schopnostmi vlastních členů. Byla ukázkovým příkladem manželky pro první generaci podnikatelů. Stála po boku Johannu Heinrichovi, když ještě neměl nic než velké plány, nevadilo jí žít v jediném pokoji domu *U Velkého střevíce* vedle místnosti, v níž klapaly jeho první stavy. Když zemřel, dobře se postarala o dědictví svých synů. A i když se pak vdala za Johanna Christiana Leidenfrostu, který u nich v manufaktuře kdysi vedl odbyt, a žila s ním přechodně ve Vídni, dohlížela na chod podniku i na výchovu svých synů při pravidelných cestách na Moravu.

Nakonec přežila tři muže, kterým dala dohromady patnáct dětí. Ne všechny se dožily dospělosti, ale přesto později Offermannovi, Leidenfrostovi a Greisingerovi v Brně vytvořili klan, jenž sice nesl tři různá jména, ale jehož symbolem byla jediná žena. Marie Elisabeth, která jim všem dala do vínku nebývalou tuhou kořínku a energii, která vystačila na pět pokolení.

Do temného pokoje modře bliká monitor počítače. S bradou v dlaních už notnou chvíli sedím a dívám se na server Moravského zemského archivu do naskenovaných stránek matriky z roku 1815.

Někdy se stává, že hrdinové svým autorům přirostou k srdci víc, než je obvyklé. Že se mi to stalo, jsem pochopila právě teď, kdy jsem v těch vybledlých matričních zápisech objevila údaj o uzavřeném sňatku.

Karl Offermann a Jacobina von Fries.

Sotva jsem se udržela, aby mi do očí nevrhly slzy. Už? Vždyť ještě nedávno to byl malý kluk! A teď je mu třiatdacet, je to vysoký, pohledný muž s tmavými, kučeravými vlasy a trnkovými očima, dědic a ředitel textilní manufaktury *J. H. Offermann in Brünn*. Stojí před oltářem v brněnské evangelické modlitebně, vedle něj žena, které není přes bílý mušelinový závoj vidět do tváře, a po jeho boku bratranec Karl Alexander.

Představuju si, jak ho musel Karl loktem pobídnout, když měl podat svatební prsteny, a jak si znovu uvědomil, že by byl mnohem raději, kdyby ho při tak vážném životním kroku provázal Friedrich Wilhelm. Vzpomínka na něj Karlovi nikdy nevybledla a myslím, že ve skrytu duše stále čekal, že se ta věc, kterou tehdy tak rázně překryl události války, ještě nějak vysvětlí.

Ale přes tu myšlenku na Friedricha, která Karlovi krátce svraštila čelo, je toho dne spokojený. Nevěsta září radostí, členové obou nyní spřízněných rodin také. Jen několik dívek z brněnské evangelické obce za zdobným vějířem skrývá kyselý obličej.

Jako bych slyšela jejich nabroušené hlasy: Co je to za pořádek?! Jak to, že se Karl Offermann nerozhodl pro některou z nich, z dcer ostatních brněnských manufakturistů, kteří mezi sebou čile rozvíjejí sňatkovou politiku? Jak to, že se i on nepokusil vhodným manželstvím spojit svou továrnu s provozem některého z konkurentů?

Copak si ten prohnaný floutek vzal příklad z **Wilhelma Mundyho**? Tenhle nejvýznamnější soupeř starého Offermanna si vlastní manufakturu založil ještě před Köffillerovým krachem, a po šlechtickém titulu bažil tolik, že se pro něj oženil se stárnoucí baronkou Forgatschovou. Koupí hradu Veveří se rázem vyšvihl nad své někdejší kolegy, kteří mu pak nestáli ani za pozdrav. A teď tedy i ten vykutálený Offermann! Kde jen tu Jacobinu von Fries splášil? Ve Vídni? Jak se k jejímu otci, který má v Kettenhofu u Vídni kartouнку, asi dostal? To on do Offermannovy manufaktury za 9 500 zlatých z Jacobinina věna koupil v Anglii vyrobený parní stroj. Je teprve druhý na Moravě,

má patnáct koní a utáhne prý celou výrobu. K úděsu prostých Brňanů kvůli němu v areálu továrny vyrostl sto stop vysoký kouřící komín, stěžeň korábu, který nenechává nikoho na pochybách, kdo v těch dnech nabral správný kurz.

Ale ono se uvidí, jak s tou starší, nepříliš pohlednou ženskou bude šťastný. Paní z vyšší společnosti, dcera barona, mu v nerovném manželství určitě spočítá všechnu jeho domýšlivost a za neprovdané brněnské dívky mu to vrchovatou měrou vrátí!

Umím si představit, že podobné klepy v těch dnech plnily nejednu brněnskou domácnost. Byly však jak hrst pálené plsti – jak rychle se rozhořely, tak rychle zhasly. Všechny počestné továrnické dcerky, které je šířily, se dřív nebo později výhodně provdaly za rytíře, nebo dokonce svobodné pány, a ty, jimž se to nepovedlo, už nikdo neposlouchal. Sňatkové praktiky, které v době nástupu druhé podnikatelské generace budily údiv nebo pohoršení, se už brzy staly běžnou praxí.

Do vedení podniku se Karl brzy opřel. Jeho nástup nevyvolal žádné rodinné sváry – strýc Gottlieb si oddychl, že se konečně může věnovat jen svému podnikání v Uhrách, a ani Karl Alexander nic nenamítal. Však se během svých ředitelských let sám vzmožil – i on byl výjimečně technicky nadaný a vymýšlel nejrůznější zlepšováky. Vedle adamovské továrny na postřihovací stroje, kterou zdědil poté, co byl jeho bratr Friedrich Wilhelm prohlášen za nezvěstného, založil v Brně ještě továrnu na výrobu kartáčů k drastičkám. Měl na ně monopol a brzy jimi zásoboval všechny textilky, co jich na Moravě, v Čechách i v Horním a Dolním Rakousku bylo. A ačkoliv se z něj během krátké doby stal velmi zaměstnaný muž, kterému ke spánku musely stačit pouhé čtyři hodiny denně, provedl manufakturu spolu s Marií Elisabeth a Gottliebem Schäfferem nejtěžšími lety existence.

Karlovi, který už celý poslední rok procházel praxí v jednotlivých provozech, ji předával v rozkvětu, s šesti sty děl-

níky pracujícími ve čtyřech továrních budovách a s odbytem mnoha druhů látek do celé monarchie.

Dámská sukna de laine nebo cruise, circassoine i se-railová, satincloth a jiné módní zboží, zčásti z čisté vlny, ale i s příměsí bavlny nebo čistého hedvábí, jednoduché nebo dvojitě kašmíry, londrin, štruk, flanel, cajk. A později také vojenská sukna, získání armádních zakázek bylo terno!

A pozor, diktát módy! Jacobina von Fries-Offermann jezdila do Vídně každý měsíc a vedla čilou korespondenci se všemi svými přítelkyněmi z dívčího lycea. Jedna provdaná v Paříži, jiná v Berlíně, další zas v Terstu. Že celobarevné látky už přestávají být chic? Že se do módy dostávají látky z barvené příze, z níž lze utkat nejrůznější vzory, letos však jediné kostku? Takové zprávy by se Karl Offermann, jakkoliv jí za ně byl vděčný, přece neměl dozvídat z korespondence své ženy! A tak podnikl několik cest, tu pobyl v Miláně, pak zase v Berlíně, opatřil si síť evropských agentů, kteří ho zpravovali o módních róbách pařížské aristokracie i o halenách hamburských dělníků, a začal objíždět průmyslové výstavy.

S takovými informacemi pak mohl pružně měnit výrobní strategii, a úspěch na sebe nenechal dlouho čekat. Objednávky se jen hrnuly.

Ale jak úspěšný byl na výrobním a obchodním poli, tak z pole soukromého pociťoval čím dál větší rozpaky. Rok po svatbě se narodila Malwina, za dva roky Henrietta a za další dva Philippina. V bytě nad továrnou se rozléhal smích, ale Karlovi zněl jaksi mollově. Jeho žena stárla, čas od času postonávala a vypadala, jako by už porodů měla dost. Jenže on pořád neměl dědice. Po továrně chodil zamyšlený.

Někdy v té době mu asi musel do oka padnout František. Ne dřív, protože pracujících dětí si předtím neměl důvod všimát. A určitě ne ani později, protože když Philippina trochu povyroste a Jacobina ji svěří kojné, přemluví Karl svou ženu, aby to ještě

zkusili. A ona se kupodivu až zas tak nebrání, užila si toho roku bohatou plesovou sezonu ve Vídni, má, na co si pomyslí, a tak je ochotná plnit přání i svému muži. O Velikonocích je už zase v očekávání a doslova pod vánoční stromeček roku 1820 Karlovi nadělí vytouženého dědice. Karla Julia Josefa Offermanna.

Ale na podzim předchozího roku je ještě všechno jinak. Karl dopoledne úřaduje, kolem poledne kontroluje provoz, obědvá v kruhu rodiny, pak odjíždí do města a vrací se většinou před setměním, aby znovu zkontroloval dělníky končící toho dne šichtu. A jeho oči víc než dříve poutají chlapci ze sirotčince, kteří jsou přidělení k přadlákům. Zamyšleně pozoruje, jak kmitají, jak hbitě nastrkují vřetena a špulky, tu dole, tu nahoře, reagují na každý přadlákův pokyn. Zůstávají i poté, co přadlák odchází, aby stroj vyčistili a přichystali na ráno. Teprve pak je dozorce seřadí a vyvede na dvůr k továrním vratům, kde si je přebírá vychovatel sirotčince.

Karl Offermann jde pomalu s průvodem unavených, zamlklých dětí. Jen některé si ho zvědavě prohlížejí, jiné si zvedají límce chatrných košil, choulí se do sebe před říjnovým chladem, pod nohama jim křupe písek a šustí nafoukané listí. Karlu Offermannovi se zdá, že je jich nějak málo.

„To jsou všichni, co u nás pracují?“ zeptá se, když ho mívá dozorce.

„Ne. Tři už letos vzala *kalupierende auscenung*, rychlé souchotiny, dva zůstali v sirotčinci, a nebude to prý dlouho trvat a budou taky v Pánu, a jeden se nám minulý týden zranil. Však víte, ten s tou rukou.“

Karl Offermann zamyšleně kývá a pak ukáže na posledního v řadě, chlapce ani ne osmiletého.

„Kdo je ten chlapec?“

„To je nastrkovač. Francek.“

„A zdá se vám v pořádku?“

Dozorce zaskočeně pokrčí rameny. „To není moje věc, já se mám starat o to, jestli dobře pracuje. Jestli je v pořádku, o to ať se postarají v sirotčinci.“

Karl Offermann jen založí ruce za záda a tiše zamumlá dlouhé táhlé „hmmm.“

U vrat továrny čeká vychovatel, počítá předávané děti drobným pohlavkem, patnáct, dvaadvacet, šestačtyřicet, dětem se jeho dotykem vlasy měkce rozlétnou. Když přijde na konec řady, stojí za posledním chlapcem Karl Offermann. Vychovatel k němu překvapeně vzhledne.

„Řekněte v sirotčinci, že o tohohle se postarám,“ řekne.

Je to právě včas. Františkovi se oči kalí únavou, je mu mdlo, třese jím zimnice. Příští tři dny prospí těžkým, blouznivým spánkem a má dojem, že je v nebi. Ruce se mu propadají do měkkých kop peří, prsty přejíždí po heboučkových bílých povlacích. To jsou obláčky. Cítí vůni růží a v ústech se mu čas od času rozleje lahodná chuť silného slepičího vývaru. Co by to bylo jiného než nebe?

Kdysi mu říkali Františku, ale teď mu nikdo neřekne jinak než **Francek nastrkovač**. Občas k tomu přidají i číslo, to když je ráno sčítají – tak je teď Francek nastrkovač sedmačtyřicet. Ale to se zas brzo změní. Každou zimu jich totiž ubude, někdo umře, jiného odvedou, a on se v řadě posune k těm starším a do vrat továrny pana Offermanna ho bude pan Korbelka postrkovat s číslem úplně jiným. Anka vřetenářka pětačtyřicet, ruka pana Korbelky jí rozčísne vlasy, když jí vlepí pohlavek, co ji vžene do dveří, za nimiž stojí dozorce Herr Heinmann, Gerta vřetenářka šestačtyřicet, pohlavek a Herr Heinmann, Francek nastrkovač sedmačtyřicet, pohlavek a už je vevnitř v továrně... tak je to teď.

Ale už byl i Francek nastrkovač dvaadvacet, to když jich minulou zimu umřelo víc, nebo třeba Francek nastrkovač devadesát dva, když k nim poslali i sirotky z Horního Cejlu a Josefova. Pamatuje si, jaké to bylo, když při sčítání býval na samém začátku řady, to nosem dosáhl sotva k desce přadláckého stroje, Francek nastrkovač sedm, devět nebo dvanáct, usmrkánek, co měl věčně slzy na krajíčku.

Noví sirotci jsou vždycky takoví – vyjevení, ubřečení, ruce i nohy se jim pletou, je jen pro zlost s nimi pracovat. Herr Heinmann nebo mistr přadlák pak kvůli nim někdy zbije všechny, hlava nehlava, měli si prý pomoci a „holoto lenivá, darmo chleba žerete!“. Taky se pak stane, že jim ten krajíc chleba k obědu nedají, a to pak sedí v koutě a závistivě koukají po těch, co do sebe svůj příděl rychle soukají, s očima upřenýma na udusanou hliněnou zem, to aby se nemuseli dělit, kdyby jejich hladový pohled náhodou nevydrželi.

Ale říkají jim, že si prý nemají nač stěžovat. Vrchní správce c. k. sirotčince pan Korbelka, císař František a pán Bůh se o ně starají víc než dobře. Mají kde spát, dvakrát za den co jíst, šaty jim opatřili a zdraví jim slouží. Aspoň těm, které si na podzim nebo v zimě nevezme zubatá.

Herr Heinmann říká, že se mají jako v sirotčím ráji. Neumějí si prý ani představit, jaké to bylo za starých časů, v první brněnské manufaktuře pana rytíře Köffillera. Říkává to jméno s velkou vážností, i když jeho továrna zkrachovala a všichni zaměstnanci, co je propustil, prý přes zimu málem pomřeli hladu. Jen sirotci ne, ty si k sobě vzali jiní továrníci, jen se po nich zaprášilo. Na sirotky totiž dával sám císař pán ze sirotčího fondu dva krejcarey denně na výživu a ošacení, Herr Heinmann to prý jednou slyšel říkat správce přádelny, a taky to, že se proto ruce sirotků pánům továrníkům tuze vyplatily. Však každý z nich, jen co se zapracoval, udělal skoro tolik co dospělý, kterému se musela o sobotách vyplácet gáže, zato na ně, na sirotky, továrník ještě dostal.

Nějak tak je to prý i dnes, ale jinak se sirotci mají mnohem lépe než tehdy. Za dob pana rytíře Köffilera totiž bydleli přímo ve fabrice, za rozbřesku o půl páté chystali stroje, čistili vřetena, nasazovali špulky, natahovali přízi, rovnali stav a na pátou už stáli kolem svého přadláka a skákali na každý jeho povel, až do oběda, který býval jejich jediným jídlem. V létě chleba, v zimě řídká teplá polévka. A pak zas až do večera, kdy se v osm halami rozneslo zvonění zvonce, stroje se zastavily a děl-

níci odešli domů, zatímco sirotci museli vycídit mašiny, zamést a teprve pak si na udusanou hliněnou podlahu roztáhli slavníky, a jak byli, v šatech, se svalili k spánku, aby to na druhý den ráno, sotva zas zazvonili na zvonec, začalo nanovo. Boží svět tehdy sirotci viděli jen o nedělích, kdy se chodilo do kostela.

To on, Francek, aspoň bydlí v sirotčinci, do fabriky pana Offermanna chodí v zimě až na šestou, a když se večer po osmé vrátí, dostane teplou večeři. Všichni pak sedí kolem velkých stolů v hale, je ticho, jen lžičky hladově klepou o hliněné misky, a pan Korbelka chodí okolo a hlídá. Stejně ale neuhlídá všechno. Když někdo nemůže, protože měl chrlení a všechna chuť k jídlu i do života ho přešla, kousky brambor z jeho talíře zmizí v chtivých dlaních ostatních dřív, než bys mrknul. Nemocný se ani nestačí nadechnout. Žádný z nich se za to nestydí, proč by se za to měl stydět? Když někdy zůstanou v dílnách a dozorce přes oběd odejde, berou jim jejich kus chleba dělníci, co jim o minulé sobotě nejvíc srazili za špatnou práci nebo za kazy v látce. Těch pár krejcarů, co na týden dostali, mají už v úterý propité, a pokud ještě nejsou opilí, jsou už uprostřed týdne tak zuřiví, že je lepší se jim vyhnout, schovat se do vypnutých strojů, zalézt pod bedny, skrčit se za regál, a rychle jíst. Kdo se neschová nebo kdo není dost rychlý, toho si najdou, všechno mu vezmou a ještě ho zbijí. Taky byl kolikrát rád, že mu v těle nezpřeráželi všechny kosti. Nebo že neskončil jako Willi Schnabel, co v tom stroji usnul, a když ho přadlák po obědě spustil, vzalo to Willimu ruku až u ramene! Jeho přadlák ho pak ještě bil a kopal, takový vztek na něj měl, protože mu to pokazilo mašinu a na všech čtyřech stovkách vřeten byla rozstříknutá krev. Tolik škody, tolik škody! Co se asi s Willim stalo? Od toho dne ho už neviděl.

Zmizel, jako tolik ostatních. Jako Kristinka Hausch, jako Friedchen i Hans, jako Maruška z Husovic, jako všichni, co s ním kdy dělávali u přadláka Mautnera. Zůstal tam jediný, místo nich přišli jiní. Strašně se mu stýská. Ale ví, že to už nebude trvat dlouho, a potká se s nimi. Se všemi, které si k sobě

vzal Bůh. S maminkou, tatínkem, sestřičkou Anežkou i s bratříčkem Václavečkem, co jim umřel jako miminko.

Vždycky když je mu nejhůř, prosí Boha, aby si ho k sobě už konečně vzal, jako v zimě Hanse a nedávno zas malou Friedchen, co tu s nimi nebyla ani rok. Všechny, úplně všechny zachvátily *kalupierende auscenung*, draply je a nepustily a do půl roku byli všichni v Pánu, všichni spolu. Jen se modlí, aby to nebolelo, aby si pro něj smrt přišla rychle a aby to vůbec nebylo tak jako u Friedchen, která na něj z vyzáblého, jako papír bílého obličejce třeštila obrovské, prázdné oči a kolem sebe kašlala krev, protože jí ani nikdo nepodal hadr. Ještě teď se na něj ty oči někdy ve snu dívají. A on jim říká, už to skončilo, už je pokoj, už jsi tam v nebi, jste tam všichni spolu a už to nebude trvat dlouho a já tam přijdu za vámi...

Ale nepřišel. Silný slepičí vývar Jacobiny Offermannové zabral, ostatně, bylo to jen prostdydnutí, nic vážného. Za pár dní byl kluk zdravý jako řepa.

Tím říjnovým dnem se ale pro něj mnohé změnilo. Karl Offermann už ho do sirotčince zpátky neposlal. Vyčlenil mu pokoj vedle bytu kuchařky, poslal ho do školy a každou neděli ho bral s rodinou do evangelické modlitebny. Do továrny pak už Francek chodil jen odpoledne.

Zpočátku se sice zdálo, že mu jeho ohromné štěstí ostatní děti neodpustí, ale když toho roku na Vánoce nechal pan Offermann do sirotčince poslat místo hrachu maso a k tomu nové šaty pro každého, pochopili, že Francek nastrkovač je pořád jeden z nich.

Budova Moravského zemského archivu v Bohunicích září novotou. Když k ní přijíždíme, prší. Stěrače o překot stírají proudy vody, Brněnská přehrada se snad vypařila a teď se celá spouští z nebe. Naráz. Protože nemáme deštníky, sedíme v autě, které se pomalu zapařuje. Za chvíli už není vidět ven, jsme jako lapení v pasti.

Zatímco čekáme, až se bude dát z auta vystoupit, sáhnu do tašky pro složku kopií z encyklopedie brněnských podnikatelů činných mezi lety 1764 a 1948. Droboučkým písmem jsou do sloupců vměstnány životní osudy lidí, kteří z Brna vytvořili to, čím je dnes, také stručná data jejich žen, dětí, získaných ocenění, charitativních počinů, ale i krachů a sebevražd. V dlaních svírám seznam generací osob, které si po právu zaslouží obdiv, ale o kterých dnes většinou nikdo nic neví. Mezi nimi patří několik stran i Offermannovým. Právě jejich fond bych dnes chtěla propátrat.

Pak ale vloží Tomáš do přehrávače cédéčko a malý prostor auta zaplní hebký zvuk hoboju.

„Haydn,“ řekne, povolí si opěradlo a se zavřenýma očima se zaposlouchá. Překvapeně se na sebe s Andreou podíváme. I jí v hlavě běží seznam toho, co je dnes potřeba stihnout. Jenže hoboje přímo vyzývají k vychutnání přítomného okamžiku, naléhají a naléhají. Ostatně, prudký liják neustává. Tak se tedy také opřu a nechám se unášet tóny a myšlenkami na Karla Alexandra. Joseph Haydn byl jeho nejoblíbenějším skladatelem.

„Tak jak jsi na tom s Offermannovými? Už jsi našla něco o Karlu Alexandrovi?“ otočí se na mě Andrea poté, co Haydnův koncert pro hoboj skončí.

Naše práce se proplétá jak skaná nit – oni připravují výstavu, já publikaci, vzájemně si pinkáme a korigujeme témata, stavíme na stejných pilířích. Taky načítáme dobové knihy, posloucháme hudbu barokních a klasicistních skladatelů a pak nás napadají stejné myšlenky.

„Zrovna teď mám pocit, že zas přešlapuju na místě. První a druhé generace Offermannových jsem se stěží dopátrala, sami víte, že k nim v archivech skoro nic není. Teď jsem se dala do hledání třetí generace a mám dojem, že je to úplně stejné, i když už jde vlastně o celkem nedávnou minulost,“ stěžuju si.

„Však ty si případně něco vymyslíš,“ pronese klidně Tomáš. Za ty měsíce spolupráce už se asi vyrovnal s tím, že fakta o moravském Manchesteru vyjdou ve sborníku, kdežto pu-

blikace, kterou připravuji já, bude něco mezi žánrem fantasy, komiksem a pohádkou. Tak to nejspíš podle mých věčných dohadů o tom, jak co mohlo být, vypadá.

„Pro Karla Alexandra mám slabost,“ prohlásí Andrea.

Já taky. Z toho mála, co se o něm dalo zjistit, je jasné, že to byl geek s vášní pro kartáče a drastičky a s obsedantním zanícením pro účetní knihy. Oženil se až dlouho po čtyřicítce s chudou, o dvacet let mladší dcerou řemenáře z Telče Annou Kadrnoschkovou, vynikající prý svou krásou.

„Ke stáru ve svém domě na Radnické provozoval hudební salon,“ pokračuje Tomáš. „Jeho manželka Anna mu porodila devět dětí s absolutním hudebním sluchem, každé ovládalo hru na několik hudebních nástrojů, a tak se u nich koncertovalo. Uváděli Haydnovy, Mozartovy a Beethovenovy skladby, a v první půli 19. století se u nich scházela uměnilovná aristokracie i vyšší měšťanstvo.“

Vím o tom, kývám a představuju si, jak Karlu Alexandrovi knížata a hrabata při prohlídce skvostů z jeho sbírky maleb holandských a německých mistrů a při poslechu hudby přednesené jeho statnými syny a krásnými dcerami dokonce odpustili i původ jeho ženy. A taky fakt, že se oženil z lásky. Starý dobrý blázen! Ale s vytríbeným citem, dvěma prosperujícími strojírny a několika miliony zlatých na kontě.

„Já vím. Měl obrovskou a cennou sbírku, jenže v závěti ji neodkázal dětem, ale svým sběratelským přátelům. Škoda, takhle nezůstala v Brně, je roztroušená po Čechách i Rakousku. Ale Karl Alexander se mi už do příběhu nevejde, musím sledovat hlavní Offermannovskou linii...“ říkám omluvně.

Andrea s Tomášem nic nenamítají, a tak od Karla Alexandra, o kterém se díky jeho četným uměleckým aktivitám dalo zjistit aspoň něco, přeskočím k slepé uličce jeho bratra: „Ale ještě zajímavější mi přijde ten zvláštní konec Friedricha Wilhelma. Nevíte náhodou, co se s ním stalo?“

„Ale ano, někde jsem na to narazil,“ řekne po chvíli přemýšlení Tomáš.

„Ten spáchal sebevraždu. Skočil pryč do Macochy, tam na začátku 19. století skákali všichni. Teprve pak přišla do módy sebevražda zastřelením. Podívej se do *Brünner Zeitung* z těch let, černá kronika se tehdy sice ještě nepsala, ale i tak by tam o jeho smrti mohlo něco být. Přece jen to byl vážený měšťan.“

To jsem tedy nečekala! Copak on nezmizel? A proč by páchal sebevraždu? Hlavou mi víří otázky a přepadá mě neodbytná představa krví potřísněných skalisek s roztrhanými kusy údů, supi a krkavci kroužící nad nedotčenou hlubinou.

Přemýšlím, jak ten dramatický obraz vklínit do příběhu Offermannových, a taky jestli na Moravě někdy žili supi. Krkavci by se mi na ostatky Friedricha Wilhelma asi slétnout mohli, ale supa bych měla prověřit, myslím si.

K přítomnosti mě zase přivede Andrea, otáčí se ke mně a vypočítává věci, kterých bych se v příběhu o moravském Manchesteru měla dotknout, aby korespondoval s jednotlivými částmi expozice.

Vedle členů rodiny Offermannových by bylo potřeba zmínit i jejich hlavní konkurenty, úspěchy na zahraničních výstavách, výkyvy trhu ovlivňující výrobu, pracovní podmínky dělníků. Zmiňuje vývařovnu, kterou v průběhu první půle 19. století při manufaktuře zřídila podnikavá manželka jednoho z majitelů.

„To byla Jacobina,“ říkám, ale najednou si nejsem jistá, jestli jsem to někde dohledala, nebo jestli jsem se o tom náhodou nepřesvědčila sama. I když, sázím se o sto loktů nejlepšího satinclothu, že to byla ona. Kdo jiný? Marie Elisabeth měla v té době na krku už nejméně dvanáct dětí a zbytek svých sil asi věnovala velkoobchodu Abrahama Greisingera.

Nikdo jiný než dcera textilního magnáta od Vídně nemohl tak dobře vědět, jak to v takové kolosální fabrice chodí. A protože byla z rodiny teprve nedávno nobiletovaného barona, sama se neštítala práce, vykasala si rukávy, najala manželky továrních dozorců a rozjela vlastní podnikání: za směšných pět krejcarů dostali manufakturarbeiteři denně misku husté polévky a krajíc chleba. Nemuseli se tak během oběda rozcházet domů, čímž

se ušetřila celá hodina, teplé jídlo dostali i přespolní, jimž se sytým lépe pracovalo, a vaření ve velkém Jacobině vynášelo několik zlatých týdně.

Ale i jinak vytréla Jacobina brněnským ženám zrak. Nejen že Karlu Offermannovi nikdy ani slůvkem nedala znát svůj vyšší původ a že se mu postavila po bok v jeho podnikání, ale její zásluhou zavládla ve smluveném sňatku už brzy po svatbě vřelá náklonnost. Ostatně, dalo se to čekat. Poloviční sirotek Karl, těšící se celé své dětství i dospívání jen občasně pozornosti matky, vplul do otevřené náruče o fous starší rázně ženy lehce jako tkalcovský člunek mezi vlákna osnovy.

„A jak jsme na tom s portréty Offermannových?“ ptám se nakonec, protože podobizny hlavních hrdinů výstavy by na ní podle mě určitě neměly chybět.

Ale Tomáš s Andreou jako už několikrát rozpačitě krčí rameny. Vědí, že o ty portréty v expozici stojím, ale sami jejich nalezení nedávají moc šancí, po válce se s nimi mohlo stát cokoliv. V depozitářích Moravské galerie se podle databáze nenacházejí, i když kdo ví, v jeho hloubi jsou zasuty desítky neurčených exponátů s vágním popisem „portrét, 19. století, německý konfiskát“. Mohly se ale také ztratit při zabírání německého majetku nebo mohly skončit jako portréty rodiny Teuberových na zámku v Lysicích: kdosi je poškodil řezem přes celou tvář. Asi nějaký český vlastenec, jako Němci si to přece zasloužili.

Ty portréty mi dělají starost – do začátku výstavy už totiž zbývají jen čtyři měsíce.

Když děšť trochu povolí, přeběhneme z auta do archivu.

U pultu badatelný vypisujeme badatelské listy a žádanky, pak Tomáš s Andreou odcházejí k výdeji, své materiály už mají od minula nachystané.

Já mladé archivářce rozpačitě odevzdávám žádanku s jediným vyplněným řádkem. Zkontroluje ji s inventářem a pak řekne: „Víte, že v tom nic moc nenajdete? Ve fondu Offermannů je jen pár listů.“

Zklamaně krčím rameny: „Co mi zbývá, musím prověřit, co tu po nich zbylo... Ale nevíte náhodou, kde bych se dozvěděla víc o záležitostech prvních brněnských manufakturistů?“ Archivárka zalistuje inventářem, pak jiným, a nakonec řekne: „Podívejte se k Schoellerům, u těch se zachoval podnikový i rodinný archiv.“

Vesele do žádanky doplňuji další signatury. Nato zazní obvyklé „bude to chvíli trvat“, a tak si jdu do kavárny číst z kopií encyklopedie brněnských podnikatelů.

O dvě hodiny později se pak hlásím u výdeje.

Paní mi z nitra skladu přináší útlou složku a za ní vyjíždí mladík s vozíkem plným kartonů. Musí jich být aspoň patnáct.

„Tady jsou ti Offermanni,“ podává mi složku, „a tady Schoellerové,“ mávne směrem k vozíku. „Vzadu jsou ještě dva.“

Polknu. A potom je to pochopitelně ještě horší, než se to zdálo na první pohled. Němčina, kurent, švabach, nečitelný rukopis pisatelů, abstrakty smluv a jejich čisté verze, účetní knihy, jejichž systému nerozumím ani v dnešním e-systému Pohoda, který za mě všechno vypočítá, natož v administrativě z roku 1832. Jsou tam také dopisy maďarských agentů s informacemi o kvalitě vlny uherských ovcí nebo dopisy agentů z Paříže s ústřížky nových látek na trhu. Když na ručičkách hodin tikne šestá a v badatelně jsem už jen sama s dozorujícím archivářem, vzdávám boj s prvním vozíkem. Zítřka je taky den.

O tři dny později a o tři vozíky moudřejší docházím k jedinému závěru. Těm lidem snad musela lézt vlna i z uší! Cítím lehkou averzi vůči přízi, kterou si nesmím splést s nití, nesnáším lano-lin, cívky i vřetena, drastičky, přástovací, spřádací i česací stroje, slovo apretura mě uvádí v zoufalství. Za poslední tři dny mi zvedl náladu jen fakt, že z jednoho odpečetěného dopisu vypadl místo ústřížku cajku nebo kazimíru či kýho čerta kus krajky. Spletl se snad pan pařížský dopisovatel, nebo si z něj ztropila žertík jeho něžná společnost?

Ale nakonec ten boj se schoellerovskými vozíky přece jen nebyl zbytečný. V jednom z dopisů mě do očí uhodil název

fy Offermann a zpráva o odhaleném špionovi, kterého do výroby ke Schoellerům poslal pracovat Karl. A jak loajálního špiona si vybral! Když to prasklo, jméno firmy z něj ani oba dozorcí nevymlátili, mlčel jako zařezaný. Poznal ho až některý z dělníků.

Nad tou historkou jsem se zatetelila radostí. Tak vida, měla jsem pravdu! Mein lieber Karl Offermann se přece jen od Huga Franze Salma něco naučil. Risk je zisk a průmyslová špi-onáž se dělá. Jen jestli ti to k něčemu bylo, takhle si to rozházet s klanem Schoellerů!

Malwina a Henrietta vyrostly do krásy, zanedlouho budou zralé na vdavky. Julius dělá Karlovi jen samou radost, je bystrý a plný touhy po vzdělání. Z Lipska, kam ho poslal na obchodní studia, přicházejí jen samé chvály. A jeho Theodor, jeho nejmladší a nejmilejší, v jehož narození už kdysi ani nedoufal, absolvoval evangelickou školu i gymnázium s těmi nejlepšími výsledky. Teď je na studiích v Berlíně a chystá se cestovat – miluje stroje, nemůže se dočkat, až navštíví Anglii a sveze se železniční dráhou. Píše o tom otci v každém dopise. No budiž. Manufakturu stejně zdědí Julius, jeho budoucnost je v textilnictví, proč by se Theodor nemohl specializovat ve strojním průmyslu?

Jacobina by z nich měla radost. Ale ona to vidí, i s Philippinou, která odešla rok před ní, i s jejich dvěma dalšími dětmi, které nestihli ani pokřtít. Bůh si je k sobě vzal dřív, než jim stačili pohlédnout do očí, obě se narodily mrtvé.

Také manufaktuře se daří výborně. Přežila všechny výkyvy trhu, zrušení blokády Anglie i opětovný vstup jejích textílek na evropský trh, stávky i finanční krize. Byli v monarchii první, kdo zareagovali na změnu módy, když nakoupili přílišně drahé Jacquardovy stroje a mohli začít produkovat vzorované látky. Nakoupili i nové mule-jeny, na kterých se dalo navíjet dvě stě padesát vřeten namísto šedesáti.

Díky Karlově obratnosti a stykům v říšské radě získali zakázku na výhradní dodávky sukna c. k. armádě, a od té doby

se už nemuseli bát. Nerad by to zakřikl, ale riziko krachu je v těchto dnech roku 1844 z moravských textilek právě u nich nejnižší. Jsou na výsluní, zajištění, oceňování – loni získali za kvalitu zboží stříbrnou medaili na průmyslové výstavě v Berlíně, letos zlatou medaili ve Vídni. On za své podnikatelské úspěchy a péči o zaměstnanost na Moravě získal dokonce císařskou medaili, a všechny dveře k šlechtickému titulu má tak otevřené. Co víc by si mohl přát? Úspěšný, bohatý muž, který dosáhl všeho, po čem jiní touží.

Tak proč se jen cítí tak strašně, strašně osamělý?

V továrně se stala nehoda.

Klapot strojů se zastavil, dělníci stojí v hloučcích podél stěn a rozpačitě si septají, mistr s dozorcím na sebe vyděšeně gestikulují, po dvoře zmateně pobíhají úředníci. Pošlete někdo pro pana Offermanna!

Dorazí za půl hodiny, i s doktorem. Jeho spěšné kroky se rozléhají ztichlou továrnou, už prochází vraty, už vstupuje do haly. Rázným gestem rozrazí hlouček čumilů a stane nad tím obrazem zkázy. Uprostřed kaluže krve leží přadlák Josef Navrátil. Už je vyproštěný z kupy rozházených vřeten, jen půlku těla má pořád zavalenou stavem, který vypadá jako ohromné zvíře sesuté na kolena. Klečí na nebohém přadlákovi, s prasklým železným rámem zabořeným do jeho břicha.

„Před chvílí dodýchal,“ pošeptal někdo doktorovi, který se nad ním sklání, hmatá po pulzu a pak beze vší pochybnosti vrtí hlavou.

„Trvalo to celou věčnost,“ říká kdosi z davu.

„Na ten jeho křik jaktěživ nezapomenu,“ mumlá jiný.

„Zrovna se mu narodilo děcko,“ slyší Karl Offermann zpoza svých zad, „jak k tomu přijde jeho Justýna? A kdo z nás je na řadě teď? Vždyť ty stroje jsou hrozně nebezpečné!“

Karl Offermann se rozhlíží, oči stažené do štěrbin. Kolem dokola se vznáší prach, částičky divoce víří v prouděch světla dopadajících do haly velkými okny. Tváře dělníků se

krabatí, stahují se čím dál blíž. Na holé lebce dozorce výroby se lesknou kapičky potu, mistr přadláků sedí opodál na zastaveném stavu, hlavu v dlaních. Vteřiny uplyvají pomalu, jedna jako celé století, horko letního dne, dusno a sladký pach krve napínají nervy všech k prasknutí.

„Byl opilý,“ ozve se najednou ze země doktor vyšetřující zemřelého. „Jeho reakce nemohly být nejrychlejší. Je docela možné, že udělal chybu, která ho stála život.“

„Zatracené **modré pondělí!**“ zasakuje dozorce, zatímco davem dělníků se roznese nesouhlasné mručení.

„Stroje nejsou ani zdaleka tak nebezpečné,“ naváže ale na doktorovo vyjádření bleskurychle Karl Offermann. „Netvrdím samozřejmě, že nemohlo dojít k poruše,“ říká s pohledem upřeným na evidentně prasklý železný rám, „takže je pro klid svědomí a vaši bezpečnost necháme prověřit. Dnes se už dělat nebude, můžete jít domů, začneme s kontrolou. A ne, nebojte se, mzda vám zkrácena nebude.“

Davem se nese překvapený šum. Domů bez dobrého půldne práce a se mzdou? Smrtáky se tu a tam stávají ve všech fabrikách, ale tohle dělníci ještě jakživ neslyšeli. Nad mrtvým tělem se rozhlaholily hlasy, napětí povolilo.

„Ale nechodte k vdově, zajdu jí tu tragickou zprávu sdělit sám. A o její potřeby se postarám,“ dodal Karl Offermann k čím dál víc udiveným dělníkům.

Tenhle boj jsem vyhrál, pomyslel si pak s úlevou, zatímco se dělníci pomalu rozcházeli. Ale kolikrát ještě? Malé dílenské nebo i větší celotovární stávky se odehrály už skoro ve všech manufakturách, i jejich podnik kdysi jedna postihla a zbrzdila výrobu na víc než půl roku.

Karl Offermann nemá ani ten nejmenší zájem riskovat klid ve vlastní továrně. Pánem domu je tu sice on („Berte, jak to je, nebo běžte o dům dál,“ nakázal říkat svým účetním a mistrům, když si manufakturarbeiteři stěžovali na mzdu nebo délku pracovní doby, na srážky za zimní otop nebo nadstandardní osvětlení), ale nač by si popuzoval hosty? Obzvlášť teď, kdy z ví-

deňské a milánské pobočky přicházejí stále nové objednávky a kdy jeho agent Franz Gach konečně rozhýbal jihoamerický trh. Není to ani týden, co přišla první objednávka na dodávku letního kazimíru do Rio de Janeira a Limy. Teď si jejich podnik žádné vášně rozhodně nemůže dovolit.

Ten článek z *Volksfreundu*, který se mu do rukou dostal úplnou náhodou, by asi v mysli zasul někam hluboko a už by si na něj nevzpomněl. Proč taky. Do **dělnických kolonií**, jako byla Červená ulička nebo bloky pavlačových domů na Cejlu, Křenové, Dornychu nebo Pekařské, nikdy nezabloudil.

„... mezi typické případy patří kupříkladu pavlačový dům na ulici Cejl č.p. 5. Na jedné pavlači osm bytů, jež tvoří jediný pokoj, jen čtyři z nich mají k sobě kuchyni. V pokoji dvě postele pro osm osob. Střídají se na nich nocležníci podle směn, z neděle na pondělí jich spává pět na zemi, domácímu platí 60 haléřů týdně. Žádné vodovodní potrubí. Otevřený kanál, toaleta pro víc než čtyřicet osob. Ve dvoře pumpa, chlévy, hnůj, smradlavý zápach. Tisíce much v létě...“

Teď Karl Offermann prošel vstupními vraty z ulice a rázem se ocitl v jiném světě. *Volksfreund* nelhal, dokonce ani nepřeháněl. Stojí tíše uprostřed dvora pavlačového domu a plaše se rozhlíží. Ohlušuje ho štěkot psa, výskot dětí pobíhajících všude kolem a halas žen, které na sebe pokřikují napříč pavlačemi.

„Kde najdu paní Navrátilovou, prosím?“ ptá se jedné, která ho mívá s košem prádla. Nedůvěřivě si ho prohlíží, ale pak hodí hlavou a řekne: „Třetí patro, první dveře.“

Karl Offermann pomalu stoupá. Poslední dobou si stále častěji uvědomuje, že už není nejmladší. Jako teď – kolena ho bolí při každém kroku, hůlka s leštěnou slonovinovou hlavou není k ničemu, proklíná každý nový skřípající schod. Konečně je ve třetím patře. Některé dveře malých bytů jsou dokořán, ale ty první, kde bydlí Justýna Navrátilová, jsou zavřené.

Slonovinová hlava dvakrát ostýchavě klepne. Chvíli se nic neděje, pak se dveře rozletí a v nich stojí žena se spícím dítětem na rukou. Zaraženě na něj upírá velké modré oči, za ucho

si přihlazuje uvolněný pramen světlých vlasů, Karl Offermann se jemně uklání.

Představuju si, že to nesnadné setkání Karl začal asi nějak takhle:

„Dobrý den, madam. Jsem Karl Offermann, majitel *Feintuchfabrik J. H. Offermann* v Brně, zaměstnavatel vašeho muže. Dovolíte, abych vstoupil?“

Žena v rozpacích couvá, špitne jen tiché: „Prosím.“

Karl snímá klobouk a vstupuje do jediného pokoje. V rohu místnosti stojí dvě holé postele, u stolu tři židle a na desce škopek s vodou. Rozhlíží se dlouho. I když si celou cestu sem plánoval, co řekne, najednou se mu všechna slova z hlavy vypařila. Když se ale odváží podívat se na ni, vidí, že ty připravené fráze by stejně byly zbytečné.

„Něco se stalo, že je to tak?“ zašeptá žena.

Karl si odkašle a odpoví: „Ano. Je mi to velmi líto, ale vašeho manžela dnes při práci stihlo neštěstí.“

„Žije?“ ptá se žena.

„Bohužel,“ odpovídá Karl.

Čekal křik, nářek, nadávky, paniku. V duchu se té chvíle děsil. Než sem přišel, kladl si otázku, zda té ženě učiní nějakou finanční nabídku a rychle odejde, nebo jestli bude vhodnější počkat, až se utiší.

Justýna Navrátilová však naproti němu stojí tiše, drobná, štíhlá, ve světlých šatech přepásaných čistoučkou bílou zástěrou, a jen se dívá. Bez mrknutí oka, nekonečně dlouze. Teprve pak k sobě přitáhne dítě, schoulí se do sebe, zavře oči a zpod dlouhých řas jí vytečou dvě slzy. Pláží se po jejích tvářích, jedna rychleji, druhá překvapivě pomalu.

„Já jsem si myslela, že se mu jednou něco stane,“ řekne pak tiše a vzápětí dodá: „Celou noc nepřišel domů, ráno si tu sebral jen pár brambor k obědu a rovnou běžel do továrny.“

Karl Offermann mlčí a oči upírá do podlahy. I když se na jeho tváři nezračí žádné pohnutí, v jeho hrudi se v tu chvíli

cosi otevřelo. Tváří v tvář tomu tichému bolu se rozpomněl. Jak je to dlouho, co zemřela Jacobina? Pět let? Živoucí, rozšafná, milující matka a žena, a stačil jediný týden a byla pryč. Jako stovky jiných, co je toho roku v Brně zkosila epidemie chole-ry. Samotného ho překvapilo, jak hluboce ho její smrt zasáhla. Cosi v něm zemřelo spolu s ní, aspoň si to myslel. Ale to zdán-livě mrtvé, to se teď dralo ven, při pohledu na cizí utrpení.

Tiché otřesy ramínek toho plavého vrabčáka naproti němu mu způsobovaly až fyzickou bolest, svírala mu hrud', tlačila ho v krku, stoupala do hlavy, tepala mu ve spáncích.

Slonovinová hlavice dopadla na podlahu, vedle ní klo-
bouk.

Otevřeným oknem do místnosti vletěla moucha. Vzná-ší se u stropu, krouží dokola, nad hlavami objímající se dvojice. Ti dva tvoří zvláštní sousoší, zvučící trojhlasem. Mužův žal zní táhlým bolestným chrlením, jako by se sypala lavina kamení, její tíše ševelí, jako by se spustil letní déšť, štká mu do klopy kabátu, a z jejich společné náruče se ostře dere pláč probuzeného dítěte.

Čím konkrétnější podobu pro mě mají životy Offer-mannových, tím zvláštnější se mi zdají sny. Někdy mám dojem, že to nejsou moje sny, že jsou jejich. Že ke mně doputovaly jako bubliny z marseilleského mýdla, do kterých někdo z nich foukl při kontrole v prádelně vlny. Jako by je ke mně vyslali spolu se svými zážitky a fantaziemi, jako by je pinkli přes síť dvou století. A některé z těch snů nejsou vůbec příjemné, jsou plné výčitek a já dobře vím proč.

Takže si asi budu muset sáhnout do svědomí a vrátit se k jedné věci. K osudu Karlova bratra Heiniho, ze kterého jsem v tomto příběhu udělala slintajícího kretěna, zakrslíka s nefunkčními údy, dožívajícího na posteli v bytě nad klapající továrnou, aniž bych pro to měla jakékoliv podklady.

Možná, dokonce pravděpodobně, byl Heini Offermann úplně jiný člověk. Možná to byl dobrodruh, který trávil dny a měsíce na cestách. Nebo to byl floutek, kterého manufaktura

prostě nezajímala. Vysvětlení, proč se oproti zvyku stal dědicem manufaktury druhorozený Karl, může být úplně banální a nemusí se v něm objevit žádná lidská zrůda.

Ještě jednou se na něho zaměřím, slibuju si, a začnu u Tomáše a Andrey. Třeba během příprav výstavy narazili na něco, co by mi jeho obraz zpřesnilo. A taky se jich zeptám, jestli i jim mrtví brněnští podnikatelé infiltrují sny, nebo jestli je to výhradně pracovní úraz spisovatelů.

Týdenní pátrání po stopách Heiniho Offermanna nepřineslo skoro nic. Jeho osud mi doplnila jediná nová zpráva z matriky – zemřel na *schlagfluss*, čili mrtvici, a patrně byla mozková, když ho ještě stihl navštívit a zaopatřit kněz. Jestli byl nemocný, či zdravý, z jakého důvodu továrnu vedl mladší z bratrů, nebo proč zemřel tak brzy, svobodný a bezdětný, se prostě zjistit nedá. Ani *Brünner Zeitung* o něm nepřináší žádné zprávy. Boj o rozkrytí jeho příběhu jsem nakonec musela vzdát.

Během procházení stránek tehdejších brněnských novin jsem ale narazila na něco jiného. Na krátkou zprávu o smrti Friedricha Wilhelma, jehož ostatky byly nalezeny na dně Macochy. Teprve když mi na těch pár vět padl zrak, uvědomila jsem si, že mi to Tomáš přece říkal.

Také Friedrich Wilhelm mi v poslední době přinesl pěknou řádku divokých snů. Jeho tělo v nich leželo na dně Macochy, s přeraženou páteří a zlámanými končetinami, oči mu klovali krkavci nebo supi (ne, na Moravě nikdy nežili, ale já už jsem je ze svých představ nevyhnala) a tělo mu mezitím konzervovala ledová voda z podzemních jeskyní se vynořující Punkvy.

A aby ta představa nebyla málo dramatická, pohupoval se nad tou spouští na laně zavěšený starohrabě Hugo Franz Salm, který se nedlouho po Friedrichově zmizení jako teprve pátý muž v historii vydal na expedici na dno Macochy.

Stačí zavřít oči a vidím ho úplně živě. Je oblečený v úzkých tmavých kalhotách a jednoduché kamizole, ale s hrabčím pláštěm a krátkým mečem, pro případ, že by se dole

setkal s nějakou neznámou entitou. Tvář má obrácenou vzhůru ke svým sluhům, k nimž z hloubky propasti sotva doléhá jeho: „Pomalů! Lano povolit!“; vlastně spíš „Langsam! Seil nachlassen!“ A sluhové tedy nahoře povolují lano, starohrabě se snaží na dno Macochy, a jak pláštík vlaje, vypadá jako Superman.

Když rázně doskočí na pevnou zem, křupne mu pod podpatkem cosi tvrdého a kolem se rozcákne mazlavá hmota. Z jeho dosud odhodlaného výrazu je patrné, že byl připravený na hodně. Že se však ocitne do půli lýtek v rozkládajících se lidských ostatcích a všude kolem se budou povalovat už vybělené kostry předchozích sebevrahů, to nečekal.

Starohrabě Salm zvrací, v tomto příběhu už podruhé, ale kdo by mu to měl za daných okolností za zlé?

Vypadá to sice, jako bych se snažila Huga Franze zesmšnit, ale to je jen zdání vyvolané výběrem pro příběh důležitých událostí. Jinak si ho nesmírně vážím, byl to vzdělaný člověk, který na Moravě držel primát v zavádění řady inovací. Byl třeba prvním šlechticem, který se na svém panství snažil vymýtiti neštovice a vzteklinu očkováním, a aby podpořil vakcinaci mezi svými poddanými, sám se nechal veřejně naočkovat. Důvěru tím bohužel nevzbudil, obyvatelé jeho vesnic se té novince vzpěchovali a šířili fámu, že starohraběti po takových ďábelských experimentech na celém těle vyskočily boláky a u úst že se mu občas objevuje vzteklá pěna. Trvalo mu půl života, než je postupně přesvědčil, a zmíněné nemoci tak z jeho držav zmizely.

A takových lidumilných snah byl život Huga Franze Salma plný. Pro Offermannovy je však nejdůležitější jeho speleologická a archeologická vášeň, která ho teď přivedla na dno Macochy. Stojí tam, a když se oklepe z prvotního šoku, rozlévá se mu nitrem radostné vzrušení, že se právě zařadil mezi hrstku prvních průzkumníků tajuplné a legendami opředené propasti.

Po Lazaru Schopperovi, mnichovi minoritského kláštera v Brně, který sem roku 1723 sestoupil jako první, ho předběhli ještě tři průzkumníci, z nichž jedním byl jeho otec, Karl

Josef Salm, který dole stanul v roce 1776. Zajímavé, že když s ním Hugo Franz nedávno mluvil o své expedici, ani slůvkem se nezmínil, jaká podívaná by ho mohla dole čekat.

A už se k němu na dalších dvou lanech spouštějí jeho sluhové a průvodci se lněnými pytli, do nichž mají v plánu nabrat minerály a přírodniny k pozdějšímu průzkumu v rájecké laboratoři. I oni jsou zaražení hororovou podívanou. Starohrabě jim však nedá čas, aby se ve svém úleku nějak dlouze utápěli, a káže sbírat tohle a tamto, přechází dozadu a k ústí řeky Punkvy, ale nakonec se zarazí a žádá jeden z pytlů. Na zemi se totiž povalují předměty, které sebevrahům během dlouhého letu asi vypadly z kapes – nože, zastavené kapesní hodinky, řetízek s medailonem a podobné věci, které mohou napomoci k identifikaci nebožtíků a ke klidu v duších členů truchlících rodin.

Takhle nějak se asi rozevírací medailon s portréty matky Amálie a otce Mathiase Antona dostal ke Karlu Alexandrovi. Hned v něm poznal šperk, který býval jedinou ozdobou jeho bratra Friedricha Wilhelma. Záhada jeho zmizení tak byla po sestupu starohraběte Huga Franze Salma na dno propasti Macocha koncem léta roku 1808 definitivně vyřešena. Hned v září se v evangelické modlitebně konala zádušní mše, jen skromná, jak se sluší pro sebevraha.

Jeho dobrovolný odchod ze života tehdy nikdo z rodiny ani z přátel nechápal. Úspěšný, mladý ředitel prosperující manufaktury a majitel vlastní strojírny, a vezme si život? Řadami členů brněnské evangelické obce se roznesla šuškaná. Že prý ho možná vydělala stávka dělníků, kteří vyhrožovali, že podpálí továrnu a zabijí brusiče nůžek postřihovacích strojů, jestli ty zpropadené mašiny nebudou z provozu zase vyřazeny. Vždyť jim berou práci, a jim zbude tak akorát jít žebrotou!

Ale kdo by se lekl několika horkých dělnických hlav? K jejich umravnění tu přece byla c. k. policejní stráž, která si s takovými případy uměla poradit.

Já se jejich pochybám nedivím. Taky si myslím, že je na té Friedrichově sebevraždě něco divného.

Když si v počítači znovu procházím pár nafocených listin rodinného a podnikového archivu, které se dochovaly, nacházím Friedricha Wilhelma v plné práci až do jeho posledních dní. Roku 1796 vynalezl postřihovací nůžky, z roku 1798 se dochoval koncept žádosti o udělení privilegia na jejich výrobu zasláný císařské kanceláři. Ta mu sice byla zamítnuta, ale už roku 1803 získal výlučné privilegium na výrobu postřihovacího stroje. V té době se podepisoval jako ředitel *Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brünn und Maschinenwerkstatt F. W. Offermann in Adamsthal*. V roce své smrti pak investoval neobvykle vysokou sumu tisíce zlatých do získání specialisty Wagnera z rakouského Brucku nad Litavou, který přijal místo mistra v adamovské strojírně, a poslední účetní záznam je dokladem toho, že vyplatil Karla Eichholze, svého někdejšího spoluvlastníka adamovské dílny, v té chvíli už továrny.

Říkám si, proč by Friedrich všechny ty kroky k rozvoji svého podnikání dělal, kdyby měl pochyby, jestli chce dál žít?

Jeho sebevražda mi, stejně jako jeho současníkům, připadá skutečně zvláštní. Jenže než se tím někdo stihl zabývat, vtáhlo do Brna zase Napoleonovo vojsko. Ti neodbytní Francouzi jsou důvodem, že se konec nešťastného Friedricha Wilhelma nikdy nedořešil.

Získávat informace o lidech, kteří se brněnskými ulicemi procházeli před dvěma sty lety, mi někdy připadá spíš jako shánět zprávy z Marsu. Není koho se zeptat, v případě Offermannových se nejde opřít o žádné pořádné archivní prameny, *Brünner Zeitung* z té doby příliš sdílné nejsou, zbývá mi jen má bible dnešních dní – ta olbřímí encyklopedie podnikatelů, nějaká literatura o tehdejší aristokracii a dějiny města a monarchie.

To je na druhou stranu dost na to, aby si člověk byl schopen představit, jak mohl takový život strmě se vzmáhající rodiny Offermannových vypadat.

Ve čtyřicátých letech 19. století bylo všechno, co dnes tvoří nedílnou součást brněnských ulic a atmosféry města, živé, pulzující. Teprve to vznikalo, jak se středověké centrum

postupně scelovalo s blízkými předměstími. V té době to už šlo skoro samo – Francouzi poničili Špilberk i městské opevnění, a tak Brňané namísto jeho obnovy zasypali hradební příkop, od bran postavili dřevěné mostky a náspy a k Brnu přičlenili blízká předměstí. Náhon, Kožená, Horní a Dolní Cejl, Příkop, Malá i Velká Nová, Pekařská a další sídla kolem hradeb se staly novými městskými čtvrtěmi. Brno nabobtnalo o dobrou polovinu obyvatel. A v roce 1839 do něj navíc dorazila železnice – **Severní dráha císaře Ferdinanda** –, čímž se moravské zemské město stalo prvním městem s vlakovým spojením v zemích Koruny české. To byla výhoda, která dalšímu rozvoji brněnského průmyslu významně napomohla.

Ocenili to především brněnští manufakturéři a obchodníci.

Z prvních německých specialistů, kteří přišli do Köffilleovy manufaktury, už v té době v Brně kromě Offermannových a Leidenfrostových skoro nikdo nepodnikal. S manufakturní výrobou skončil Wilhelm Mundy, který se ke stáru věnoval obchodu s ovceí a vlnou a užíval si svého šlechtického titulu.

Také Heinrich Hopf, svobodný zednář, básník, filozof a velmistr vzdorolóže *U opravdových sjednocených přátel*, který v Brně kdysi se Salmem a Bräunlichem postavil první anglické stroje, už z Brna odešel. S ohromným úspěchem podnikal ve Vídni, založil bankovní dům Credit-Anstalt i první průmyslovou společnost v monarchii, *Oesterreichische Industrielle Gesellschaft*, než ho falešnými směnkami podvedl jeho sotva čtyřřadvacetiletý společník, baron Smetana, pročež oba přišli o všechno. Smetana navíc i o doživotní svobodu.

Stárnoucí Bräunlich po jeho odchodu prodal továrnu na Cejlu Schoellerovým, kteří do Brna jako nová mocná konkurence přišli z Dürenu. A i když to trhem ve 20. letech 19. století pořádně cuklo, příliv nových příchozích ze severu neustal. Po dravcích mocného soukenického rodu Schoellerů přišla tichá síla Soxhletů, vypočítavý Dahlenberger nebo Ske-neovi a Teuberovi.

Přišli, odkoupili manufaktury odcházejících nebo upadajících továrníků a vklouzli na jejich místa důležitých městských zaměstnavatelů i členů evangelické obce. Stejně jako pro první generaci, i pro tyto příchozí byla typická každodenní usilovná práce, obavy, strach o osud manufaktury, bezesné noci a únavné dny strávené na cestách za kontakty a zakázkami. Břímě zodpovědnosti. Pozornost roztržštěná do řady provozů, někdy i v několika moravských městech. Naproti tomu soustředěné sledování evropských center a rychlé reagování na výkyvy vrtkavé módy. A k tomu obezřetnost upřená k dění na světových trzích. Museli mít hlavu plnou strategií a záložních plánů.

Alespoň to vyplývá ze zpráv, které se o první a druhé generaci brněnských manufakturstů dohledat – lépe či hůře – dají. Horší je to ale s informacemi o takovém Franckovi, Justýně nebo komkoliv z obyvatel pavlačových bytů na Cejlu, o těch se kromě zápisu narození a smrti v matrice nedá najít skoro nic.

A přitom hlavně oni tvořili podstatu kypícího města.

To praskalo ve švech příchodem dalších desítek, stovek dělníků i specialistů, kteří se sem stahovali ze všech světových stran, z celé Moravy. Za vidinou dobré práce, k moderním textilním a strojním podnikům. Z venkova si sem přiváděli i své ženy, počínali děti. A to všechno za okolností, které se nestíhaly přizpůsobovat rychlosti průmyslové revoluce.

Co v Brně našli, byla otřesná bytová situace a tvrdé pracovní podmínky. Manufakturní dělníci pracovali na čtrnácti- nebo dvanáctihodinové, často denní a noční směny, ve zdraví nebezpečném prostředí, ze mzdy jim strhávali vysoké částky za světlo, otop i za ty nejdrobnější kazy v sukně. Pro případy nemocí, úrazů, nebo dokonce smrti měli nulové záruky.

Starý feudální řád, v němž takovým lidem aspoň nějaké jistoty poskytoval majitel panství a pospolu žijící široká rodina, se rozpadl, a základy sociálního státu se rýsovaly v daleké budoucnosti. Nikdo v té chvíli přesně nevěděl, jaká má práva a povinnosti.

Karl Offermann se do té chvíle problémům svých děl- níků nevěnoval. Nepovažoval to za nutné. Každý den, měsíc, rok měl řadu důležitějších věcí na práci. Převzal po otci obrov- ský živý organismus, který musel krmit, nemohl se starat ještě o to, co se děje za jeho branami. Ostatně, jako by nebyl angažo- ván v řadě charitativních spolků – přispíval na chudinský ústav a na požárníky. Jacobina kdysi v rámci nějakých Frauenvereinů sponzorovala sirotčinec i dětskou nemocnici doktora Rincoli- niho, na každé Vánoce vybraným zaměstnancům rozdávali šaty a potraviny, v rámci Lesevereinu se starali i o městskou němec- kou kulturu. Dělal tolik, co bylo v jeho představivosti a silách a co bylo obvyklé.

Možná to byla otázka věku, možná k tomu prostě nazrál čas. Jeho život se přehoupl do závěrečné fáze, stál na prahu še- desátky. Děti zaopatřené, žena mrtvá. Jen ta továrna mu zůstala. A v ní tváře, které naráz začal vnímat nějak jinak.

Anebo za to mohla ta návštěva? Dvůr pavlačového domu, malý temný byt, jehož rodinný řád v jediném okamžiku rozbila katastrofa. Nebo plachá, krásná Justýna? Kdo ví. Jisté je, že od té chvíle se Karl Offermann na společenském poli anga- žoval tak, že byl dokonce vyznamenán zlatou císařskou medailí za civilní zásluhy.

Pro dělnictvo své manufaktury zřídil nemocenský a podpůrný fond. Každému z pracovníků, kteří do něj přispě- li dvěma krejčary týdně, garantoval podporu v nemoci či při úraze, v případě smrti pak jejich vdovám a dětem skoro čtvrti- nu z nebožtíkova platu. Kde se na to ale ve fondu vezme, když dva krejčary týdně nestačí ani na nákup jednoho bochníku chleba? Karl Offermann se částku týdně vybranou do fondu zaručil dotovat stejnou sumou ze svého. Takové praktiky byly v Brně nevídané. Stejně však museli Karlovi účetní při výpla- tách dělníky znovu a znovu přemlouvat – dát dva krejčary ze mzdy se žádnému nechtělo.

A to nebylo všechno. Ještě toho podzimu ve svých sa- dech za městskými branami naposledy sebral úrodu, lahodná,

sladká jablka ze stromů, které štěpovali s Christianem Carlem Andrém, a pak dal všechny do jednoho podetnout.

Statné, třicet let staré jabloně pod úhozy sekerou skřípaly, prosily, plakaly, div mu to srdce neurvalo. Musel od té porážky odejít, sedl do bryčky a hvízdal na kočího, až se ten chudák lekl, zapráskal do koní a tryskem vyjeli domů k Náhonu. Nevrátil se pak do těch míst až do chvíle, kdy byly položeny základy všech devětadvaceti činžovních domů podél Ponávky, nové Ponawkagasse, ulice bytů pro pracovníky manufaktury *J. H. Offermann*. Teprve v té chvíli tam dokázal vidět něco jiného, budoucnost, a v ní spokojenější rodiny svých dělníků.

A v jednom z rohových domů, v těch těsně u nové železniční trati, které svým štítem zdraví nedalekou fabriku Karla Offermanna, prý dostala svou budoucnost i Justýna Navrátilová se svým dítětem. Je to ten dům, který má kromě hlavního vchodu z uliční fronty i samostatný vchod z boku. Vede do prostorného bytu v prvním podlaží a je před ním malý plácek, široký právě tak, aby se na něm otočila jedním koněm tažená bryčka.

Manufaktura J. H. Offermann v roce 1869 (reprofoto z publikace K. k. Priv. Militär- und Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brünn, Brno, 1912)

Na počátku 19. století se Brna dotkla válka hned dvakrát, v obou případech se ve městě usadilo Napoleonské vojsko.

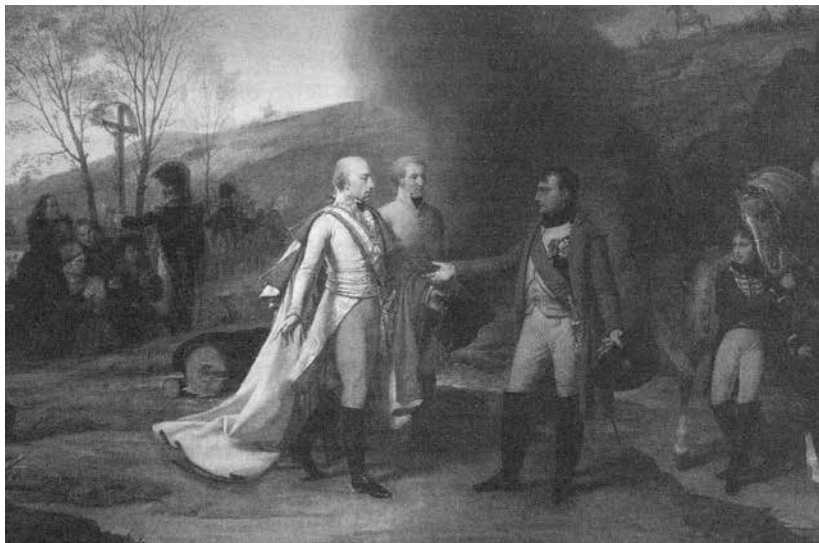
Při první „válce s Francouzem“ sem dne 19. listopadu 1805 vpochodovalo na 12 000 vojáků francouzské armády v čele s generálem Muratem, když krátce předtím město opustilo rakouské vojsko. Den poté, 20. listopadu, dorazil i sám Napoleon I. v doprovodu své osobní gardy. Zdržel se deset dní, které strávil vyjednáváním s rakouskými vyslanci a přípravami na rozhodující bitvu s rakousko-ruskou koalicí.

Napoleon se ubytoval v místodržitelském paláci na Moravském náměstí, generálové a důstojníci našli nocleh v šlechtických palácích a výstavnějších měšťanských domech. Obyčejní vojáci pak bydleli, kde se dalo – v domech měšťanů, v kláštřích, ale i v manufakturách.

Na město přeplněné vojáky byly uvaleny citelné peněžní i naturální rekvizice, rostly ceny potravin. Na sklonku listopadu Napoleon město opustil, ale na několik dní se do Brna vrátil po vítězné bitvě u Slavkova, která proběhla 2. prosince 1805.

Méně známou skutečností je, že Napoleon v Brně pobyl také několik dní v září roku 1809 při druhé „válce s Francouzem“. Moravská metropole v té době byla již dva měsíce okupována francouzskými vojsky a armádou jejich německých spojenců. Na Napoleonovy narozeniny dne 15. srpna uspořádal velitel města, maršál Davoust, velkolepou slavnost, které se zúčastnila veškerá brněnská honorace. Císař sám přijel do Brna o měsíc později, 16. září 1809. Bydlel stejně jako před čtyřmi lety v místodržitelském paláci. Během svého druhého pobytu si prohlédl pevnost Špilberk, přijal deputaci moravských stavů a vykonal přehlídku vojska na bitevním poli z roku 1805. Před odjezdem poručil rozbořit opevnění hradu Špilberk, a Brno tak ztratilo svůj pevnostní charakter.

Obyvatelé města si mohli oddychnout až na počátku listopadu, kdy francouzské pluky konečně opustily Moravu. Pravděpodobně jedinými příznivci Francouzů a jejich císaře tehdy byli brněnští textilní podnikatelé a kupci, kteří ekonomicky profitovali z kontinentální blokády, jež znemožňovala dovoz látek z konkurenční Anglie.

Obraz malíře Jeana Antoine Grose „Setkání císařů Napoleona I. a Františka II. u Spáleného mlýna 4. prosince 1805“ pochází z roku 1812 (reprofoto z knihy L. Fasory, J. Hanuše a J. Malíře Napoleonské války a historická paměť, Matice moravská 2005)

WILHELM MUNDY
(1751–1805)

Pocházel z německého Monschau, do Brna přišel v roce 1774 na pozvání J. L. Köffillera, aby v jeho manufaktuře pracoval jako soukenický mistr. Už o dva roky později se ale osamostatnil a založil vlastní manufakturu na jemná sukna, která se nacházela v místech dnešní Mlýnské ulice. Firma si svými výrobky rychle získala věhlas, v roce 1784 ji dokonce navštívil císař Josef II.

Pro další rozvoj podnikání si Mundy od císaře pronajal budovu zrušeného kláštera cisterciacek v Předklášteří u Tišnova. Venkované z okolí mu dodávali upředenou přízi, tkalcovské stavy měl kromě zmíněných lokalit ještě v Zábrdovicích, na Starém Brně, v Husovicích a také v provinční věznicí na Cejlu. Ve svých továrnách vyráběl přes 5 000 kusů suken ročně, postupně dosáhl čtvrtiny celkové brněnské produkce této tkaniny.

Ze soukenického tovaryše se během dvou desetiletí stal velkopodnikatelem a zařadil se mezi nejbohatší muže Moravy.

Po sňatku s Josefou, dcerou barona Forgatsche, si manželé koupili panství Tišnov, Vevří a Říčany. Mundy, jako typický příslušník nové šlechty, byl posléze rovněž povýšen do stavu svobodných pánů. Přestože byl Němec, přijal slovanskou identitu, hlásil se k zemskému vlastenectví a romantismu.

Po jeho smrti připadlo rozlehlé panství jeho synu Johannu Evangelistu Wilhelmovi (1796 – 1872). Ten však už v roce 1806 všechny rodinné textilní podniky prodal (např. hrad Vevří synovi sesazeného švédského krále Gustava IV. Adolfa Gustava Vasovi) a v roce 1830 se odstěhoval do Račic, kde začal chovat ovce, jejichž vlnu prodával brněnským přádelnám.

Se svojí ženou, hraběnkou Isabelou Kálnokyovou, příslušnicí staré uherské šlechty, měl čtyři syny, které pojmenoval českými jmény: Bohuslav, Jan, Jindřich a Jaromír. Všichni však zemřeli bezdětní, a tak rod Mundyů na Moravě zanikl.

Dům U čtyř mamlasů, kde svou manufakturu na jemná sukna provozoval Wilhelm Mundy, stával na Cejlu č. 66 (foto: AMB)

První dělníci, kteří do Brna na konci 18. století přicházeli většinou ze zahraničí, měli díky své kvalitaci zajištěnou dobře placenou práci a také poměrně vyhovující bydlení. První kolonii, tzv. Červenou uličku, tvořenou domky se zahrádkami, pro ně postavil J. L. Köffiller. O sto let mladší dochované fotografie této kolonie (tehdy už byla známá jako tzv. Šmálka, pojmenovaná podle Heinricha Schmala, nového majitele bývalé Köffillerovy manufaktury) ukazují její postupnou proměnu ve špinavou a tuberkulózu zamořenou lokalitu.

Takový popis už koresponduje s typickým bydlením další generace dělníků. Ti do Brna přicházeli nejčastěji z Českomoravské a Dražanské vysočiny ve stále narůstajícím množství, jež město nebylo schopno absorbovat. Podmínky jejich bydlení tedy byly často velmi nedůstojné.

V 19. století byly obvyklým dělnickým obydlím činžovní domy (vedle dělnických domků a chudých dělnických kolonií), které se stavěly v blízkosti továren. V Brně jich bylo nejvíce v okolí ulic Cejl a Dorných, kde byla vysoká koncentrace textilního průmyslu. Na konci 19. století zde 70 % obyvatel tvořili textilní dělníci, mezi dělníky nejhůře placená síla.

Kritická situace s bydlením se plně projevila na začátku 20. století. Na Cejlu

postupně vyrostlo 27 činžovních (pavlačových) domů, z nichž v každém bydle stejný počet obyvatel jako v průměrné vesnici. Nejméně šestičlenné rodiny textilních dělníků obývaly pouze jeden pokoj s kuchyní, která byla osvětlená světlíkem nad vstupními dveřmi, bez tekoucí vody a se společným záchodem pro celou pavlač. Aby si rodina finančně trochu přilepšila, přijímala navíc nocležníky z řad příbuzných nebo známých, kteří do továrny docházeli ze vzdálenějších vesnic. Protože se často pracovalo na směny, znamenalo to, že v jedné či dvou postelích, které rodina vlastnila, se spící střídali. To vedlo k tomu, že měšťané dělnickými mravy opovrhovali, protože hospodyně přes den zůstávala v domácnosti sama s cizím mužem, spícím v jedné z postelí.

Noviny *Volksfreund* v roce 1907 popisovaly bytovou situaci na Cejlu, konkrétně v domě č. 77, takto: „Pokoj a kuchyň. Dvě postele pro šest lidí. Vlhkost až do dvou metrů výšky bytu... Záchod pro sedm rodin. Žádné vodovodní potrubí. Otevřený kanál. Žumpa. Vedle studny se nachází kanál, který silně zapáchá. Nájem 16 korun.“

V kontextu s takovou bídou a minimálními hygienickými možnostmi proto nepřekvapí vysoká úmrtnost textilních dělníků. Nejčastější příčinou úmrtí býval střevní katar a tuberkulóza, rychle se zhoršující prашným prostředím v továrnách. Průměrný věk obyvatel Cejlu se tehdy pohyboval kolem 33 let.

Červená ulička, první kolonie dělnických domků v Brně (foto: AMB)

Pavlačový dům na Bratislavské ulici, 1980 (foto: O. Šabata, Muzeum města Brna)

MODRÉ PONDĚLÍ

V dělnickém slangu 19. století měl obrat „udělat si modré pondělí“ specifický význam – znamenal, že dělník toho dne nedorazil do zaměstnání, případně že dorazil, avšak nebyl způsobilý práce.

Původně se modrým nazývalo poslední masopustní pondělí, tedy den, kdy se na znamení začínajícího postního období kostely zdobily modrými látkami. Protože se o modrém pondělku nepracovalo, metaforicky se tak nazývalo i každé jiné pondělí, kdy dělník nešel do práce. To se však většinou stávalo z mnohem prozaičtějších důvodů: v dělnických řadách tehdy panovala vysoká míra alkoholismu, nebylo tedy výjimkou, že pracovníci po sobotní výplatě strávili následující noci v nálevnách. Buď pak šli rovnou do práce, nebo do ní nenastoupili vůbec.

Termín „modrý“ se zde pojí také s německým hovorovým označením „blau“ – být opilý. Navíc se čas od času dělníci při večerních pitkách porvali, takže v pondělky přicházeli s celou řadou modřin a podlitin.

Fenomén alkoholismu a modrých pondělků chápali zaměstnavatelé 19. století jako závažný problém.

Josef Čapek – Piják, olej na plátně, 1918-1919
(foto: Moravská galerie v Brně)

Dělnický byt z počátku 20. století (reprofoto z knihy Jana Janáka Dějiny Moravy, 3. díl / Hospodářský rozmach Moravy 1918 – 1740, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1999)

DĚTSKÁ PRÁCE

Tvrdý konkurenční boj mezi desítkami brněnských textiliek, ale také čím dál větší soupeření s koncentrovanou velkovýrobou na Liberecku vedly místní podnikatele k intenzifikaci výroby. Aby co nejvíce snížili své náklady, stalo se běžnou praxí zaměstnávat nejen ženy, ale i děti.

V rámci dětské práce byla nejuvhodnější práce sirotků. Ti byli svěřováni manufakturistům, kteří jim měli poskytnout ubytování, ošacení, základní vzdělání a kvalifikaci. Za tuto péči byli továrníkům ještě vypláceny příspěvky z císařské pokladny. Praxe však byla taková, že sirotci se stávali doslova otroky žijícími a zdarma pracujícími v dnes jen těžce představitelných podmínkách. Navíc nedostatečná strava a oblečení i těžká, čtrnáctihodinová práce z nich činily časté oběti nemocí. Běžně umírali na souchotiny nebo epidemie, které se Brnem prohnaly.

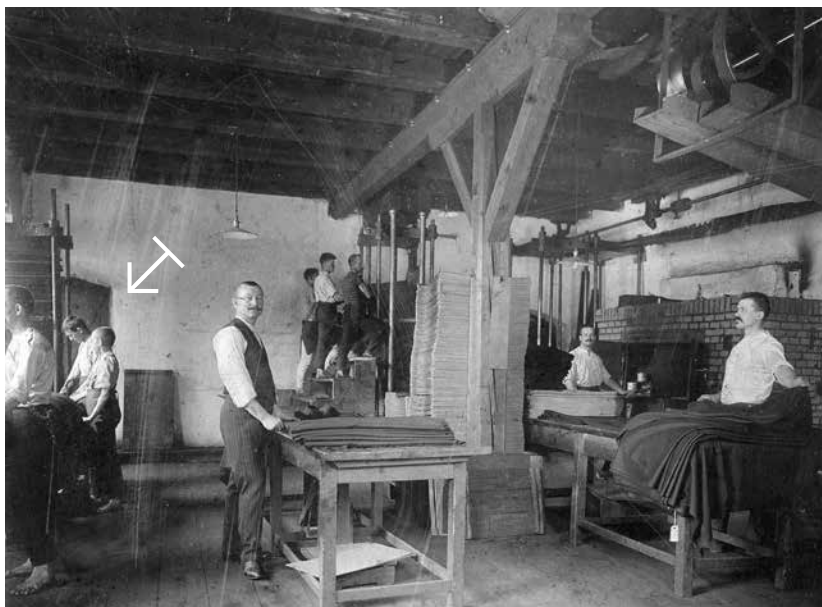
Ženy a děti zaměstnané v továrnách měly až o dvě třetiny nižší plat než muži vykonávající stejnou práci. I tak je mužští

zaměstnanci přijímali s nevolí – tito levní, nekvalifikovaní pracovníci se pro ně stali hrozbou, protože se tak snížila poptávka po mužské pracovní síle, čímž klesl i jejich plat.

V 60. letech 19. století práce žen a dětí v přádelnách postupně zcela převládla. Děti v textilním průmyslu vydělávaly průměrně 50 zlatých ročně, ženy zhruba 90 zlatých, muži kolem 150 až 200 zlatých.

Na začátku 20. století stanovil živnostenský řád nejnižší věkovou hranici pro pracující děti na 10 let, přičemž děti do 14 let nesměly překročit devítihodinovou směnu.

Teprve v roce 1919 byla založena *Mezinárodní organizace práce (ILO)*. K ní se vedle devíti států připojilo i nově vzniklé Československo, načež byl přijat zákon o zákazu práce pro děti mladší 12 let. Ke stavu, jaký známe dnes, tedy k zákazu práce dětem do 15 let s neukončenou školní docházkou, přistoupila naše země až s přijetím zákoníku práce v roce 1965.

Dětská pracovníci (vlevo) v továrně bratří Samků, 1913 (foto: Muzeum města Brna)

SEVERNÍ DRÁHA CÍSAŘE FERDINANDA

Pro rozvíjející se průmysl monarchie měla zásadní význam doprava. Továrny, které chtěly uspět v konkurenčním boji, do výroby už od prvního desetiletí 19. století zaváděly parní stroje. Pára jako nová pohonná síla se jevila i jako nejlepší prostředek pro dopravu, kde byly stále běžné poštovní dostavníky nebo koňské dráhy.

Plán výstavby první železniční trati v habsburské monarchii, která měla spojit Vídeň s Haličí, byl schválen v roce 1836.

Autorem této myšlenky byl profesor vídeňského Polytechnického ústavu Franz Xaver Riepl (1790 – 1857). Také on ale původně zamýšlel propojit Dolní Rakousko, Moravu a Halič koněspřežkou. Jeho smělý plán finančně zaštilil bankovní dům Salomona M. Rothschilda, díky jehož

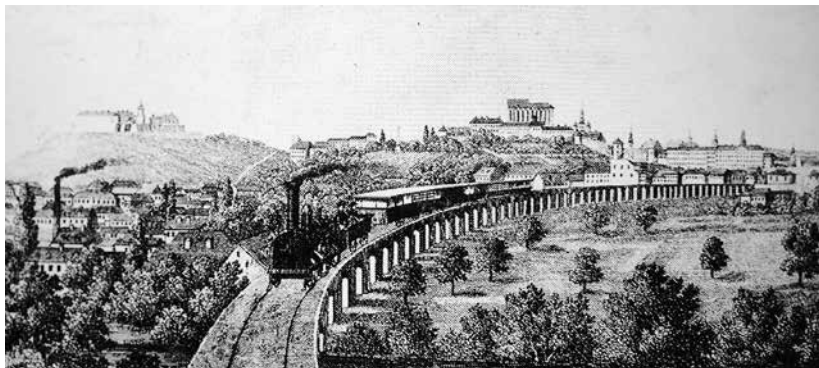
podpoře mohl Riepl prostudovat železnici z Liverpoolu do Manchesteru a konzultovat projekt s Robertem Stephensonem, synem autora první parní lokomotivy. Po návratu se rozhodl pro stavbu parostrojní železnice a celou zamýšlenou cestu prošel pěšky. Setkal se však s nepochopením představitelů měst a obcí, a dokonce ani císař František II. (1768–1835) nebyl modernímu způsobu dopravy nakloněn. Přesto se nakonec, už za panování císaře Ferdinanda I. (1793–1875), podařilo projekt prosadit.

Po počátečních obtížích s nedostatkem kolejnic, které se drazé dovážely z Belgie a Anglie, se je konečně podařilo vyrobit ve vítkovické Rudolfově hutí, již k tomu účelu zakoupili Rothschildové.

V listopadu 1838 mohly tisíce brněnských diváků přivítat parní lokomotivu *Moravia* a v červenci příštího roku přijel do Brna z Vídně první vlak.

Franz Xaver Riepl
(reprofoto z knihy Jana Janáka *Dějiny Moravy, 3. díl / Hospodářský rozmach Moravy 1740 – 1918*, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1999)

Pohled na Severní dráhu, litografie neznámého autora, první pol. 19. století (foto: AMB)

Revoluce roku 1848 přinesla mnoho nového.

Dav radikálních dělníků, který vpadl do Offermannovy továrny, aby se ozbrojil a vydal na pomoc vídeňským revolucionářům, továrnou proplul a zase zmizel. Co čekali, že v ní najdou? Zbraně? Peníze? V textilní fabrice? vrtěl hlavou Karl, který stál s revolverem v ruce spolu s Františkem, Juliem a Theodorem přede dveřmi ložnice, kde byly zamčené jeho dcery. Kdyby však zplundrování jeho továrny a mizerný odbyt byly to jediné, co se mu v roce 1848 stalo, byl by později vděčný. Ten rok totiž přinesl něco mnohem horšího. Trh začala pomalu zaplavovat konkurence, která už dlouho dorážela na brány městských hradeb i jeho podniku.

Židé.

Bezmála třicet let se jim, brněnským manufakturistům, dařilo držet je na distanc. Kolikrát jen kvůli tomu intervenovali u gubernia, a dokonce i u císařského dvora, kam nějakou záhadnou cestou dosahovaly pařáty i toho zpropadeného mikulovského Žida **Lazara Auspitz**. Měli ho po nich přetáhnout už za dob, kdy výrobu vedl bratranec Friedrich Wilhelm. Tehdy si Auspitz od radnice za nekřesťanské peníze pronajal rybí váhu na Starém Brně a k tomu sklad v opuštěné sýpce, ale pod rouškou dovozu rybniny z jihomoravských řek tam provozoval výkup a třídírnu starých hadrů a prodej štoček sukna, které vyráběl u Mikulova. Zasekl tak svůj dráp přímo v centru textilního dění monarchie a nebylo možné se ho zbavit. Každá kontrola, i ta přepadová, dopadla v jeho prospěch – výsledkem bylo hlášení, že Lazar Auspitz prostě v povoleném nájmu provozuje rybí váhu. Varoval ho někdo z gubernia? Nebo úředníkům při psaní kontrolních zpráv strkal do kapes své špinavé peníze?

Ale tehdy to byl jen Auspitz, později se svými vykutálenými vnuky Gomperzovými. Všechny ostatní se jim zatím dařilo držet dál, ve vesnicích na sever a východ od města. Vlněné látky od Židů, převážené několikrát koňskými povozy mezi jejich továrnami a Brnem, kde stála jediná nájemní valcha a barvírna, se tím prodražily natolik, že byly sotva schopné konkurence.

Jenže jakmile byl zrušen familiantský zákon a Židé se mohli volně stěhovat a kupovat nemovitosti, kde je napadlo, zaplavila Brno vlna nových podnikatelů. S kapitálem, který si do té doby naškudlili obchodem, mohli najednou pořizovat domy, stavět továrny a za lepší peníze najímat dělníky, kterých po zrušení poddanství do Brna mířily celé houfy. Čert aby je spral!

Takové myšlenky však nebyly Karlu Offermanovi ani jiným majitelům brněnských c. k. privilegovaných továren nic platné. V Brně se kromě Auspitze a jeho vnuků usadili Löw-Beerové z Boskovic a Svitávky, Bauerové z Humpolce, **Popperové, Stiassni**, Strakoschové a Teltscherové z Bučovic, **Fuhrmannové** z Ostrovačic nebo později **Skuteczští** z Lomnice u Tišnova. A to byli jen ti, kteří podnikali v textilním průmyslu. Ostatní odvětví na tom nebyla jinak. Židé byli prostě najednou všude a nedalo se s tím nic dělat.

Brzy se to projevilo nejen v nárůstu města, které bylo naráz schopno zaměstnat další stovky dělníků, ale i na jeho tváři. Ulice za strženými hradbami, které do té doby s volně stojícími domy vypadaly jako dásně s prvními proklubanými zuby, se začaly scelovat. Horní i Dolní Cejl, Josefov, Ponávka, Trnitá i Dornych v několika desetiletích získaly svou dnešní tvář. Vyrůstly v nich honosné vily nových podnikatelů, ale i další tovární budovy a levné pavlačové domy s dělnickými a úřednickými byty. A mezi nimi překrásná, bohatě zdobená **Velká synagoga na Stiftgasse**, symbol židovské hrdosti. Pýcha těch, kteří začali pomalu přebírat opratě výroby a hlavně obchodu.

Karl Offermann je nervózní. Přechází sem a tam po své pracovně, občas prsty poklepe na desku stolu, někdy se na chvíli zastaví u okna. Dívá se do dvora továrny, kterým každou chvíli někdo proběhne. Z třídírný chlapeci vynášejí koše vlny, dva muži táhnou vozík nových vřeten, do vrat na konci dvora právě najíždí faktor s povozem. Z úřední budovy k němu vybíhá účetní Kotvrda, ve spěchu zakopne, padá a papíry, které svíral v podpaží, se rozletí všude kolem.

Ta scéna vypadá jako z nějakého jarmarečního představení, za jiných okolností by se i rozesmál. Ale dnes ne. Dnes má plnou hlavu starostí. To všechno, na co se dívá, tu napřesrok už vůbec nemusí být. Židovská konkurence může každým dnem zadusit, co jeho předchůdci úspěšně provedli téměř sedmdesáti lety existence. Jestli se to stane, jak se bude moci podívat do očí svým synům?

Jenže nikdo z jeho předchůdců nečelil takové situaci jako on.

Revoluce si vynutila změny a z nich tyjí hlavně ty židovské pijavice. Slezly se sem, do Brna, ze všech stran, a přísály se na jimi vypěstované a vykrmené maso dobře fungujícího textilního podnikání. Netrvalo ani dva roky a Moses Löw-Ber, od kterého bral za slušné peníze vlnu v době konjunktury, kdy Karlově továrně nestačily obvyklé dodávky, se vlačil na Cejl, jeho syn se prý chystá postavit nový provoz na konci Křenové. Potomci Aarona a Jakoba Löw-Berových se roztáhli na Starém Brně, na Ungartově, hned vedle nové Auspitzovy manufaktury. Fabrika Popperových už běží a jejich úspěchem se nechávají inspirovat další Bučovičtí, Kafkovi, Strakoschové a Teltscherové, i z komínů jejich fabrik už se bude brzy kouřit. Taková konkurence tu ještě nebyla.

Karlu Offermannovi se na čele perlí studený pot. Možná, že už je starý. Že na pochopení a zvládnutí této situace už nemá dost prozíravosti, představivosti, sil. Možná, že je na čase připoutat k továrně Julia, ostatně na svých studiích v Lipsku a cestách po Evropě už nabral dost zkušeností i kontaktů, udělal si dobré jméno na světových průmyslových výstavách, kde pravidelně zasedá v odborné jury. A Theodor mu bude dobrou oporou, je vzdělaný ve strojírenství a v obchodě. Jeho synové jsou připravení podnik převzít a postavit se nové situaci se vší rázností mladých sil.

Toho dne Karl ještě dlouho chodil po pracovně, ale čím víc kroků měl v nohou a čím větší tma se rozlévala pokojem, tím si byl jistější. Když se nakonec na dvoře továrny roz-

zářila světla napájená novou plynárnou z nedalekého Radlasu a na podlahu dopadl odlesk jejich záře, zastavil se.

Byl rozhodnutý.

Zcela nerozhodný byl zato husovický farář Janeček.

Nebylo to zas tak dlouho, co odešel z bohosloveckého semináře, kaplanem v Borkovanech nebyl ani rok, a už ho přeložili na husovickou faru. Doposud byl hrdý na to, že je široko daleko nejmladším duchovním, teprve dnes toho trochu zalitoval. Kéž by měl víc zkušeností!

Tělo vysloužilého soukenického mistra Josefa Wagnera ještě ani nevystydlo na mářách a jeho už trýznili pozůstalí i Wagnerovi přátelé. Byla to kající zpověď, nebo nebyla? Vždyť to slyšeli všichni, kdo u Wagnera, kterého srazil naložený koňský povoz, v jeho posledních chvílích byli. On, farář Janeček, manufakturní dělníci Rozedral a Hübner i jeho žena Elisa. Sice ho zapřísahali, aby to nikomu neříkal, a tvrdili, že to byla zpověď, ale on to za svátost smíření prostě pokládat nemůže. Sám nestihl říct ani popel, Wagner to ze sebe vychrlil, jako by to měl celá léta na špičce jazyka a jen čekal, kdy to bude moci vyplivnout, a pak jako když utne – v půlce věty zemřel. A jeho teď zodpovědnost a vlastně i povinnost nutí, aby nedořešené věci dořešil. Aby dal v pokoji spočinout nevinným duším. Mrtvým i živým.

Ale počkat! Kde jsem se už se jménem Josefa Wagnera setkala?

Na dveře evangelické modlitebny někdo klepe. Je večer a pastor Pawlik už nikoho nečeká. Kdo to může být?

Když otevře, s překvapením zjistí, že před ním stojí mladý, v rozpacích přešlapující katolický kněz. Takové návštěvy evangelíci zpravidla nemívají. S vlídným gestem ho ale pozve dál.

Teplé mléko s medem voní pastorovým bytem. No, spíše světnicí. Otec Janeček sedí za stolem a mlčí. Od samého začátku se kroutí jako povříšlo. Evidentně něco chce, ale neví jak začít.

„Něco vás trápí, příteli,“ říká pastor Pawlik a otec Janeček se usměje. Nikdy ho nenapadlo, že by ho mohl evangelický pastor nazvat přítelem.

„Dozvěděl jsem se jistou věc,“ začne nesměle Janeček a proplete prsty kolem hrnku s mlékem. „Nejsem si však jistý, jestli ji mohu předat dál.“

„Byla vám svěřena při svátosti smíření?“ ptá se Pawlik.

„Ne,“ říká Janeček.

„Byla vám svěřena jako tajemství?“ ptá se znovu Pawlik.

„Ne. Slyšeli to další tři lidé a možná i kočí,“ říká už méně jistě Janeček.

„Tak při jaké příležitosti?“

„Byla to poslední slova umírajícího.“

Ve světnici zavládne ticho.

„A vyslovil se o nich jako o tajemství?“ zeptá se po chvíli zase Pawlik.

„Vyslovil se jistě s touhou po klidu duše... cítil, že s hříchem, kterého se dopustil, nemůže odejít do hrobu. Říkal, *ať mi odpustí...*“

„Kdo? Bůh? Vy, nebo ten, na němž zhřešil?“

„To nedokážu posoudit. Nemluvil ke mně jako ke knězi, byl v takovém polovědomém stavu... ostatně celé to trvalo tak krátce... poslední, co řekl, bylo *ať mi odpustí.*“

„Stihl jste mu dát rozhřešení? Propustil jste ho?“

„Ne. Neměl jsem čas na jediné slovo.“

Pastor Pawlik si mne holou bradu.

„Pak by vás to nemělo trápit. Obzvlášť, jestli se odpuštění může týkat žijících, jestli jim třeba může pomoci.“

„Pravděpodobně. Zcela jistě,“ řekne mnohem živěji otec Janeček a zhluboka se napije mléka. Sevřený žaludek tekutina konejšivě zahřeje.

Den poté městskou bránou prochází zvláštní dvojice, pastor Pawlik s otcem Janečkem míří k manufaktuře Karla Offermanna. V továrním bytě však nikoho nezastihnou.

Vracejí se zpět k městu, tentokrát k bývalé Židovské, v té chvíli už Ferdinandově bráně, vedle níž se před nedávnem zvedla nová řada domů v ulici pod Františkovem. Poslední v řadě stojí dům Offermannových synů, v prvním patře bydlí Julius, v druhém Theodor, oba s rozrůstajícími se rodinami.

Sluha u vrat však odmítavě vrtí hlavou, doma je jen madam Marie Barbara s dětmi. Pan Julius právě předsedá odborné porotě na světovém veletrhu textilií v Londýně, pan Theodor s madam Annou jsou u pana Thomase Bracegirdla. Jeho syn James, jediný dědic Bracegirdlových továren, právě zemřel. Oba duchovní se křížují a vzkazují rodině upřímnou soustrast.

V následujících dnech na zprávu faráře Janečka samozřejmě není čas. Pastor Pawlik zaopatřuje mladého Jamese, píeta vůči němu mu nedovoluje zatěžovat rodinu ničím jiným.

O měsíc později, když už uplynula doba truchlení, chystají se oba duchovní k návštěvě Karla Offermanna znovu. Městem se však rozletí ta radostná zpráva – císař nobilituje dva významné brněnské manufakturisty, kteří se podíleli na přípravách vídeňské průmyslové výstavy, Philippa Schoellera a Karla Offermanna. Oba získají dědičný titul rytíře!

Pastor Pawlik nazná, že když už ta zpráva faráře Janečka čekala tak dlouho, že počká ještě pár týdnů, než na začátku dubna roku 1863 proběhne ceremonie. Nač starému pánovi, ač se těší pevnému zdraví, kazit chvíle zaslouženého uznání.

Když se v květnu konečně znovu vydají ke Karlu Offermannovi, nechá je nějakou chvíli čekat v předpokoji. Právě se vrátil ze schůze Obchodní a živnostenské komory, kterou v Brně v padesátém roce jako druhou buňku v celé monarchii spoluzakládal, a ze zasedání městské rady, jejímž je členem, a je unavený. Panská však hostům nalévá čaj a sděluje, že s nimi pan Offermann rád povečeří. Večeře se bude podávat do půl hodiny.

Tu krátkou dobu oba mlčí a přemýšlejí, jestli vůbec udělali správně, když se rozhodli Karla Offermanna vyhledat. Mladý farář Janeček se pohledem ujišťuje u pastora Pawlika, ale ten svou tvář odvrací. Najednou si také není jistý, jestli by některé věci neměly zůstat tajemstvím. Nač rozdmýchávat starou bolest? Sice Karla Offermanna zná, už léta se s ním stýká jako s farníkem i jako s představeným evangelické obce, ale nedokáže odhadnout, jestli zprávu, kterou mu přinášejí, ocení, nebo jestli by byl radši, kdyby se ji nedozvěděl.

Pak se dveře salonu otevřou a v nich stojí sedmdesátiletý stařec s bohatými sněhově bílými licousy. Stín únavy v jeho tváři zaplaší široký úsměv: „Vítejte!“

Stříbrné příbory cinkají o parádní porcelán, hlas Karla Offermanna neutichá. Tu vypráví o manufaktuře, tu o vídeňské ceremonii, chválí práci svých synů a čipernost početných vnoučat. Oba duchovní mlčky jedí a po očku pozorují obrazy zavěšené na stěnách salonu. Na malbě vyvedené v pozdně barokním šerosvitném stylu a zavěšené v čele pokoje bude zřejmě zakladatel továrny, naproti je portrét jejich hostitele a jeho nebožky ženy. Ostatní členy rodu Offermannových neidentifikují. Při čaji se pak pastor Pawlik na portrétované zeptá.

„To je zakladatel této manufaktury, můj otec Johann Heinrich, vedle matka a můj bratr Heini. Tamto je strýček Mathias Anton s choť Amálií, po stranách portréty bratranců Karla Alexandra a Friedricha Wilhelma, budiž jim všem země lehká,“ říká hrdě novopečený rytíř.

Farář Janeček i pastor Pawlik si odkašlou a ten zvláštní souzvuk starého muže zarazí. „Prosím?“ zeptá se.

Začne pastor Pawlik, brzy však dá prostor faráři Janečkovi.

Teprve teď se smysl návštěvy té zvláštní dvojice vyjasňuje.

„Co jste to říkal?“ nechce svým uším věřit Karl Offermann, když mu celou tu nešťastnou událost vypoví. A tak mu farář Janeček ještě jednou zopakuje poslední Wagnerova slova:

„... to my jsme ho tam hodili, Friedricha Offermanna, za ten patent, skončil na dně Macochy... s tím já umřít nemůžu... ať mi odpuští...“.

Karl Offermann stojí u okna továrního bytu a probírá se vzpomínkami. Silueta Špilberku i střecha Petrova už pomalu mizí ve tmě.

Snaží se vybavit si co nejvíce okamžiků z let, které trávil s bratrancem Friedrichem Wilhelmem.

Společné večere v salonu továrního bytu. V čele stolu sedí Friedrich Wilhelm, na protější straně Karl Alexander, mezi nimi tetička Amálie a on s Heinrichem. Někdy i matka, která je pravidelně navštěvovala. Pamatuje si, že si tehdy přál, aby si nebyla vzala Christiana Leidenfrost, ale aby počkala, až vyzraje Friedrich. Toho tehdy toužil mít za otce.

S Friedrichem někdy odpoledne chodíval do provozů. Obešli třídírnou vlny, česárnu, přádelnu, tkalcovnu, zajeli na valchu nebo do barvírny. Někdy si ho Friedrich Wilhelm posadil za krk, to když byl ještě malý. Na takové věci důstojný a stárnoucí strýc Mathias Anton neměl ani chuť, ani sílu.

A pamatuje si také, jak ho Friedrich o jedné sobotě vzal do své nové strojírny. Museli vyjet už před rozbřeskem, do Adamstahlu to byly dvě hodiny bryčkou. Pyšně mu pak už z dálky mezi liechtensteinskou a salmovskou železárnou ukazoval malou budovu své továrny na postřihovací stroje. Pamatuje si jeho radost a vášeň.

A pak spolu stáli nad nedalekou Macochou. Z té vzpomínky mu i teď přebíhá mráz po zádech, skoro jako tehdy, když se snažil dohlédnout na dno a přitom poslouchal, jak mu Friedrich vypráví o chlapci, kterého do propasti svrhla jeho macecha. Usilovně tehdy hledal výčnělky skal nebo větve borovic, o něž by se jako ten chlapec zachytil. Kdo mohl tušit, že veselý a vtipkující Friedrich na dně té propasti zanedlouho skončí sám?

V Karlovi kypí žluč. Proč, proboha, proč? Jakýsi Wagner! Že by to byl jeden z postřihovačských mistrů, kteří tehdy

stávkovali a vyhrožovali podpálením továrny? Že by to byl nějaký rozlícený dělník? Odpoutá se od okna a rázným krokem vstoupí do pracovny. Ve dvou mohutných truhlách jsou uloženy všechny doklady o dosavadním chodu manufaktury. Zakladatelské listiny, oprávnění k výrobě, privilegia. Kartony lejster z dob otce i strýčka Mathiase Antona. A tady kartony z krátké doby, kdy manufakturu vedl Friedrich Wilhelm, smíšené s dokumenty jeho strojírní, která v prvních letech fungovala pod hlavičkou textilky. Smlouvy, účetní knihy, seznamy dělníků.

Karl Offermann jimi listuje až do rozbřesku.

Pak složí hlavu do dlaní a hluboce si povzdychne.

Josef Wagner do jejich manufaktury nastoupil jako postříhovačský mistr rok před Friedrichovou smrtí. O postříhování věděl všechno, přešel sem z Friedrichovy strojírní, kde se podílel na konstruování nového postříhovacího stroje. V Brně jej pak měl zavádět do výroby.

Neobvyklé příplatky, které od Friedricha dostával, napovídaly, že pro něj byl mimořádně důležitý.

Karl už ví čím. První, největší částka vyplacená Josefu Wagnerovi ještě v jeho původním bydlišti v Brucku nad Litavou pochází z roku, kdy Friedrich zažádal císaře o privilegium na výrobu svého stroje. Svého?

Chudý soukenický mistr z Brucku, který na ten konstrukční figl přišel dřív, měl asi mnohem kratší prsty, než aby dosáhl do císařské patentní kanceláře. Jeho žádost se zřejmě pozdržela nebo rovnou ztratila, aby císař mohl mezitím podepsat privilegium významnému moravskému podnikateli Offermannovi. Cena za Wagnerovo mlčení byla ale vysoká. Nakonec mu nestačila čas od času nějaká suma a přidělené dobré místo v továrně, aby to nechal být. Obzvlášť, když měl úspěch Friedricha Wilhelma stále na očích. Úspěch, který měl být jeho.

Karlovi se přičí celé to domýšlet. Nechce si představovat, jestli Wagner stávku, která je tehdy s matkou vyhnala

z továrního bytu, vyprovokoval, nebo jestli naopak pokrytecky předstíral lojalitu mladému řediteli. To bude pravděpodobnější. Mohl s ním tak odjet na cestu do Vídně a někde za městem ho uhodit, bodnout, zadusit, kdo ví. O Macoše po svém působení v Adamsthalu věděl, nebylo pak asi těžké zbavit se těla. Zřejmě mu s tím někdo pomáhal, možná byl domluvený s některým z postříhačů.

Karl je znechucený.

Ale neudělá nic. Pomalu trhá jeden výplatní doklad Wagnerovi za druhým. O té záležitosti se nesmí nikdo dozvědět. I když strojírnu synové Karla Alexandra už dávno neprovozují, poškodilo by to dobré jméno Offermannů. I proto musí být nový obřad za nebohého Friedricha co nejskromnější. Výhradně rodinný. A pro jistotu, aby přenesení jeho těla z malého hrobu bez výrazného náhrobního kamene, jaký byl určen pro sebevrahy, nebylo nápadné, nechá Karl na hřbitově vybudovat rodinnou hrobku.

Budou v ní tak ležet všichni, kteří zatím odpočívají na několika místech, pospolu. Otec, matka, bratr, jeho žena Jacobina, strýc Mathias Anton s Amálií, Karl Alexander i Friedrich Wilhelm. A brzy se k nim připojí i on.

A jsme zase na začátku.

Zase je ten vlahý letní večer, Špilberk i střecha Petrova nahlízejí do temnicí se ložnice umírajícího. Poslední vteřina života Karla Offermanna, ve které nám umožnil tak dlouho dlít, minula. Jeho příběhu je konec.

Svolání sluhou se v předpokoji pomalu scházejí jeho synové Karl Julius a Theodor, jeho dcery Malwina a Henrietta, snacha Marie Barbara, jeho četní vnuci a vnučky. Ulice pod okny bytu v patře továrny žije klapáním bryček, v nichž odjíždějí jeho úředníci, hlahol tlumených hlasů prozrazuje hloučky rozcházejících se dělníků. Všude kolem jsou lidé, kterým jeho životní práce udala směr. Karl Offermann sice právě zemřel, ale jeho dílo žije dál.

Nespokojenost se zastaralým feudálním řádem i s absolutismem kancléře Klemense Metternicha, revoluční události v Neapoli a také vyhlášení republiky ve Francii vedly na počátku roku 1848 k revoluci, která zachvátila všechny země pod habsburskou správou.

V Brně, které patřilo mezi přední průmyslová centra monarchie, se revoluční myšlenky uchytily především v početných řadách dělnictva. Nadšení vyvolala památná schůze v pražských Svatováclavských lázních, dále propuštění kancléře Metternicha, zrušení cenzury, svoboda tisku i zřizování národních gard.

Ihned nato nechal císař Ferdinand I. vypracovat tzv. Dubnovou ústavu, která však očekávání revolucionářů nesplnila. Následovaly proto další bouře.

Důsledkem tohoto dění byl ovšem nadbytek vyrobeného zboží, přeplněné sklady a vážnoucí odbyt v celé Evropě. Továrníci byli nuceni propouštět dělníky, což vyvolávalo další hromadné nepokoje. Brněnští textilní dělníci vedení nezaměstnanými zaútočili na továrnu bratří Popperů a značně ji poškodili.

Jiní se obrátili na Moravský zemský sněm s peticí, v níž se dožadovali vyplácení podpory v nezaměstnanosti ženatým dělníkům a jejich rodinám.

Revoluční myšlenky však oslovily i brněnské měšťany a podnikatele. V březnu 1848 se mnoho lidí sešlo u brněnské Staré radnice, odkud zamířili ke guberniálnímu viceprezidentovi hraběti Lažanskému a v souvislosti s příslibem proměnou absolutistické říše v konstituci mu předali vlastní prohlášení. Mezi patnácti poslanci konstitučního moravského sněmu za město Brno byli také textilní průmyslníci Theodor Bauer a Johann Schoeller.

Nepokoje pokračovaly i na podzim, kdy zástupy dělníků vtrhly do Offermannovy továrny, aby se zmocnily většího množství pík a vydaly se na pomoc vídeňským povstalcům. Stejně jako červnové povstání v Praze však nakonec i bouře ve Vídni potlačilo vojsko generála Windischgrätze.

Revoluce tak skončila nezdarem, navíc nový císař František Josef I. postupně zrušil většinu dosažených demokratických výdobytků a znovu nastolil absolutistickou vládu. Revolucionáři si nakonec uhájili jen zrušení poddanství a možnost zřízení obecních samospráv.

Tábor lidu na Velkém náměstí (dnes nám. Svobody) dne 18. října 1848 (reprofoto z knihy Josefa Dřímala, Dějiny města Brna 2, Brno 1969)

NĚMEČTÍ A ŽIDOVŠTÍ TOVÁRNÍCI

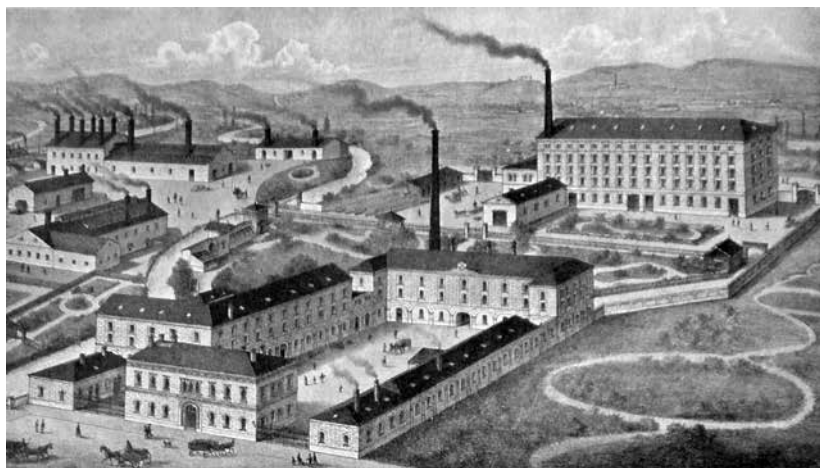
Na konci 18. století přišla do Köffillerovy manufaktury v Brně řada německých specialistů z různých oblastí rozvinuté textilní výroby, především z pomezí dnešní Belgie a Německa s vlnářskými centry Verviers, Eupen, Monschau, Čáchy. Většina z nich v Brně posléze založila vlastní textilní manufaktury a jejich potomci je úspěšně vedli po několika příštích generacích. K takovým patřili podnikatelé, jako byl Bräunlich, Biegmann, Daberger, Hopf, Mundy, Neumark, Offermann, Schmal, Schoeller, Soxhlet, Teuber ad., nebo i rodina Skene, původem ze Skotska.

Rozhodným momentem se pro ně stal okamžik zániku habsburské monarchie, kdy řada německých podnikatelských rodin přesunula své podnikání do Rakouska. Někteří však optovali pro Československo a v Brně zůstali.

Kromě zmíněných odborníků zasáhli do historie brněnského vlnářství velmi silně také moravští Židé. Kvůli diskriminačnímu zákazu, který jim až do roku 1848 nedovoľoval zakládat podniky v Brně, provozovali své manufaktury nejprve v okolních městech (řada nejvýznamnějších majitelů pozdějších

brněnských textilních továren vzešla zejména z bučovické židovské komunity). V pronikání na brněnská předměstí jim po celou první polovinu 19. století bránil nejen brněnský magistrát, ale z obav před další konkurencí také místní podnikatelé. Svých práv na udělení továrního oprávnění se museli dovolávat většinou v liberálnější Vídni. Přesto se jim postupně podařilo vybudovat proslulé vlnářské továrny, které získaly řadu mezinárodních ocenění na světových výstavách a exportovaly látky nejen do evropských zemí, ale také do Ameriky. Jména jejich majitelů – Auspitz, Bauer, Beran, Fuhrmann, Gomperz, Hecht, Kafka, Löw, Löw-Beer, Placzek, Popper, Redlich, Samek, Skutezky, Stiasnri, Strakosch, Tugendhat, Weinberger (jejich továrny sídlily většinou na dnešních ulicích Václavská, Hybešova, Cejl, Křenová, Špitálka a Mlýnská) – se zapsala nejen do průmyslových, ale také kulturních dějin Brna.

Koncem 19. století se většina z nich ve snaze po asimilaci hlásila k národnosti německé, protože to však bylo pouze z praktických důvodů, neměli po roce 1918 problém ztotožnit se s novou Československou republikou. V meziválečné fázi textilnictví tak tvořili nejvýznamnější skupinu brněnských vlnářských podnikatelů.

Továrna Brüder Strakosch (reprofoto z knihy *Die Gross-Industrie Oesterreichs*, Wien 1898)

V královských městech se až do poloviny 19. století nesměli usazovat Židé, přesto se **Lazaru Auspitzovi** (1772/1782–1853) z Mikulova podařilo v roce 1802 pronajmout městskou rybí váhu v Brně, a tak se zde stát tolerovaným Židem. Auspitz se navíc zabýval obchodem s vlnou, na Starém Brně zřídil v bývalé sýpce třídírnou vlny.

Už v roce 1819 požádal o formální tovární oprávnění, proti kterému se však ihned postavili brněnští vlnaři i velkoobchodníci (Bräunlich, Offermann, Herzogenrath ad.). Poukazovali přitom kromě jiného na nebezpečí, že se do Brna budou stěhovat další Židé, a žádali Auspitzovo vystěhování zpět do Mikulova. Teprve rozhodnutím dvorské kanceláře mohl Auspitz *zůstat v Brně a svobodně provozovat své podniky, neboť zaměstnával nezaměstnané. Když začal obchod s vlnou stagnovat, rozhodl se investovat do výroby jemných suken. Zakoupil dva domy na pozemcích bývalého kláštera sv. Anny a roku 1840 znovu požádal o tovární oprávnění. Brněnský magistrát opět vyslovil obavy z přistěhování dalších Židů a žádost odmítl*, Auspitz tak byl nucen odvolat se k dvorské komoře do Vídně. Po dvou letech čekání firma konečně formální tovární oprávnění obdržela. Po Auspitzově smrti továrnu zdědili vnukové **Max a Julius Gomperzové**, kteří ji už od roku 1850 vedli, a značku dále provozovali pod názvem *L. Auspitz Enkel*.

Otcem bratrů Gomperzových byl Philipp, jehož předci pocházeli z Nizozemí, a i přes svůj židovský původ byli už od roku 1781 státními úředníky. Philipp měl v Brně na starost nákup a prodej státních papírů a akcií a provádění všech druhů bankovních operací.

Max (1822 – 1913) a Julius (1824 – 1909) Gomperzové si po studiihoj své znalosti výroby vlněných látek rozšířili v Anglii a Francii. Ve své továrně vyráběli jemně černé sukno, satény a látky z černé česané příze.

Max Gomperz v Brně navíc v roce 1851 založil školu pro řemeslníky, která byla první svého druhu v monarchii. Julius zastával řadu významných funkcí, byl poslancem Moravského zemského sněmu a říšské rady ve Vídni.

Za svou činnost oba obdrželi četná vyznamenání a byli povýšeni do šlechtického stavu. Patřili k velkým mecenášům umění – některá díla z jejich sbírek se dodnes nacházejí v Moravské galerii.

Přestože poslední dědic továrny, Maxův syn Philipp Gomperz (1861–1948), musel uprchnout před nacisty, továrna mu po osvobození nebyla vrácena. Během války do ní byl dosazen německý správce, a po válce tak byla znárodněna jako německý majetek, ačkoliv Phillip Gomperz usiloval jak o továrnu, tak o československé občanství. *Továrna pak byla začleněna do Moravskoslezských vlnářských závodů n. p., později do Mosilany.*

Max a Julius Gomperzové
(foto: AMB)

Továrna L. Auspitz Enkel stála na ulici Ugartově, dnešní Václavské č. 10. Patřila k největším továrním stavbám v Brně, jejím architektem byl významný vídeňský stavitel Ludwig Friedrich von Förster. Tvořily ji dvě čtyřpodlažní budovy a tkalcovna se stropním osvětlením. K továrně patřila ještě přilehlá budova, kde byly byty pro vedoucí zaměstnance a noclehárna pro dělníky (foto: Gross-Industrie Österreich, 1895, MZK)

Členové rodu Gomperzů byli velkými sběrateli a mecenáši umění. Zatímco sbírka posledního majitele továrny Philippa (1861 – 1948) byla během II. sv. války z jeho zámků v Oslavanech a Habrovanech rozkradena, jeho příbuzný Heinrich Gomperz (1843 – 1894) ji ještě před svou smrtí věnoval „svému milovanému městu Brnu“. 437 maleb a kreseb je dnes součástí fondu Moravské galerie v Brně. Na obrázku dílo Józsi Arpáda Koppay von Drétoma, Malá slečna, pastel na papíře z roku 1885 (foto: Moravská galerie v Brně)

Bratři **Abraham** (1795 – 1885) a **Israel** (1800–1860) **Popperové** pocházeli z rodiny židovského fanianta z *Bučovic*. Israel se vyučil tkalcem kazimíru a v Bučovicích začal jako mistr s výrobou na několika tkalcovských stavech. Spolu s bratrem produkci dále rozšiřovali, až pro ně na 136 stavech pracovali tkalci i v okolních panstvích. Už v roce 1835 zaměstnávali na 400 dělníků. Jemná sukna a kazimír exportovali do Olomouce, Prahy, Vídně, Pešti a Milána.

Pro větší odbytl zboží firmy *Gebrüder Popper* potřebovali formální zemské tovární oprávnění, které by jim umožnilo zřídit sklady v hlavních provinčních městech monarchie. Výrobu také zamýšleli přenést z Bučovic na brněnské předměstí Křídlovice, kde chtěli zavést parní pohon, postavit barevnu a valchu. Žádost se protahovala, protože by šlo o první židovské podnikatele, jimž by bylo povoleno přesídlení do Brna. Proti byli ze strachu z konkurence všichni brněnští vlnaři – hlavně Offermannové a Schoellerové. Teprve císařským rozhodnutím bylo bratrům Popperovým povolení v roce 1840 uděleno.

V roce 1845 dostali stříbrnou medaili na živnostenské výstavě ve Vídni, posléze na dalších světových výstavách. V 60. letech 19. století se u nich vyrobilo 5–6 000 kusů vlněného zboží a pracovalo zde kolem 500 dělníků.

V další generaci Popperů vedl továrnu Israelův syn **Jules** (1831 – po 1899?). Ten firmu pozvedl mezi nejvýznamnější vlnářské továrny nejen v Brně, ale v celé monarchii. Jules nejprve cestoval a jako barvířský tovaryš sbíral zkušenosti v Čechách, Sasku, Belgii, Francii a v americkém Bostonu. Po návratu do Brna řídil barevnu firmy *Skene a spol.* Poté co se oženil s Marií Kafkovou, založil se společně s Heinrichem Kafkou továrnu na výrobu suken *Kafka und Popper* (na Cejlu č. 69) a sám ještě vedl exportní firmu s brněnským vlněným zbožím.

Podnikl řadu studijních cest do oblastí, do nichž by bylo možné exportovat – do Francie, Německa, Severní a Jižní Ameriky, kam dokonce v roce 1882 vedl výpravu brněnských textilních továrníků.

Na Světové výstavě ve Vídni v roce 1873 získala firma *Kafka und Popper* zlatý kříž, Jules v roce 1878 obdržel rytířský kříž Řádu čestné legie od francouzského prezidenta. Na jubilejní císařské výstavě v Průmyslovém muzeu v roce 1888 zpracoval část věnovanou kartografickému zobrazení rozmachu exportu brněnského vlnářství v letech 1848 – 1888.

Julesův bratr **Adolf** (1837 – 1908), který se oženil s dcerou vlnářského továrníka Pollaka, sice v bratrově podnikání nějakou dobu pokračoval, v roce 1910 však některý z jeho synovců či synů vrátil tovární oprávnění a firma byla vymazána z obchodního rejstříku.

August Popper, Album Obchodní a živnostenské komory 1872 – 1882 (foto: AMB)

Jules Popper, Album Obchodní a živnostenské komory 1872 – 1882 (foto: AMB)

Rodina vlnářských průmyslníků pocházela stejně jako řada jiných židovských textilníků z Bučovic. **Josef Stiasni** (1843 – 1916) založil s bratrem Nathanem v roce 1868 firmu *Brüder Stiasni* se sídlem v Bochnerově paláci na ulici Nadační (dnešní Přízova č. 3). Zpočátku se orientovali na výrobu levných pánských látek, ale na počátku 20. století do svého portfolia přidali nové druhy výrobků – dámské a pánské látky, sukna, plédy a flanely. Zaměstnávali kolem 400 dělníků. Látky prodávali na trzích v monarchii, ale exportovali je rovněž do Orientu.

V roce 1907 se veřejnými společníky firmy stali Josefovi synové Alfred a Ernst, kteří sortiment výroby rozšířili ještě o pletené a stávkové zboží.

Alfred Stiasni (1883 – 1961) firmu provozoval až do roku 1938, kdy však musel uprchnout ze země před hrozícím nacismem.

Spolu s rodinou se mu podařilo odjet do Anglie a později do Kalifornie. V Brně po sobě zanechal nejen fungující podnik, ale i pozoruhodnou funkcionalistickou vilu, postavenou v roce 1929 podle návrhu architekta Ernsta Wiesnera. V 50. letech přešla vila pod správu krajského národního výboru a byla označována jako „vládní vila.“ Ubytování v ní dočasně našli významní zahraniční hosté, mezi jinými i Fidel Castro.

Továrna Stiasnych byla za okupace zabavena a prodána bratrům Kunertovým z Varnsdorfu. Ihned po válce byla jako německý majetek zkonfiskována. Ernstův syn Charles přijel do Brna v září 1945 jako nadporučík americké armády a pokusil se získat rodinný majetek zpět. Přesto byla továrna už v roce 1946 znárodněna a začleněna do Moravskoslezských vlnářských závodů n. p. Brno, později se stala základem jednoho ze závodů Vlněny.

Funkcionalistická vila rodiny Stiasni na Hroznové ulici postavená podle návrhu architekta Ernsta Wiesnera v letech 1927 – 1929 je dnes kulturní památkou (foto: Muzeum města Brna)

Bochnerův palác – továrna firmy Brüder Stiasny, později podnikové ředitelství národního podniku Vlněna, dnes objekt určený k demolici (foto: Kamil Till, Moravská galerie v Brně)

FUHRMANNOVI

První dohledatelný brněnský člen rodiny, **Moritz Fuhrmann** (1852–1910), byl původně úředníkem firmy *L. Auspitz Enkel* a později *Moses Löw-Beer*. V roce 1885 se společně s H. Pollackem založil firmu *Fuhrmann et Pollack*, ale už o deset let později začal podnikat sám. Ve své továrně *Moritz Fuhrmann* sídlící na Cejlu č. 72 vyráběl vlněné látky, plyš a krymr. V roce 1903 koupil pozemek v Sadové ulici (dnešní Drobného č. 22), kde si podle návrhu architekta Alexandra Neumanna postavil vilu. Jeho potomci ji v roce 1913 prodali Alfredu Löw-Beerovi.

Fuhrmannovi synové **Hans** (1885 – 1944) a **Heinrich** (1889 – po 1945?)

založili v roce 1930 firmu *Plyš a krim, spol. s r.o.* vyrábějící plyše, krymry a imitace kůží. V době okupace byla firma jako židovský majetek zabráná, Hans s manželkou nejprve internováni a poté odesláni transportem do Osvětimi, kde zahynuli. Bratr Heinrich s rodinou před nacisty uprchl nejprve do Číny, poté do USA.

V roce 1945 se přes Velkou Británii do Československa vrátil Hansův syn **Robert Pavel** (1914 - ?), který byl důstojníkem v československé zahraniční armádě. Firma byla po komplikovaném jednání výnosem ministerstva průmyslu jemu a strýci vrácena. Robert Pavel se v Brně ještě stačil v roce 1946 oženit, v roce 1948 mu však byl jeho majetek znárodněn. Továrna byla začleněna do podniku Čs. závody textilní, n. p. Praha.

Sadová ulice (dnes Drobného) s domem rodiny Fuhrmannových, který posléze koupil Alfred Löw-Beer, na pohlednici z roku 1907 (foto: Muzeum města Brna)

Vila na Sadové ulici v pohledu ze zahrady, na níž stojí současný majitel Alfred Löw-Beer, foto z roku 1935 (reprofoto z knihy Jana Sedláka (ed.), Slavné vily Jihomoravského kraje, Muzeum města Brna 2007)

Továrna Moritze Fuhrmanna na Cejlu č. 72, pohled od řeky (reprofoto z knihy Evy Dvořákové, Industriál_paměť_východiska, Praha 2007)

Rodina židovských průmyslníků ve vlnářství a kloboučnictví pocházela z nedaleké Lomnice u Tišnova. Zakladatel brněnské větve **Ignaz Skutezky** (1822–1901) byl původně obchodník se sukem. V roce 1860 uzavřel smlouvu s lomnickými židovskými podnikateli **Bernhardem Engelem** a **Simonem Haasem** na výrobu vlněného zboží, a vznikla tak firma *Bernhard Engel et Comp.* Jeho syn **Arnold** (1850 – 1936) se vzdělával v Praze, kde našel zálibu v umění a sběratelství. Stal se společníkem v otcově firmě, ale později z ní vystoupil a v roce 1894 založil vlastní továrnu na plstěné zboží a klobouky v Rajhradě. Provozoval ji v budově bývalého cukrovaru. Se svým zbožím se prosadil na domácích i zahraničních trzích, což mu umožnilo investovat do své celoživotní záliby – sběratelství umění. První díla koupil v roce 1873 v Benátkách, na začátku 20. století kupoval ročně až sto kreseb na aukcích ve Vídni, v Nizozemí a Německu. Zpočátku

svou sbírku koncipoval jako malířskou, ale postupně se orientoval na kresebné práce z období 16. až 19. století.

Poprvé ji zpřístupnil veřejnosti v roce 1910 v *Erzherzog Rainer – Muzeum für Kunst und Industrie* (dnešní Uměleckoprůmyslové muzeum Moravské galerie v Brně). V roce 1920 zakoupil zámek v Řečkovících, kde vybudoval obrazovou galerii. V roce 1934 sbírku odkázal Zemi moravskoslezské a náhradou si vymínil vznik zemského židovského fondu na podporu židovského obyvatelstva na Moravě. Po jeho smrti se sbírka stala součástí obrazárny Moravského zemského muzea (od roku 1961 sbírky starého umění Moravské galerie).

Protože jeho jediná dcera **Teresa** zemřela, prodal **Arnold Skutezky** svou firmu v roce 1918 bratrům **Scheinostovým**, majitelům sirkárny v Sušici.

Fotografie rodiny Skutezkých: **Arnold Skutezky** se ženou **Bertou** roz. **Redlichovou**, dcerou **Teresou** a psem **Lucky**, kol. roku 1900 (foto: Moravská galerie v Brně)

VELKÁ SYNAGOGA NA PŘÍZOVÉ

Teprve po revolučním roce 1848 si mohli brněnští židé postavit synagogu. Do té doby se nesměli v královských městech, jakým bylo Brno, ani trvale usazovat. Toleranční patent Josefa II. sice mnohá omezení zmírnil, ale úplného zrovnoprávnění s křesťany se židé dočkali až postupně po roce 1848.

Po polovině 19. století se židé začali do Brna stěhovat ve velkém, a potřebovali si tedy postavit i odpovídající svatostánek, protože stará synagoga zanikla už v polovině 15. století. Brněnský magistrát nepovolil postavit novou synagogu v centru města,

vyhradil však pro tento účel dvě parcely na ulici Nadační (dnešní Přízova, pojmenovaná podle prvního českého podnikatele ve vlnářství, Karla Jana Přízy).

Architektonickou podobu tzv. Velké synagogy navrhli vídeňští architekti Julius Roman von Ringe a August Schwendenwein von Lonauberg v novorománském stylu, který se v dobovém tisku označoval jako maursko-byzantský, považovaný za vhodný styl právě pro synagogy. Velká synagoga byla dokončena a vysvěcena v roce 1855.

Pouhý den poté, co německá vojska překročila 15. března 1939 československé hranice, ji místní stoupenci nacismu vypálili a rozbořili.

Velká židovská synagoga na rohu ulic Přízové a Spálené byla vypálena 16. března 1939 (reprofoto z knihy H. Jordánkové a L. Sulítkové Brno, II. díl, Paseka 2010)

Půdorys výstavy o moravském Manchesteru už je rozkreslený, máme představu o každém centimetru. Expozici jsme rozdělili na část o městě, továrnících a továrnách, jejich produktech, tedy suknech a látkách, poslední dvě části se budou věnovat světovému úspěchu místních textílek a jejich zániku. Už víme, kde budou stát staré textilní stroje spící doposud v depozitářích Technického muzea, a v kterých částech se návštěvník setká s průvodci výstavy – s malým sirotkem Franckem, se starohrabětem Hugem Franzem Salmem nebo s Karlem Offermannem. Jako hologramy s ním sice komunikovat nebudou, jak jsme si představovali, protože na to v rozpočtu nejsou peníze, ale budou slyšet. Dohadujeme se, kdo by jim mohl propůjčit hlasy, když máme finance jen na půl dabéra, a shodujeme se, že podmínky splňuje jediné Atka Janoušková. Možná tím uděláme zadosť i požadavku na přístupnost výstavy pro děti, když nám živá ovce v expozici (je to přece výstava i o vlně) neprošla. Legrace končí, když se dostaneme k tématu portrétů. Už jsme objevili rozřezané podobizny Teuberových a v depozitáři identifikovali bratry Gomperzovy, Gustava Adolfa Schoellera a Theodora Bauera. Ale hlavní hrdinové pořád nikde.

„Tak je necháme někým namalovat, do začátku výstavy se to ještě stihne,“ navrhuje Andrea. Jenže je jasné, že rozpočet výstavy umožňuje maximálně tak policejní identifikační kresbu, která je zadarmo.

Na konci dne nám výstava sedí na mapě i v kolonkách rozpočtu, Andrea s Tomášem jsou spokojení, zato já domů odcházím v náladě skoro pohřební. Bez portrétů Offermannových to prostě není ono.

U umírajícího se sešla celá rodina.

„Upřímnou soustrast.“

Doktor Gülcher s pastorem Pawlikem vstoupili do předpokoje a dveře do ložnice za sebou nechali otevřené. Julius i Theodor prudce vstali, odstrčená židle dopadla na dřevěnou podlahu a naplnila tichý pokoj nepatřičným zvukem. Henrietta,

kteřá z Jihlavy se svým mužem, Josefem rytířem Laminetem, dorazila teprve před chvílí, objala vzlykající Malwinu, Marie Barbara se začala tiše modlit. Její děti i děti Theodora a Anny se chytly za ruce, chyběl jen Iwan, který byl u pluku. Musejí pro něj hned poslat.

Julius s Theodorem a Henrietta s Malwinou zašli do ložnice, pastor Pawlík kývl na sluhu, aby vyběhl do **Christuskirche** nechat zvonit umíráček.

Představuji si členy té velké rodiny, jak toho večera na sklonku babího léta roku 1869 sedí, postávají, přecházejí od okna k oknu nebo ze salonu do ložnice továrního bytu, aby se rozloučili s mrtvým. Většina z nich tam strávila své dětství, teď je ten byt oproti jejich vzpomínkám nezvykle tichý a prázdný.

Matka zemřela už dávno a otec se se svými potřebami stáhl do pracovny. Salon používal jen k přijímání návštěv a řídké užívání je na něm znát. Čas se tam zastavil před třiceti lety.

Byl takový už ve chvíli, kdy si sem **Julius** přivedl Marii Barbaru, dceru továrníka a velkoobchodníka s vlněnou přízí z Eupenu, kde pobýval během svých evropských cest. O rok později si sem přivedl Theodor Annu Bracegirdlovou, u jejíhož otce, mechanika původem z Manchesteru, studijně pobýval v Liberci. Při práci se osvědčil a vypracoval natolik, že se dohodli, že v Brně založí pobočku jeho strojírny. Vzájemnou spolupráci nakonec stvrdil, nikoliv nuceně, sňatkem s Annou. Pro rozrůstající se rodinu byl byt najednou těsný, otec navíc trval na tom, že se zanechá v podobě, v jaké ho upravila nebožka Jacobina.

Tehdy se Julius s **Theodorem** smluvili, zakoupili pozemek pod katedrálou a postavili velký poschodový dům, kam se obě mladé rodiny nastěhovaly. Dům Na Baštách, ačkoliv později nešetrně přestavěný, tam stojí dodnes.

V roce Karlova úmrtí už má však dům v nájmu mladý advokát Alois Pražák, který Offermannovy zastupoval v několika obchodních sporech. Julius s Marií Barbarou si nechali v zahradním pásu mezi jejich továrnou a strojírnou Friedricha

Wanniecka postavit luxusní vilu, Theodor s Annou zakoupili velkostatek v Jehnicích. Vybudovali z něj opravdové panské sídlo stvrzující společenský vzestup Offermannových, kteří se ve třetí generaci vypracovali ke slušnému majetku a také k dědičnému rytířskému titulu.

Julius s Theodorem vycházejí z pokoje zemřelého, střídá je Marie Barbara s dětmi, připojují se k tetám.

Muži si nalévají koňak, žádný však nemluví.

Theodor stojí u okna a přes ulici pohlíží na Juliovu vilu. Na balkoně vidí zezadu ozářenou siluetu Anny, která je zase v očekávání. Zvedá ruku a mává, takže už to asi ví. Je tak hodná, že s ním vážila cestu z jehnického statku, aby mu byla nablízku. K umírajícímu ale nechtěla, nastávajícím matkám to prý přináší smůlu.

A pak je tu František.

Stojí dole pod okny salonu, zády opřený o fasádu tovární budovy. Stojí tam takto už od doby, co se ostatní dělníci rozešli. On domů nešel. Stejně ho tam nikdo nečekal, a navíc cítil, že zítřejšího rána se Karl Offermann už možná nedožije. Takže tam stojí, občas přešlápne nebo udělá pár kroků, a hlavou mu běží vzpomínky na chvíle, které s umírajícím prožil. Když nad ním zazněla jeho věta „o toho se postarám,“ když se o pár dní později probudil v měkkých peřinách, v nichž ho krmili polévkou Jacobiny Offermannové. Když ho vedl poprvé do evangelické školy. Když se na něj přišel s úsměvem podívat poté, co nastoupil jako tovaryš do apretovny. I potom, co se tam stal nejmladším mistrem. František ví dobře, komu za svůj postup vděčí. A vděčí mu i za byt, který mu přidělil hned, co se zvedly první činžovní domy v Offermannngasse. Dostal pokoj s kuchyní, a to ještě nebyl ani ženatý. A když se ženil, Karl Offermann mu v kostele osobně blahopřál – už sám, jen s Juliem a Theodorem. Bylo to dva roky poté, co paní Jacobina podlehla choleře.

Do očí mu ale vžene slzy jiná vzpomínka. Vidí stárnoucího muže, který sedí za velkým dubovým stolem ve zšeřelé

pracovně. Když František vejde, vstane a vede ho k oknu. Spolu shlížejí na tovární dvůr, na kterém ještě neutichá denní ruch.

„Mám starosti,“ řekl Františkovi tehdy. „Předhání nás konkurence a já nevím, čím to je.“

A tak František šel a nechal se najmout u Schoellerů, kteří v té době přebírali otěže brněnské textilní výroby. Už u nich pracoval tři týdny, když ho chytil dozorce, jak si do poznámkového bloku zakresluje jejich patent na dopřádací stroj. Hned se do něj pustil, ale František by to byl ještě nějak zvládl, kdyby se z konce haly neozvalo, že je špion Offermannů. Byl to někdo ze sirotčince, tím si je jistý, i když na jeho jméno si už tehdy nevzpomněl. Hned na něm bylo vidět, jak rád se mstí za to, že jemu, Františkovi, se tak dobře vedlo, zatímco ostatní den co den odcházeli do noclehárny, té nenáviděné sirotčí díry. Taky byl první, kdo ho uhodil, a pak už padala rána za ranou, takže František byl nakonec rád, že ho před vrata továrny vyhodili živého. Obličej měl pak jednu modřinu, hlava mu třeštila a na tělo si nemohl ani sáhnout, přelámali mu tři žebra. Stejně se tehdy rozbřečel až ve chvíli, kdy vstoupily slzy do očí Karlu Offermannovi.

„Co jsem to... já hlupák! Odpuť, Františku,“ vzlykal starý Offermann úlekem i výčitkami. František zas pohnutím, že s ním někdo tak hluboce cítí.

Podobnou tíži v hrudi zažil až o pár let později, kdy se jim narodil Jan. Ale to byla jiná tíže, taková hřejivá.

Nakonec se ale kvůli Karlu Offermannovi postavil i proti vlastnímu synovi.

Dodnes tomu pořádně nerozumí. Však se Jan neměl tak špatně, aby se přidával k té zpropadené bandě rebelantů. Stávka! Stávka! Páni se mají moc dobře, žijí z našich mozolů a na nás z naší práce zbývá sotva pár krejcarů. To je nějaká spravedlnost?

Stáli tehdy pod okny pracovny Karla Offermanna a nedali si říct ani po dobrém, ani po zlém. A přitom, když ho zavolali z apretovny, že jeho kluk rebeluje, stačil jediný pohled, aby František věděl, že ta stávka není proti Offermannům, že je proti němu. Syn se mstil otcí na jeho dobrodincích.

To František nestrpěl. Ať si ostatní stávkují, ale on svého syna vypráskal ze dvora, tolik síly ještě tehdy měl, a když ho u vrat držel pod krkem, pošeptal mu, aby se do téhle fabriky už víckrát nevracel. Myslel, že to pak dořeší doma. Místo toho našel byt prázdný a teprve po pár týdnech se mu doneslo, že Jan pracuje u Popperů a na nocleh je u známých na Französische Strasse. Jeho chlapec dospěl a vybral si svou vlastní cestu.

Františka je mi líto. Starý muž, který se otáčí za svým životem v rozpacích. Co udělal špatně? Copak se dost nesnažil? Pro Karla Offermanna odváděl dobrou práci, za kterou dostával dobře zapláceno, o svou rodinu se staral mnohem lépe než jiní dělníci trávící svůj čas v nálevnách. Tak proč si toho všeho Jan nevážil, proč se z něj stal tlučhuba, buřič, rebelant?

Ale když nad tím tak přemýšlím, jeden důvod vidím.

Jan otce skoro neznal. V týdnu přicházel, až už Jan spal, vídali se snad jen v neděli na cestě do kostela. A to byly chvíle jaksi strojené, plné kontrolních otázek, které měly vyplnit čas, aby v něm náhodou nedošlo k výlevu citů. Protože ty František z duše nesnášel, nevěděl, jak se chovat. Mohl mu to ale někdo zazlívát, když sám nikdy žádný opravdový cit nepoznal? V sirotčinci se city nepěstovaly a Offermannovi, ať už byli jakkoliv hodní, ho do středu své rodiny nikdy nepustili.

A tak bylo sice o Janovy potřeby postaráno, ale to bylo všechno. Zvlášť poté, co mu zemřela matka, nijak zvlášť odlišně od tehdejších chovanců sirotčince nežil. Není divu, že v něm vůči vzdálenému, ledovému otci narostl vzdor.

Ale kdo ví, možná měl Jan k rebelii úplně jiný důvod. Možná zkrátka jen nastal čas, kdy si mladí dělníci museli říct o svá práva.

Je tu jedna věc, kterou je po smrti Karla Offermanna nutné vyřešit. Julius na ni zahání myšlenky celé tři dny, než se koná pohřeb. Theodor je na tom stejně. Teprve ve chvíli, kdy se do průvodu za rakví, kterou ze vrat továrny vynášeli prvního

říjnového dopoledne roku 1869, zařadila i drobná plavá žena s jedním děckem u boku a s druhým v náručí, je jasné, že ta věc už nesnese mlčení.

V prvním voze za rakví jede Julius s celou svou rodinou, neklidně se otáčí. Také Theodor koncem hůlky rozpačitě poklepává na podsádku vozu, jeho děti to považují za zvláštní projev smutku. Přejí si, aby tu byla jejich matka, ale Anna zůstala na jehnickém statku, každou hodinou čeká narození dalšího potomka.

Když vůz s rakví i vozy smutečních hostů zastaví před červenými zdmi Chrustuskirche a Julius i Theodor vystupují, znovu se ohlédnou. Je jisté, že Justýna v náručí svírá malého chlapce.

Sál nového evangelického kostela vévodického okružní tříde je plný k prasknutí. S továrníkem Karlem Offermannem, významným městským radním, poslancem říšské rady a Moravského zemského sněmu, členem několika spolků a humanitárních nadací, rytířem a držitelem Řádu Františka Josefa a Řádu železné koruny, se přišly rozloučit davy. V prvních lavicích sedí početná rodina Offermannova, široké příbuzenstvo z řad Leidenfrostových a Greisingerových a zástupci dalších významných podnikatelských brněnských rodin. Schoellerovi, Skeneovi, Skuteczští, Bauerovi a mnozí jiní. Jsou tu i významní představitelé města a zemského sněmu, ukazují zřízencům, kam položit velké smuteční věnce s černými stuhami. Podél stěn stojí úředníci a mistři Offermannovy manufaktury a desítky dalších, které ani Julius, ani Theodor nepoznávají.

Kostelem se nesou teskné tóny varhan, vedle rakve zaplavené kaskádami věnců a květin stojí pastor Pawlik.

Bože milosti a slávy, připomínáme před Tebou dnes našeho bratra Karla Offermanna. Děkujeme, že jsi nám ho dal poznati a milovati jako společníka na pouti naší pozemské. Ve svém bezmezném soucitu potěš nás, kteří se rmoutíme...

Julius se ani nehne, strnule zírá do pyramidy květů. Jak dlouho to Theodor ví? přemítá.

Ježíši, chlebe života, Ty jsi sytil našeho otce, děda, švagra, tchána a přítele Karla Offermanna u stolu svého na zemi, uvítej ho u stolu svého v království nebeském...

Takže Julius to věděl? přemítá vedle něj stejně nehybný Theodor.

Všemohoucí Bože, zdroji všeho milosrdenství a dárce útěchy, milostivě se ujmi těch, kdo truchlí...

Jak se k té zpropadené věci postavit?

... aby mohli složit všechnu svoji bolest na Tebe, aby mohli poznat utěšení ve Tvé lásce skrze Syna Tvého, Ježíše Krista, našeho Pána.

To si otec nemohl čas od času zajet do Vídně? Copak to tak nedělali všichni? Kabaretů a bordelů všeho druhu je tam přece víc než dost...

Utěš nás, kteří neseme bolest z jeho smrti, a shromáždí nás v náručí svého požehnání...

Nedala by se celá ta záležitost ignorovat?

Ježíši, prvorozený nového stvoření, Ty jsi vstal z mrtvých...

Nebo ta ženská rozpoutá skandál? Nechá předvolat svědky?

... dej našemu bratrovi věčný život. Ve svém milosrdenství...

Možná by se tomu dalo předejít nějakým obnosem? Jak vysokým?

... v tomto životě jsi jej skrze vody křtu zahrnul svojí něžnou láskou... a nyní ho pozvi, aby vstoupil do věčného pokoje. Uvítej ho do království svého...

Co jí pořídít dům někde daleko od Brna?

... kde nebude více trápení, ani pláč, ani bolest, ale kde bude užívat plnost pokoje a radost v Tvé přítomnosti...

S nějakým kapitálem k tomu se přece musí životem protlouct.

... na věky věků.

Jinde, myslí si Julius.

Nyní, Pane, nech jít svého služebníka v pokoji, Tvé slovo se naplnilo.

Hlavně co nejdál, křížuje se Theodor.
Amen.

Na dveře bytu Justýny Navrátilové někdo klepe. Slovinovou hlavicí vycházkové hole, stejně jako kdysi. Když otevře dveře, připadá jí, že tu situaci už jednou zažila. Jen ten muž, co před ní stál kdysi, měl vlasy i licousy stříbrné a v tváři víc vrásek.

Tentokrát je to ale jiný z Offermannů. Totiž dva, zjistí, když práh jejího bytu překročí i druhý pár perfektně naleštěných bot. Oba bratři Offermannové, Julius a Theodor osobně, zdraví drobnou úklonkou. Justýna se zalyká trapností.

„Madam Justýna Navrátilová?“ zeptá se o fous starší, ale štíhlejší a pružnější muž.

„Ano,“ hlesne ona.

„Julius Offermann,“ představí se.

„Theodor Offermann,“ doplní druhý. Je podsaditější, tváře má plnější a jaksi měkčí. Vypadá to, že je zvyklý na hojnost.

„Nebudeme dlouho chodit kolem horké kaše... Rozhodli jsme se vás navštívit v jisté choulostivé záležitosti,“ pokračuje Julius.

Justýna mlčí, oči má sklopené.

„Dozvěděli jsme se, že k vám našeho zesnulého otce poutal určitý druh přátelství... Evidentně nijak zásadního charakteru, o čemž svědčí jeho poslední vůle. Přesto bychom tuto věc chtěli nějak uzavřít.“

V koutě zavrní probuzené dítě. Justýna se k němu rozběhne s úlevou, neví, co s rukama ani kam se dívat. Zvedne ho z kolébky a přivine k sobě. Stojí na opačném konci místnosti, jako na druhé straně lví klece.

Julius by tu věc měl rád co nejdřív z krku. Má rozmyšlenou sumu. Nabídne jí sto zlatých, za to může odejít, najmout si někde slušné bydlení a časem se i dobře vdát. Už má ta slova na jazyku, když ho Theodor gestem zarazí.

„Jak se jmenuje?“ kývne směrem k dítěti.

Justýna se chvíli zdráhá odpovědět, pak ale řekne:

„Karel.“

„A dál?“

„Navrátil. Karl, totiž váš otec, nechtěl rodinu dostat do řečí.“

Julius si posměšně odfrkne, ale už se netváří ani zdaleka tak sebevědomě, jako před chvílí. To dítě bylo pokřtěné stejným jménem, jaké měl otec, jaké má i on, jaké má jeho syn Karl Johann – a najednou mu dojde, že se do Justýnina náručí dívá na svého bratra.

„Ježíši Kriste!“ uleví si.

Zato Theodor přistoupí k Justýně a s viditelnou starostlivostí se zeptá:

„Co s vámi bude dál? Přemýšlela jste nad tím?“

Justýna zavrtí hlavou:

„Všechno je tak hrozně čerstvé. Před pár dny tu ještě byl... a najednou je pryč.“ Tohle mají společné. Místností zavládne ticho, které přerušuje jen spokojené žvatlání dítěte.

„Jak je starý?“ zeptá se pak Julius.

„Zrovna mu byl rok.“

Theodor si ho prohlíží. Má stejné tmavé oči jako on. A jako by měl asi i jeho nejmladší chlapec. Když se večer vrátil z otcova pohřbu, našel Annu vyčerpanou bolestí a pláčem a v kolébce do sukna zabalený uzlík. Dítě se narodilo mrtvé.

„Stihl vás otec nějak zaopatřit?“ ptá se.

Justýna se vyplašeně dívá z jednoho na druhého. Mohou jí vzít, co jim Karl nechal? Pak zdráhavě kývne.

„A i my vám rádi pomůžeme. S bydlením i s jeho vzděláním. Máme ale jednu podmínku,“ říká tiše Theodor. „Že to zůstane jen mezi námi a že se odstěhujete. Rozumějte, máme ženy a děti, a dobré jméno Offermannových je pro nás, ostatně stejně jako bylo pro otce, nade vše.“

Když si tak zkouším představit, jaký vztah byl mezi rodinou Offermannových, která v Brně zapustila kořeny o skoro půlstoletí dřív než nově přichozí, draví **Schoellerovi**, nedělám si velké iluze. Phillip Schoeller přišel na Moravu s nevyčerpatelným kapitálem od příbuzných z porýnského Dürenu, a od manufakturistů, kteří nepřežili krizi dvacátých let, výhodně odkoupil nemovitosti a převzal obchodní kontakty. Jeho začátek byl oproti tvrdým začátkům Offermannových lehký jako hrstka plsti.

Ale to by nevadilo. Horší byla pověst, která Schoellerovy předcházela. Z Imgenbroichu a Monschau, které byly od Dürenu vzdálené jen pět zemských mil, přicházely varovné zprávy.

Schoellerovi jsou konkurencí nebezpečnou, na své si nejednou přišli i prostředky nekalými, psal strýc Kaspar Wilhelm Offermann, který vedl manufakturu v Monschau a u kterého se Karl během jedné ze svých obchodních cest zastavil. Doporučoval, aby se jeho brněnští příbuzní měli na pozoru, a především, aby si dobře ohlíдали své odběratele, které se Schoellerovi budou jistě pokoušet získat. *Výhodnou nabídkou, úplatkem nebo i hrozbou, Schoellerovi jsou dnes mocní, jejich obchodní dům Schoeller et Comp. působí v Berlíně, Paříži i Vídni, a je jich tolik, že jsou jako nějaký stonohý hmyz rozkročení skrz celý kontinent*, stálo v hořkém psaní Kaspara Wilhelma.

V prvních měsících se tak členové brněnské evangelické obce na Schoellerovy dívali obezřetně, obzvlášť když se mezi nimi rozkřiklo, že Phillip si do své továrny na Cejlu mohl stroje z domovské manufaktury v Porýní dovést bez cla. Výjimku mu prý udělil sám císař František I. při osobní audienci. Kdo z brněnských podnikatelů se v těch letech k císaři dostal? Nikdo. A tak se podle toho Schoellerovi chovali. Mezi nimi a prvními brněnskými textilníky vyrostla ledová zeď.

Na konci šedesátých let však už v Brně působí druhá generace Schoellerových. Phillipův syn Gustav Adolf je jen o něco mladší než Theodor Offermann a při schůzích Obchod-

ní a živnostenské komory se s ním dává do řeči stále častěji. Manufaktura *Gebrüder Schoeller* je sice nejvýznamnější konkurencí textilky *J. H. Offermann in Brünn*, kterou teď vede Julius, a její zástupci se už několikrát střetli v obchodních sporech, ale i přesto Theodor s Gustavem Adolfem zjistí, že je poji shodná vášeň. Oba totiž milují dopravní techniku – lokomotivy, vlaky a v Evropě nové tramvaje. Theodor si už ani nevzpomene, jak na to přišla řeč, asi byli oba nedávno ve Vídni nebo Pešti a obdivovali koněspřežku. A tak na jedné ze schůzí komory Theodor, nyní majitel vlastní železárny *Brünner Eisen- und Walzwerk* a po smrti švagra Jamese i ředitel strojírný Thomase Bracegirdla, navrhl, že by něco podobného měli realizovat i v Brně. Jednak jejich město přece nemůže v rozvoji zaostávat za ostatními zemskými sídly monarchie a jednak veřejná doprava skýtá velký investiční potenciál. Roku 1869 se tak nad podpisem smlouvy společnosti pro osobní a nákladní dopravu s názvem *Brünner Tramway Gesellschaft für Personen- und Frachtenverkehr* sešli Theodor Offermann, Gustav Adolf Schoeller, Ernst Johann Herring a Michael Heinrich Weikersheim. Na koleje pak první vlaky koňské dráhy vyrazily v rekordním čase – už od půli srpna jezdilo mezi kioskem na Lažanského náměstí a hostincem v Königsfeldu šest zastřešených vozů. Brno se tak stalo pátým městem v monarchii, kde byla zavedena městská hromadná doprava.

Radost z tohoto faktu i z úspěšně se rozvíjející spolupráce překlenula mrazivý odstup mezi Offermannovými a Schoellerovými. Nějakou dobu to dokonce vypadalo, že se z bývalých konkurentů stanou i spojenci.

Z depozitáře jsme vytáhli portrét **Theodora Bauera**. Z plátna na nás hledí starší muž s pleší a bohatým tmavým plnovousem. Na sobě má sako sepnuté čtyřmi knoflíky, do výstřihu zastrčený šátek. Sedíme v podkrovní kanceláři Uměleckoprůmyslového muzea jako zhypnotizovaní jeho úzkýma, do škvír přivřenýma očima.

„Kouká mu to z očí,“ řekne Tomáš a my s Andreou uhra-
nutě kýváme.

Žid. A ohromně šikovný. Jeden z mála, kterým se z Vysočiny do Brna podařilo dostat ještě před zrušením familiantského zákona. Udělal pro to všechno – dokonce v roce 1841 přestoupil na katolickou víru, aby mohl svůj podnik přenést na předměstí Kožená, dnešní Koliště. Založil tam velkoobchodní dům, který měl už brzy obrat přes půl milionu zlatých ročně. V té době navíc zemřel manufakturaista Dominik Daberge, a tak si od jeho vdovy najal továrnu na Dolním Cejlu a začal vyrábět sukna, jejichž kvalitou za čas konkuroval zavedeným brněnským výrobcům. Pro ostatní manufakturisty představoval skutečnou hrozbu.

„Četli jste o té jeho cestě?“ ptám se pak.

„Jasně,“ řeknou oba naráz, nato Tomáš vstane a chvíli něco hledá v regálech za pracovním stolem. Když se vrátí, svírá v ruce útlý spisek. Opatrně ho položí doprostřed stolu.

„*Meine Reise nach Tiflis und Tauris und zurück über Trapezunt, Constantinopol und Triest* vydal v roce 1851 Theodor Bauer,“ říká pyšně, „nebylo vůbec jednoduché ho sehnat,“ dodává.

„Existuje toho už jen pár kousků.“

„Zápisky z jeho cesty!“ vrhám se na publikaci vzrušeně. Více než sto šedesát let starý tisk mezi prsty suše praská a stoupá z něj nezaměnitelný pach papírové plísně. Nahlodala stránky hnědými skvrnami, jako by na ně šplíchl dubovým mořidlem.

Cesta Theodora Bauera do Zakavkazska a severní Persie byla dobrodružstvím podobným tomu, které před půl stoletím podnikl starohrabě Salm. Tentokrát vedla na východ a šikovný obchodník Bauer k její realizaci založil *Handelsverein*, pro nějž získal podporu moravského místodržitele hraběte Lažanského, a dokonce i rakouského ministra obchodu Karla Ludwiga Brucka. Vývoz brněnských výrobků do Ruska a Persie se jim zdál být vynikající nápad a podnikavý Bauer dobrá záruka. Brněnské velkopodnikatele pak nová odbytiště lákala také, proto se k *Handel-*

svereinu postupně přidali téměř všichni. Jen trochu zdrženlivěji, neboť evangelíkům se spolupráce s obřezancem tak výhodnou nejevila, a noví židovští podnikatelé s konvertitou odmítli spolupracovat úplně.

Představuji si tu stodenní cestu podunajským parníkem z Vídně přes Galoci do Oděsy, a dlouhé, únavné putování s mulami naloženými bednami vzorků Krymem, pak pod štíty Kavkazu až do Tbilisi a perského Tabrízu. Bauer a jeho sluha se za celou dobu nenapili doušku vody, tu jim musely nahradit vodní melouny, a Bauer prý zhubl o dobrých šest palců v pase. Přesto ve svých zápiscích, publikovaných jen pár měsíců po návratu hýří optimismem.

Očima bloudím po dlouhých sloupcích přepočtů cen u produktů, kterých se na východě nedostává. Modrá a černá sukna, záclonoviny, hlavně ty s modrými a růžovými květy, poptávka je po veškerých textilích s leskem. A po punčochách s výrazným dezénem, provazovině všech typů, po kobercích. Seznam čítal desítky položek.

Navíc Bauer s knížetem Voroncovem, gubernátorem Zakavkazska, dohodl výstavbu velkoskladu přímo u tbiliského celního úřadu, kam by zásilky z monarchie putovaly. Odtud by také Voroncov do Brna zasílal svůj vynikající krymský ryzlink a muškát, sudy rybího tuku a – kaviár! Na hostině, kterou Bauer po svém příjezdu do Brna uspořádal, se těšil největší pozornosti, delikatesa z černomořských ryb se měla stát nejcennějším artiklem jeho obchodního domu.

Jenže se přepočítal. Možná to byl právě ten kaviár ve zdobených orientálních miskách, který vzbudil závist u ostatních členů *Handelsvereinu*. Nořili do té pochoutky stříbrné lžičky a po očku na sebe pokukovali, jestli úsměvy a gratulace ostatních jsou stejně falešné jako ty jejich. Východní trh sice nabízel obrovská odbytíště, ale kdo by na nich seděl jako žába na prameni? Kdo by z nich bohatl nejvíce? Firma *Bauer und Sohn*, a to si žádný z manufakturistů rozhodně nepřál.

Však manufaktury *J. H. Offermann* a *Gebrüder Schoeller* už podnikly určitá opatření. Pro účel východní otázky se bývalí konkurenti spojili a vyslali do Oděsy agenta, který navázal na dobré jméno brněnských textilek, jež za sebou zanechal Bauer. Rakouský konzul na Krymu jim pak už lehce zajistil společníka pro místní trh. To jim pro začátek stačilo, nemusejí přece expandovat hned až do Persie.

Na Bauerově oslavě tak už věděli, že se dalších schůzí *Handelsvereinu* nezúčastní. Stejně tak řada ostatních významných podnikatelů, z nichž nakonec kdosi ministrovi obchodu referoval, že ta slavná Bauerova cesta by prospěla leda tak jemu samému a že na brněnské či rakouské zájmy se během ní vůbec nedostalo.

Velkolepý, drahý a slibný plán Theodora Bauera na expanzi rakouského průmyslu do Zakavkazska a Persie tak zabzdila nepřejícnost brněnských továrníků.

V roce 1851 překazil východní cestu spolu se Schoellerovými Karl Offermann, bylo to jedno z jeho posledních velkých rozhodnutí, než podnik svěřil Juliovi. Ani pak ale nebyl na odpočinku v tom pravém slova smyslu. Přestal se sice starat o výrobu a provoz, reprezentační funkce si však ponechal. Zastupoval manufakturu v prvních letech po vzniku Obchodní a živnostenské komory, podílel se na organizaci expozice textilní výroby na velké průmyslové výstavě ve Vídni, zůstával symbolem továrny.

Některá gesta, která ze svého titulu dělal, mu ale Julius zazlival. Třeba když se Karl v roce 1851 a znovu pak v roce 1854 rozhodl, že odmítne medaile udělené jejich výrobkům na **londýnské a mnichovské výstavě**. Julius zasedal v odborné jury a Karl si nepřál, aby se říkalo, že jeho syn ostatní komisaře přemluvil, nebo dokonce uplatil. Jako by všichni nevěděli, jak moc si Julius zakládá na svém poctivém renomé, na solidnosti. Ale ne, otce nepřesvědčil. Stejně jako ho nepřesvědčil ke spolupráci s Adolfem Löwem, s nímž chtěl rozjet obchod

s vigonovým zbožím, které v monarchii dosud nemělo konkurenci.

Židovská otázka Karla pronásledovala celá poslední léta života. Trápil se představou, že jejich továrna padne uvolána židovským spiknutím, s obavami sledoval příliv Židů do města i jejich emancipaci a dravý nástup na trh. Viděl je všude a za vším. Nakonec ho ty představy stály i život – jakýsi článek v novinách o rituální vraždě křesťanského dítěte v Uhrách mu přivodil srdeční slabost, z níž se už nevzpamatoval.

Pro Julia a Theodora měla však celá ta „židovská otázka“ jiný přídech. S novými brněnskými podnikateli z řad Židů se začali brzy stýkat na půdě Obchodní a živnostenské komory, Spolku vlnářských průmyslníků i na textilních výstavách a veletrzích. Zanedlouho vycítili jejich snahu nekomplikovat si život náboženskou otázkou, ostatně také konverze ke křesťanství byly čím dál častějším jevem, a tak pochopili, že jsou to konkurenti jako každý jiní. A navíc, za oba bratry tu otázku časem vyřešily děti.

Ani jeden z nich si už nevzpomíná, při jaké společenské příležitosti se setkali s Bauerovými. Ale co čert nechtěl, Theodorův nejstarší syn, Viktor Hugo, se zakoukal do mladé Adolfíny Bauerové, a pár let nato si o ruku Adély přišel požádat jediný dědic bauerovského impéria, Bruno. Tak se rod Offermannů, už od nepaměti evangelický, sešvagřil s rodinou židovských konvertitů přivandrovalých odkudsi z Vysočiny.

Karl Offermann byl v té době už po smrti, a tak hlas nejvášnivějšího odpůrce Židů už rodinu neovlivňoval. Anna s Marií Barbarou sice ze setkání nejrůznějších verejnů, charitativních spolků nebo jen odpoledních dámských žurfixů přicházely s tím, že zaslechly, jak se ostatní ženy s pohoršením baví o míšení plemene a riziku otravy krve dětí narozených z takových mezaliančních svazků, ale Theodor nad tím jen mával rukou. Babské klepy, maloměšťácká morálka, nebo dokonce závist, říkal.

Jestli ho však ze všech těch věcí něco znepokojovalo, byla to posledně zmíněná nepřejcnost. Bauerovský velkoobchodní export byl rozkročený mezi Evropou, Ruskem, Jižní i Severní Amerikou, v několika evropských městech stály vážené obchodní domy *Bauer und Sohn*. Theodor Bauer, Brunův otec, si i přes nepřízeň brněnských evangelických manufaktúristů scházejících se neděli co neděli v Christuskirche vydobyl významné místo. Sám. Od dob zmařené cesty na Zakavkazsko se s žádným dalším brněnským podnikatelem do ničeho nepustil, nikdo ho také k žádné spolupráci nezval. A v tom byl možná ten největší problém.

Sňatky Theodorových dětí s těmi Bauerovými znamenaly, že Offermannovi přestali respektovat nevyřčený status quo. Narušili neprostupnou membránu přísné vzájemnosti kolem skupiny brněnských evangelických manufaktúristů, vystoupili z bratrského kola a podali ruku – Židům! Jestli někteří mohli tohle akceptovat, nebo pohoršlivým slovem přejít, Schollerovi tedy ne.

V podkrovní pracovně se rychle šeří. Za chvíli už nevidíme ani do očí Theodoru Bauerovi, ani sobě navzájem. Tma ale konvenuje tématu, které chtě nechťe musíme v rámci výstavy nakousnout. Jenže jak dnes představit společnost druhé půle 19. století a vyhnout se otázce antisemitismu?

Šero prořízne ostré světlo žárovky, Tomáš to nevydržel. Přešel pak k regálu, kde se nám už rok hromadí materiály a knihy týkající se moravského textilnictví. Po chvíli hledání vytáhne tenoučký svazek v tmavých deskách: „To je protizidovský pamflet od Jana Nerudy. Jmenuje se *Pro strach židovský*, poslouvejte, co píše,“ říká a listuje k založeným stránkám.

„*Vaše tepny nebijí, jen počítají, vaše srdce je sobeckou cizotou vypáleno na uhel, a ten nehřeje, jen třísní...*“, deklamuje v patetickém přednesu. „Nebo tady: ... *ač proslulý vormský rabi Gerson již v 11. století polygamii u nich zrušil, nesmírně, skoro starotestamentár-*

ně se rozmnožují. Množstvím roste jejich srdnatost, noví potomci pak nedělí se o staré miliony, nýbrž vydělají si ještě nově...

„Kdy to bylo vydáno?“ ptám se.

„Poprvé v roce 1869, tohle je ale výtisk z roku 1942 – tehdy se Neruda ukázal být velmi aktuální, tak jeho spisek vydal český profašistický novinář Rudolf Hudec.“

V roce 1869, říkám si, zrovna umíral Karl Offermann. Židé už naplno pronikli do křesťanské společnosti a se zkušeností ze staleté perzekuce a státem upřednostňované konkurence to byli mimořádně zkušení a nadaní, tehdejšími slovníkem protřelí a lstiví, obchodníci. Není divu, že u svých křesťanských konkurentů budili odpor. I když ten u továrníků vycházel z jiných zdrojů než z židovské odlišnosti a neznámých, mytizovaných životních způsobů, jako tomu bylo u nejnižších vrstev, emoce byla stejná. Nenávisť se šířila jako povodeň napříč společenskými vrstvami.

„Lazar Auspitz, Gomperzové nebo Theodor Bauer to museli mít v půli 19. století skutečně těžké. Čím víc byly vidět jejich úspěchy, tím více se proti nim společnost zatvrzovala. Kolovalo množství fám, které dokládaly snahu Židů o likvidaci křesťanstva, ovládnutí Evropy nebo aspoň monarchie,“ říká Tomáš a zamyšleně listuje Nerudovým spisem.

Vzpomínám si, jak mi během středoškolských studií pořád nebylo jasné, proč se křesťané nedokážou oprostít od toho obsedantního osočování Židů z ukřižování Ježíše Krista. Jako by se jim během staletí nepomstili dost. To jsem ještě nedokázala docenit výhodu, kterou skýtala možnost kdykoliv mít po ruce obětího beránka. Vypukl mor? Nastala neúroda? Byl ekonomický propad po některé z válek k nevydržení? Stačilo ukázat na Židy, kteří se i přes neustávající staletou šikanu a hrůzné pogromy dokázali vždycky nějak vzchopit. A lidé hned věděli, na koho směřovat svůj vztek. Tak se na nich vybil po třicetileté válce, po prohrané vojně s Pruskem, po francouzské revoluci. V ní hrál ostatně roli také židovský rod Dobruschkových usazených u městských bran na Křenové, kde

po řadu desetiletí vedli hotel s košer restaurací a díky svému obchodu tabákem se prý těšili dokonce i přízni Josefa II. Než je semlela francouzská revoluce, kterou zprvu financovali a která je pak spolu s Dantonem a Chabotem vyplivla až na gilotinu. Skončili na ní Moses i David Dobruschkovi, tehdy už pod revolučním občanským jménem Freyovi, i jejich manželky a sestra.

Zpráva o jejich popravě tehdy hýbala brněnskou společností a stala se místním dokladem o tom, jak židovská síť ovlivňuje i nejvyšší politiku. Případ Dobruschkových alias Freyových pak nabyl aktuálnosti po roce 1848, kdy revoluce v monarchii vynesla na společenské výsluní tolik schopných Židů. Najednou byli všude, nešli přehlédnout.

Co jen císaři slíbili, kolik mu zaplatili, když nedbá, že jejich nekontrolované podnikání přivádí poctivé křesťanské podnikatele do neřešitelných problémů? šeptali si na nedělních radách obce evangeličtí podnikatelé s čím dál větším pobouřením.

A pak přišel rok 1873. Po kolapsu na vídeňské burze krachovaly desítky podniků. V Brně na to úpadkem jako první doplatil továrník Johann Neumeister, který ještě toho roku spáchal sebevraždu, zastavení provozu ohlásilo dalších osm vlnářských manufaktur. Na dlažbě se ocitly stovky dělníků.

Také nedávno založená naděje brněnských průmyslníků, *Brünner Bank*, kterou v život uvedl její prezident Theodor Offermann s Gustavem Adolfem Schoellerem, se zmítala v potížích. Ale zatímco Theodor Offermann viděl pád rakousko-uherské ekonomiky viděl jako nešťastnou událost zaviněnou řadou špatných rozhodnutí, Gustav Adolf Schoeller byl přesvědčen, že k němu došlo nástupem židovských pijavic, které svou nenasytností zapříčinily krach monarchie.

Tu scénu si umím představit úplně živě.

Odehrála se snad na místodržitelství nebo na radnici, rozhodně v nějakém velkém slavnostním sále zářícím té noci desítkami svítidel, jejichž světlo se násobilo odrazem od brou-

šených kamínek křišťálových lustrů. Ples byl v plném proudu, i když zrovna v tu chvíli kapela ztichla v krátké přestávce. Prostorem se tak místo hudby rozléhal veselý hlahol bohatě vystrojených dam a elegantních mužů korzujících sálem.

Těhotná Adéla Offermannová v doprovodu svého muže Bruna Bauera spěchá ven, musí se nadýchat čerstvého vzduchu, dělá se jí nevolno. Ve stejnou chvíli ale odchází i Gustav Adolf Schoeller se svou tělnatou ženou Leopoldinou. Do dveří, které v tu chvíli úslužně otevřeli sluhové, se však vejde jen jeden pár. Jako starší by Schoellerovi jistě měli mít přednost, ale Bruno se stará jen o zatím neznatelný břich své ženy, a tak se oba manželské páry ve dveřích srazí.

Gustav Adolf se otře, jako by se otřel o nemocného leprou, Leopoldina si k ústům přikládá kapesník, aby snad nevdechla pach semitského potu. Gustav Adolf s odporem zakleje a Bruno se ohradí. To už se k nim blíží Theodor Offermann s Annou, právě včas, aby mohli zaslechnout Gustavovy impertinentní urážky Brunovy barvy kůže i obřezaného mužství a Leopoldinino zlobné syčení určené jejich dceři Adéle: „Ty špíno!“

Než Theodor stihne zasáhnout, nahromadí se kolem párů další lidé a z tlačence se naráz ozývají ty nejhorší nadávky. Všechna elegance slavnostního plesu bohatých brněnských měšťanů je náhle ta tam, stejně jako plod z Adéliná lůna. Zděšená dívka se zkroutí v křeči a vykřikne, ale než ji stačí z tlačence vyprostit, prosákne jí skrz spodničky i svrchní krémově bílou sukni krvavá skvrna.

A co hůř, o den později, když má ještě celá rodina Offermannových strach o zdraví a plodnost nebohé Adély, se Gustav Adolf Schoeller nechá slyšet: „Dobře, že je o jednoho icika méně.“

Tím končí veškerá spolupráce mezi dvěma nejvýznamnějšími brněnskými podnikatelskými rody. Do roka je prodána tramvajová společnost a fúzí s *Mährische Eskomptebank* je ukončena i existence první brněnské banky. Mezi Offermannovými a Schoellerovými vypukne otevřené nepřátelství.

Město se v poslední době výrazně proměnilo. Padly městské hradby a nahradila je postupně se zdvihající okružní třída. Podél ní vstávají jedna za druhou velkolepé budovy – Průmyslové muzeum, Besední dům s palácem Aloise Pražáka, **Turhalle** a německá technika, překrásný Christuskirche, který chválí i vídeňští evangelíci, a ohromná stavba **Deutscheshausu**, kterou jim závidí Němci z celé monarchie. A teď i německé divadlo, které na místě hradeb vyrostlo za neuvěřitelných sedmnáct měsíců.

Julius si pamatuje, že při jeho otevření návštěvníci nevěděli, jestli se dřív bavít o premiéře Goethova *Egmonta*, nebo o Edisonových žárovkách, které se jim rozzářily nad hlavami. Byla to senzace, vždyť šlo navíc o první takto osvětlenou divadelní budovu v celé monarchii. Starosta města Gustav Winterholler na zavedení té novinky trval – po požáru pražského Národního divadla a katastrofálních událostech ve vídeňském divadle na Ringstrasse vyžadoval, aby jejich stánek Thálie byl nejmodernější a hlavně nejbezpečnější v celé Evropě. Dobře udělal. Však o tom teď psali ve všech novinách a chválili jak Fellnerův a Helmerův návrh, tak technické vybavení, včetně malé elektrárny, kterou nechal pro účely osvětlení divadla postavit on s Theodorem u nich na Offermanngasse.

Ale neproměnilo se jen město. Teď, když stojí na terase nové divadelní budovy a za zády mu hlaholí živý společenský ruch premiérového soirée, uvědomuje si Julius, jak moc se změnil i on. Tím, kolik toho viděl, co prožil a jak přitom zestárl. Kam se poděl všechen ten čas? Zůstal kdesi na cestách mezi Vídní, Paříží, Londýnem, Berlínem a brněnským domovem. Nacestoval tisíce mil, jen aby prodal, nakoupil nebo vyhodnotil nové látky. Jeho jméno proto mělo zvuk po celé Evropě. Jenže mezitím mu utekl vlastní život.

Marie Barbara mu porodila devět dětí a z toho tři nikdy ani neviděl. První a poslední dcera se narodily už mrtvé, a jeden z jeho synů žil pouhé tři dny. Ještě ho stihli pokřtít, ale on se tehdy z cest vrátil až za týden. Možná proto se s Marií tak

odcizili, i když o jejich manželství se nikdy nedalo říct, že by bylo harmonické. Všechny city jako by si vybral Theodor s Annou, u nich na jehnickém zámku bylo vždycky jaksi útulněji, přívětivěji. Když Marie Barbara zemřela, vlastně ani příliš netruchlil.

A ani s chlapci to nebylo jednoduché. Nejstarší Iwan měl vzpurnou a svéhlovou povahu. Továrna ho nikdy příliš nezajímala, už brzy bylo zřejmé, že pro její budoucnost bude vhodnější druhorozený Johann. Nakonec ale udělal aspoň slušnou kariéru u armády. Třetí Alfred měl od dětství hlavu v oblacích, stále jako by snil, a z benjamínka Edwina vychovala Marie Barbara věčné dítě.

Všichni jsou teď někde vzadu a slaví, Johann už i s Karolínou, která mu nedávno porodila druhého chlapce. O budoucnost továrny je tedy postaráno.

Takže teď je na řadě on. Je čas, aby začal konečně žít. Prokuru firmy už loni předal Johannovi, který zatím zvládá obě – jak svoji advokátní praxi, tak vedení výroby. Ostatně vídeňská právnícká studia už kolikrát zúročil i v podniku. On, Julius, se může od továrny klidně odpoutat. Navíc pomýšlí na ženění – a tentokrát už i na pořádný rodinný život. V nadaci šlechtičen *Mariaschule* na Krapfengasse poznal Melanii, mladou hraběnkou z Bukůvky. Je sice o víc než dvě desítky let mladší než on, ale už ne dítě. Titul má vyšší, ale majetek a zázemí žádné, její otec ho před smrtí stihl rozházet do posledního halíře. Mladá, půvabná, vřelá a vděčná, tak si Julius představuje ideální manželku. Třeba se mu tentokrát jeho představy splní.

Julius stojí na terase divadla a nasává atmosféru nočního města, zatímco večírek po premiéře nové Alfredovy hry pomalu končí. Když pohlédne vlevo, vidí zadní fasády domů na Offermannngasse, za budovou nádraží kouří komín jejich továrny, chrličící sukna do celého světa, vpravo za blokem jezuitských kasáren tuší střechu Kellnerova paláce, v němž sídlí Obchodní a živnostenská komora, kde je už léta viceprezidentem. Má čtyři syny, na které může být hrdý, úspěch, majetek, a po boku už brzy i mladou ženu.

Kdo by v tu chvíli vyšel na terasu divadla, uviděl by tam vysokou, štíhlou, osaměle stojící postavu – Karla Julia Offermanna, kterak zvedá pohár šampaňského vstříc zářícímu úplňku měsíce.

Alfred je mi ze všech potomků Julia a Marie Barbary nejsympatičtější. Tichý, přemýšlivý muž, který i přes svou touhu věnovat se literatuře na přání otce vystudoval práva v Curychu a Vídni. Stejně si pak prosadil svou.

V pětadvaceti už měl napsanou první divadelní hru, která se sice nezachovala, ale s druhou, *Ariadne*, už v německém divadle Na hradbách sklídl velký úspěch. Byla to událost, o které psaly všechny brněnské noviny, totiž to, že po hrách evropských dramatiků, jako byli Goethe nebo Schiller, aplaudovali brněnští měšťané rodákovi. Vstávali jeden po druhém, až se zdvihlo celé hlediště, všech tisíc přítomných. Skandovali jméno Offermann, a Julius, sedící tehdy na zapřenou v samostatné lóži, měl slzy v očích, když viděl svého Alfreda uklánět se z jeviště.

Po premiéře byl poslední, kdo k němu přistoupil s gratulací. Bryčky všech významných hostů, starosty Winterhollera, milovníků opery i činohry Schoellerových, Skeneových, Wanieckových i Löw-Beerových, kteří měli v divadle vlastní lóže, už odjely. Zůstával jen Alfred s přáteli a herci, když se k němu dostal.

„Nevěděl jsem, že jsi tady,“ řekl zaskočeně Alfred a zbledl, jako by ho nabarvili potašem. Hůř na tom byl ale Julius, ten se vzmohl na pouhé „gratuluji, hochu,“ otočil se a spěšně odešel. Teprve po nedělním obědě měli čas si promluvit. Výsledkem bylo, že Alfred už nemusel pomáhat Johannovi s vedením firmy, místo něj nastoupí Edwin. Ten se sice pokoušel o kariéru na místodržitelství, ale záhy bylo zřejmé, že jemné praktiky diplomacie nejsou nic pro něj.

Tehdy se Alfred konečně vymanil z přediva plánů, které s ním měla jeho rodina, a začal se plně věnovat literární práci.

Brutus a *Lukrécie* potom u diváků sice propadly, ale to už pozdním romantismem okouzlený Alfred procitl a své ideály začal vtělovat nikoliv do patetických historických fikcí, ale do společensko-politických pojednání. Jeho esej *Zukunft der Gesellschaft* z roku 1893 se probírala ve vídeňských i peštských salonech i na univerzitách, *Wissen und Arbeit* z roku 1889 a *Fiktives Kapital als Ursache niederen Arbeitslohnes* z roku 1896 jeho jméno katapultovaly do debatních sálů zemského sněmu i říšské rady. Sociální kritika a nápravné vize dědice známého moravského textilního impéria zaujaly samotného císaře Františka Josefa.

Alfreda mám ráda. Na přelomu století za ním do Brna mířily stovky dopisů odesílatelů těch nejzvučnějších jmen. Jeho názorům naslouchali význační muži napříč společenskými vrstvami. Ve svém díle dokázal promýšlet společenské, politické, právní i ekonomické aspekty své doby, nikdy nepřestal být snílkem, ale ani právníkem a průmyslníkem. A za vzor i nevyčerpatelné téma mu sloužilo důvěrně známé prostředí brněnských továren i nelehkých životních podmínek obyvatel pavlačových domů na Dornychu nebo Horním a Dolním Cejlu.

Městské divadlo zvané Na hradbách, dnes Mahenovo, postaveno podle návrhu architektů F. Fellnera a H. Hellmera v roce 1882 (reprofoto z knihy *Dějiny města Brna*, 2. díl, Blok, Brno 1973)

KARL JULIUS von OFFERMANN
(1820 – 1894)

Nejstarší syn Karla Offermanna byl příslušníkem už třetí generace brněnských Offermannů. Po studii na brněnské evangelické škole se v soukromí vzdělával na vysoké škole technické v Lipsku, i poté ale pobýval v zahraničí a doplňoval si vzdělání návštěvou továren v Belgii, Anglii a Francii.

Od roku 1882 se stal jediným majitelem rodinné brněnské továrny, avšak už předtím v ní vykonával ředitelskou funkci. Výrobu zaměřil na vojenská sukna pro srbskou, rumunskou a částečně i tureckou, řeckou a egyptskou armádu, za jeho působení se proto firma přejmenovala na *C. k. Privilegierte Militär- und Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brunn*.

Byl mezinárodně uznávaným odborníkem, členem komisi řady výstav. Na Světové výstavě v Londýně v roce 1862 byl předsedou jury. V Brně byl v letech 1872–1894 viceprezidentem Obchodní a živnostenské komory. Byl členem obecního výboru města Brna a zástupcem předsedy správního výboru brněnské státní odborné školy tkalcovské. Za zásluhy o rozvoj průmyslu jej císař povýšil do stavu svobodných pánů.

V zahradě za továrním areálem si Karl Julius nechal postavit jednopatrovou vilu nepravidelného půdorysu, jejíž architektonickou podobu navrhl Josef Arnold v letech 1867–1869. Vila byla vkusně zakomponována do zahradního prostředí a mezi několika průmyslovými objekty v těch místech tehdy vytvářela malý ostrůvek venkovské idylly.

Karl Julius Offermann, Album Obchodní a živnostenské komory 1872 – 1882 (foto: AMB)

THEODOR OFFERMANN
(1822–1892)

Druhozený syn Karla Offermanna byl příslušníkem už třetí generace brněnských Offermannů. Kromě evangelické školy a gymnázia v Brně se vzdělával ještě v Drážďanech a na univerzitě v Berlíně. Praktické zkušenosti z oblasti barvířství později získal ve Verviers, v centru vlnářské výroby. Znalosti si dál prohloubil návštěvou všech tehdy významných textilk ve Francii a Anglii.

Protože ho však zajímala strojní výroba, pracoval krátce v Bracegirdlově strojírně v Jablonci nad Nisou a v brněnské Luzově strojírně.

V roce 1845 vstoupil do rodinné firmy, kterou však vedl a v budoucnu měl i zdědit bratr Karl Julius. Proto se Theodor zaměřil na vlastní podnikání a s firmou T. Bracegirdl et Sohn a dalšími společníky založil železnou huť a válcovnu železa s názvem Brüner Eisen- und Walzwerk. Po sňatku s Annou Bracegirdlovou se podílel i na vedení strojírní svého tchána.

Theodor Offermann byl dále členem představenstva a spoluzakladatelem několika akciových cukrovarů. V rejstříku jeho aktivit nechybí ani pivovar, který koupil spolu se statkem v Jehnicích. Jako technicky vzdělaný

člověk se zajímal rovněž o dopravu – byl spoluzakladatelem společnosti Brüner-Tramway-Gesellschaft für Personen- und Frachten-Verkehr, A.G. (kromě něj byl iniciátorem i další významný „vlnobaron“ Gustav Adolf Schoeller), provozující městskou hromadnou dopravu, tzv. koňku. Brno se tak díky němu mohlo chlubit první veřejnou dopravou v zemích Koruny české a v rámci celé monarchie bylo teprve pátým městem s vlastní organizovanou přepravou osob.

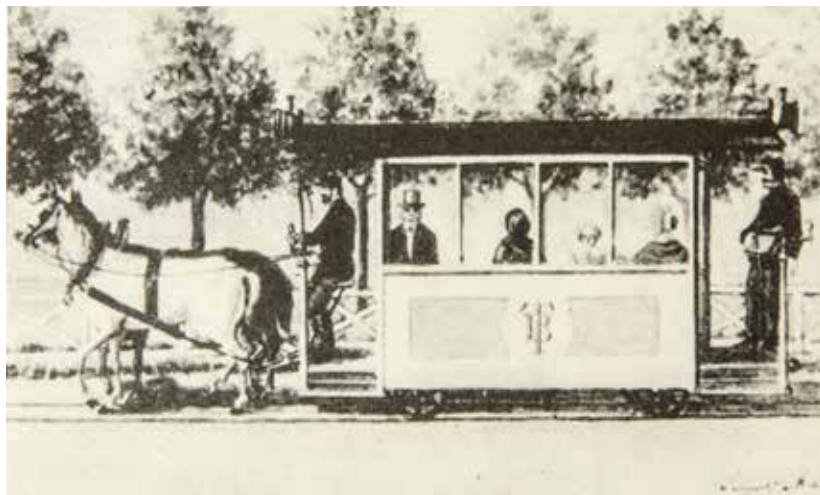
Přemíra funkcí donutila Theodora roku 1884 vzdát se podílu v rodinné textilce, kterou cele přenechal bratru Karlu Juliovi.

Theodor Offermann byl jedním z největších podporovatelů a mecenášů Moravského průmyslového muzea (dnešního Uměleckoprůmyslového muzea). Kromě toho, že byl členem kuratoria muzea a ročně přispíval na jeho provoz, financoval i nákupy sbírkových předmětů. Jedním z jeho nejrozsáhlejších darů byla sbírka malíře Friedricha Wachsmanna, která čítala téměř 600 kusů starožitností. Dodnes jsou mnohé z nich ozdobou stálé expozice Moravské galerie v Brně. Značnou částku – 20 000 zlatých – věnoval také na pozdější přístavbu muzea.

Vedle mnoha ocenění a vyznamenání byl v roce 1892 povýšen do stavu svobodných pánů.

Theodor Offermann, Album Obchodní a živnostenské komory 1872–1882 (foto: AMB)

První brněnská tramvaj tažená koňmi, 1869 (reprofoto z knihy Josefa Dřímala, *Dějiny města Brna 2*, Brno 1969)

Tapiserie *Kimónova bitva*, návrh: Victor Janssens, Augustin Coppens, výroba: dílna Urbana Leynierse, vlna, hedvábí, Belgie, po r. 1711, ze sbírky malíře Friedricha Wachsmanna daroval Theodor Offermann (foto: Moravská galerie v Brně)

Rodina průmyslníků a velkoobchodníků ve vlnářství, cukrovarnictví a ocelářství pocházela z německého Dürenu. Jejich podnikatelský klan převyšoval ostatní brněnské vlnáře mimořádným kapitálem a schopností vytvářet konsorcia a pružně přesouvat kapitál. Původně byli spolujaviteli prosperující továrny na sukna v Dürenu, v roce 1818 se rozhodli založit pobočku v Brně. Koupili zde bývalou manufakturu se zařízením a valchu firmy *Hopf und Bräunlich* na Cejlu.

Jejich podnik nesoucí stejný název jako dürenská mateřská firma *Gebrüder Schoeller* se dynamicky rozvíjel v továrnu s moderními technologiemi. V roce 1823 zde použili první hydraulický lis, v roce 1827 plynové lampy k osvětlení výrobních provozů (jako první v celé monarchii). I další generace majitelů se aktivně podílely na zavádění technologických novinek – získali například patent a výlučné privilegium na přístroj na valchování nebo na výrobu rozměrné, trvanlivé a elastické plsti.

Schoellerovi iniciovali založení dalších průmyslových podniků v různých městech monarchie, kapitál investovali do úspěšných firem (továrna na kovové zboží v Berndorfu, doly a ocelárny v Ternitzu aj.).

Phillip Wilhelm Schoeller, Album Obchodní a živnostenské komory 1872–1882 (foto: AMB)

Stáli také u zrodu největší a nejmodernější přádelny česané příže v Brně, akciové společnosti *Brüner Kammgarnspinnerei*, zvané lidově Kemka.

Za zásluhy o průmysl byli někteří Schoellerové povýšeni do rytířského stavu.

Jednotliví členové rozvětvené rodiny se se zájmem věnovali uměleckým oborům. **Gustav Phillip** (1866–1950) v Brně vedl se svou manželkou, bývalou herečkou, vyhlášený salon, věnovali se hudbě i výtvarnému umění. **Phillip Wilhelm** (1845–1916) zase proslul jako umělecký fotograf ve Vídni, kde vedl jeden z prvních fotografických spolků.

Po rozpadu monarchie tehdejší majitelé továrny, již zmíněný Gustav Phillip spolu s bratrem Friedrichem Leopoldem, optovali z majetkových důvodů pro Československo.

V roce 1933 převzal brněnskou rodinnou firmu **Phillip Alois** (1892–1977), už v té době ilegální člen NSDAP, který v nacistickém Německu během II. světové války získal řadu politických funkcí. Za své aktivity byl v roce 1948 odsouzen k dvouletému vězení, rozsudek byl však později zrušen.

Rodina Schoellerova se po válce přesunula do Vídně, kde se věnovala především bankovníctví. Rodinný bankovní dům *Schoellerbank* svou činnost ukončil až v roce 1982. Členové rodiny však žijí ve Vídni dodnes.

Gustav Adolf Schoeller, Album Obchodní a živnostenské komory 1872–1882 (foto: AMB)

Továrna Gebrüder Schoeller na počátku 20. století (foto: AMB)

Vila Schoellerových na Cejlu č. 50/52, 2014 (foto: Moravská galerie v Brně)

Zakladatelem brněnského podnikatelského rodu Bauerových byl **Theodor Bauer** (1804–1877), pocházející z Humpolce. V Brně začal podnikat jako obchodník se střížním zbožím. Založil zde velkoobchodní dům, jehož obrat činil v roce 1844 přes půl milionu zlatých. Kromě toho pod značkou *Theodor Bauer und Sohn* pokračoval ve výrobě suken na Cejlu č. 7 v manufaktuře zemělého Dominika Dabergera, jehož vdovu si později vzal. Navíc vlastnil cukrovary v Králově Polí, Tišnově a Rajhradě.

V roce 1849 v Brně založil *Obchodní spolek* sdružující brněnské výrobce vlněných suken jako první pokus o vytvoření exportní organizace v monarchii. Hlavní pozornost zaměřil na Německo a Orient. Bauer byl jedním z ředitelů spolku a iniciátorem plánu na přímé obchodní spojení Rakouska se Zakavkazskem. Začal si dopisovat s generálním gubernátorem této ruské provincie, s knížetem Michaiilem Semjonovičem Voroncovem. Ten Bauerovi poslal vzorky produktů z Gruzie a vyslovil přesvědčení, že rakouské vlněné látky, zejména tkaniny z česané příze, by mohly najít v Zakavkazsku dobrý odbyt.

Proto se Bauer v roce 1850 vypravil na více než sto dní trvající cestu do Zakavkazska a Persie. Přestože na ní byl úspěšný, velkolepé plány na obchod s východem ztroskotaly kvůli změně politické situace a také proto, že jednotliví členové spolku navazovali privátní kontakty nelehde na společné zájmy.

Dědicem obrovského Bauerova majetku se stal jeho třetí syn **Bruno Johann** (1843–1924), který podnikání rozšířil zejména v oblasti cukrovarnictví. S Viktorem Offermannem, s jehož sestrou Adélou se oženil, a se svým tchánem Theodorem Offermannem posléze založili *Zuckerfabriks-Actiengesellschaft*.

Žil na jehnickém záměčku, který mu věnem přinesla Adéla von Offermann a který spolu s jeho podniky zdědil jejich jediný syn **Bruno Theodor Eduard** (1883–?). Ten se už ve 20. letech odstěhoval do Vídně, aby se do Brna vrátil v době nacistické okupace jako spolupracovník Úřadu říšského protektora. Záměček byl v roce 1938 zbořen a činnost všech Bauerových podniků během války zastavena. O poválečných osudech posledního majitele ani jeho potomků se nepodařilo nic zjistit.

Theodor Bauer, Album Obchodní a živnostenské komory 1872–1882 (foto: AMB)

V době vzniku nejstarších průmyslových muzeí současníci jako důvod k jejich zakládání označovali prožitky ze světových výstav. Ohromný spektakl vystavovatelů z celého světa, kteří prezentovali své výrobky ve výpravných, technicky náročně provedených výstavních halách, budil značný zájem veřejnosti. Návštěvníci byli fascinováni přehlídkou strojů, techniky, nejnovějších vynálezů, ale i soudobého umění.

Světové výstavy byly i možností k setkání a prezentaci řady neevropských národů, jejich tradičních hodnot, umění a kultury. Tato konfrontace byla zásadním impulzem, nejen ke zhlédnutí, ale i k zakupování vystavených předmětů do soukromých či institucionálních sbírek a stala se inspirací pro životní styl evropských elit. Sloužila také jako přímá inspirace evropskému uměleckému průmyslu.

Dominantní prezentovanou oblastí však byl na výstavách průmysl a technika. Výstavní haly členěné podle zúčastněných států představovaly místo, kde mohly být průmyslové výrobky srovnány se světovou konkurencí. Těto jedinečné příležitosti si byli moravští podnikatelé v textilním průmyslu dobře vědomi.

Účastnili se již první světové výstavy v Londýně (1851), a Phillip Schoeller a Karl Julius Offermann figurovali dokonce mezi převážně britskými členy poroty.

Výrobky brněnského textilního průmyslu tam sice byly hodnoceny jako kvalitní, avšak jejich dezén působil ve srovnání se světovou konkurencí staromódně a provinciálně. Brno

se však jednoznačně zapsalo jako centrum rakouské textilní produkce a někteří továrníci si za své výrobky odnesli i medaile.

Na dalších pařížských a londýnských světových výstavách se významná role brněnského textilnictví potvrdila: ocenění za prvotřídní kvalitu získaly továrny J. H. Offermann, Gebrüder Popper, Brüder Samek nebo J. Teuber et Söhne.

Jejich výsadní postavení v rámci monarchie stvrdila také světová výstava ve Vídni (1873). Expozice vlnářství v čele s výrobky z Brna, Liberce a Bielska–Bialy byla označena za tehdejší vrchol rakousko-uherského průmyslu. Na úplné špičce se v tomto oboru podle specializovaných průvodců výstavou ocitly vlnářské továrny z Brna, u nichž se největší chvály dostalo vynikající kvalitě jemných černých suken z nejlepší vlny, módního pánského zboží i kalhotových a oblekových látek, které „excelovaly obzvláště dobrým vkusem, vynikající apretací a barevností“. Zvláštní ocenění si vysloužily také luxusní látky z česané příze v kombinaci vlny s hedvábím, jež snesly srovnání s nejlepšími produkty Anglie a Francie, a vysoce kvalitní sukna pro vojenské uniformy.

Nejlépe hodnocené látky firem Gebrüder Schoeller, Brüder Strakosch, J. H. Offermann, A. Löw & Schmal, Otto von Bauer, Heinrich Kafka, L. Auspitz's Enkel, Sternischtie & Co., F. Redlich, Brüder Samek, Gebrüder Popper ad. vynikaly pečlivě vedeným výrobním procesem od výběru kvalitní suroviny po závěrečnou úpravu. Zákazníci oceňovali jejich měkkost a jemnost, stejně jako výrazné kárované dezény.

Vzorek potahové látky, Phillip Haas & Söhne, Vídeň, kol. 1873, kopie originální látky původem z Íránu, poč. 15. století, dar ze světové výstavy ve Vídni (foto: Moravská galerie v Brně)

V období druhé poloviny 19. století došlo také v Brně k postupné emancipaci dosud poměrně pasivního českého obyvatelstva. V čele těchto snah stály výrazné osobnosti národního hnutí, jakými byli např. politik a právník Alois Pražák (1820 – 1901) nebo politik a sokolský činovník Josef Fanderlík (1839 – 1895). Hlavním centrem brněnských Čechů se stal v roce 1873 otevřený Besední dům.

V Brně v tuto dobu vznikaly, často s velkými obtížemi, české obecné a střední školy, Slovanské gymnázium a v roce 1899 také Česká vysoká škola technická. Německá převaha v městské samosprávě se snažila těmto českým snahám bránit, znemožňovala stěhování Čechů do centra a hájila dosavadní německý charakter Brna. Jako symbol německví byl postaven a v roce 1891 slavnostně otevřen Německý dům neboli Deutsches Haus, který se stal jakýmsi ideovým protipólem o téměř dvacet let staršího Besedního domu.

Ve svém úsilí byli Němci až do konce monarchie přeče jen o něco úspěšnější, jelikož na jejich straně stála nejen vládnoucí moc, ale také naprostá většina zdejších

podnikatelů, a to i z židovských kruhů. Paradoxně se právě Německý dům, u jehož zrodu stály také významné osobnosti z brněnských židovských podnikatelských dynastií jako například Gomperzové, stal ve 30. a 40. letech 20. století centrem a symbolem německé fašistické nadvlády nad Brnem.

Dalšími centry „německého Brna“ byly luteránský Christuskirche, postavený na prestižním místě brněnské okružní třídy, či spolková budova německého tělocvičného spolku, Turnhalle, na dnešní ulici Údolní.

V okolí těchto bašt českého (Besední dům) a německého (Turnhalle, Červený kostel) nacionalismu došlo také v roce 1905 k největším srážkám obyvatelstva obou národů při příležitosti zápasu o zřízení druhé české univerzity. Při nepokojích byl zabit člen Sokola, truhlářský dělník František Pavlík (1885–1905). Leoš Janáček, dojatý jeho zbytečnou smrtí, která se stala symbolem útisku Čechů v Brně, mu věnoval svou klavírní skladbu *Z ulice 1. X. 1905*.

Určitého smíru mezi oběma národy bylo pak v témže roce v celomoravském měřítku dosaženo tzv. Moravským paktem.

Wilhelm Böckmann a Herman Gustav Louis Ende, Německý dům na Lažanského náměstí byl zbořen roku 1945, pohlednice z doby kol. roku 1900 (foto: AMB)

Chrám Krista, dnešním Brňanům známý jako „Červený kostel“, si v 60. letech 19. století vystavěla komunita brněnských luteránů.

Evangelíci na katolickou Moravu přicházeli od konce 18. století především ze západních oblastí Německa. Jejich příchod do Brna je spojen s místním textilním průmyslem, kde se uplatňovali v kvalifikovaných dělnických profesích. Komunita brněnských evangelíků nebyla nikdy početná, přesto z ní vzešla řada osobností, které významně zasáhly do života města. O ambicích, síle a vlastně již etablovanosti dřívějších imigrantů svědčí právě stavba evangelického kostela Christuskirche.

Evangelíci byli na Moravě dlouho spíše trpěni. Toleranční patent Josefa II. jim sice dovolil v monarchii žít, s katolíky ale ve své víře rovnoprávní nebyli. Směli si například zřizovat jen nenápadné modlitebny – domy s vchodem z ulice, bez věží a zvonů. V Brně byla taková modlitebna zřízena v budově konírny na dnešní Husově ulici.

Kostely si evangelíci mohli stavět až po zrovnoprávnění s katolíky, které v Rakousku

nastalo vyhlášením liberální únorové ústavy v roce 1861.

Brněnští luteráni se okamžitě chopili příležitosti. Už v roce 1862 byla vyhlášena architektonická soutěž, ve které zvítězil vídeňský architekt Heinrich Ferstel. Ve svém návrhu neogotického chrámu z neomítaného cihlového zdiva vycházel ze severské protestantské tradice. Umístěním neorientovaného kostela na exkluzivní místo na brněnské okružní třídě, v pohledové ose k obelisku v Denisových sadech, získalo město Brno novou dominantu. Realizace tak výstavného evangelického kostela byla ve své době v katolickém Rakousku zvláštností. Kostel po určitou dobu užívali i čeští evangelíci, než si zřídili vlastní na Pellicově ulici.

Po vypovězení německy mluvících obyvatel Brna v roce 1945 přešel kostel pod správu Českobratrské církve evangelické a byl přejmenován na chrám Jana Amose Komenského, stejně jako náměstí, na kterém stojí. V obecném povědomí Brňanů však jeho nový název neutkvěl, dodnes se mu říká prostě „Červený kostel“.

Červený kostel neboli chrám Jana Amose Komenského
(foto: Moravská galerie v Brně)

Z deponitáře Technického muzea přivezli obrovský stroj. S jeho umístěním do expozice se celé dopoledne potýká deset chlapů. Myslím, že i Andrea s Tomášem jsou zaskočení. Zatím jsme ty obrovské stavy, selfactory, které byly do výroby zavedeny v poslední třetině 19. století, viděli jen na obrázku. Teď se na jeden z nich díváme naživo a s respektem.

„To je nestvůra,“ vydechnu.

„A pěkně nebezpečná,“ řekne na to Tomáš. „Ty stroje dělníky požíraly zaživa. Byly prašné, hlučné, a když se po dvanáctihodinové šichtě zastavily, zůstávaly prý po nich dělníkům mžitky před očima, v uších dunění a v krku hleny smísené s prachem.“

Andrea se při představě hlenů zaškaredí. Pak řekne: „Ještěže ten rachot budeme mít jen nahraný. Stejně to kustoďům nezavidím, budou v tom sedět celý den.“

Přemýšlím o tom, v jak hrozných podmínkách se dřív pracovalo. A vlastně se i divím, že si to dělníci nechali líbit tak dlouho.

Proti strojům se tu a tam stávkovalo už od dob Köffille-rovoy manufaktury. Revoluce v osmačtyřicátém přinesla aspoň nějaké zlepšení, ale že by se pak manufakturarbeiteři měli dobře, o tom nemohla být ani řeč. Čtrnácti- nebo dvanáctihodinové pracovní směny znamenaly, že se muselo vstávat po třetí, aby se člověk z Husovic, Líšně nebo Obřan dostal do fabriky, kde zvonec zahajoval šichtu v pět ráno, a večer odcházet v osm, kdy už na cestu nebylo ani pořádně vidět. Od pondělí do soboty, den co den. Ale kdyby se za to aspoň měli dělníci dobře – jenže těch pár krejcarů, které si česač, valchář nebo barvič ve fabrice vydělali, nestačilo skoro na nic víc než na nájem a jídlo pro rodinu.

Když se pak o sobotách vyplácelo, skýtala fabrika ob-raz beznaděje a zoufalství. Za každý kaz v látce, byt by byl jako špendlíková hlavička, za každý prohřešek proti disciplíně, co si zapsal dozorce, i za osvětlení a otop jim účtař strhával z gáže, takže těch pár krejcarů, co dělníkovi zbyly v hrsti, vyvolávalo

spíš než co jiného touhu se rvát. Jenže pro takový případ stáli vedle účetního dva na sobotu najatí c. k. četníci s puškami s bodákem.

„Ber, nebo vypadni,“ říkali jim škodolibě, a ze vrat fabriky pak vycházel dav ponížených, frustrovaných dělníků, kteří radši než domů, dívat se na hladová a odraná děcka a zničenou ženu, zamířili do hospody, kde plánovali novou revoluci.

Nikdo se nemůže divit, že se zase svolali. Neorganizovaně, tak nějak nahonem, šeptandou. V krvavý úterek v létě 1869 jich pak na rohu Französische Strasse a pláně po vysušeném rybníku Hutterteich zůstalo ležet osm mrtvých a desítky zraněných. Dostali výprask, ze kterého se někteří už nevzpamatovali.

To se ale netýkalo Jana.

Zatímco jeho otec František sloužil Offermannovým do posledního roku svého života věrně jako vděčný pes, Jan se pustil do jiné práce. Neúnavně organizoval, tajně se scházel s dalšími nespokojenými dělníky v nekoncesovaných nálevnách, založil spolek textiláků, ve kterém se sešli dělníci ze všech brněnských fabrik. Vyhrotilo se to znovu v jednademdesátém, kdy **se vzbouřili přadláci** Schoellerovy fabriky. Přidal se k nim s přadláky od Herringa, kde tehdy pracoval, a když je zase rozehnali, jeho jako vůdce rebelantů zavřeli na šest týdnů do městské káznice, aby mu vychladla hlava. Pak už ho v žádné textilce nezaměstnali, továrníci si mezi sebou rozeslali seznam prácekazů.

Tehdy to byly jeho dva nejtěžší roky. O práci nezavadil, sem tam sehnal jen nějakou příležitostnou nádeničinu, z bytu ho majitel vykopl po čtvrt roce. Měsíc to se ženou a malým Jankem zkoušeli po známých, pak už je ale nechtěli vzít ani na noc. Většina z nich bydlela v jediné místnosti pavlačového bytu, sami se tam neměli jak poskládat. Běta pak s Jankem odešla na venkov k příbuzným, od té doby je neviděl.

A pak přišel ten velký burzovní krach.

Malí kameloti na ulicích vykřikovali titulky z *Dělnic-*

kých listů, Hospodářských listů nebo z *Brünner Handels- und Gewerbeblatt*: „Úpadek továrníků a bída tkalcovského dělnictva! V Brně je bez práce na dva tisíce dělníků! Nezaměstnaných už bude na čtyři tisíce!“

To byla Janova chvíle. Nezaměstnaní denně postávali před branami továren, a zatímco ti šťastnější pracovali za půlku mzdy, on ty méně šťastné zásoboval myšlenkami, nad kterými mohli v dostatku času přemítat.

„My musíme žít na dluh, a přitom z naší práce rostou paláce a vily! Veškeré jmění buržoáka je jen nezaplacená práce dělníka! Milionáři si užívají rozkoši života a na poctivou práci nesáhnou!“

Šířit jed, to Janovi šlo.

Ale v té chvíli bylo v Brně dost policejních konfidentů a také špilberská posádka byla v pohotovosti, a tak se ani nikdo nedivil, když po něm při jedné takové mele před fabrikou zbylo jen pár kapek krve na chodníku, přikrytých zvalchovaným kloboukem se širokou krepkou, který nosil jako symbol opovržení vším měšťáckým, spořádaným.

Jenže na Janovo místo už v té chvíli přicházeli další. Kromě otřesných podmínek, ze kterých se jim podařilo vydrápat, znají trochu i svět těch nahoře. Dojde jim, že ničením strojů, bojkotem výroby a spory s továrníky ničeho nedosáhnou. Je třeba proti nim bojovat jejich prostředky. O tom byl přesvědčený i **Josef Hybeš**.

Do první fabriky nastoupil už v devíti letech, v pětadvaceti si za vedení stávkou ve Vídni odseděl rok, ale už v roce 1878 v pražské hospodě U Kaštanu zakládal sociální demokracii. O pár let později stojí a řeční v sále nově otevřeného Arbeiterheimu, Dělnického domu na Spolkové ulici. Ještě nedávno tam stály trosky vyhořelé Kafkovy textilky, ale stačilo jen několik měsíců, aby se mezi českým i německým dělnictvem vybralo neuvěřitelných pětapadesát tisíc zlatých. V prosinci roku 1897 ho František Komprda, pokladník spolku, a Pankrác Krkoška,

šéfredaktor *Rovnosti*, který přeložil Marxův *Kapitál*, vítají v přeplněném sále. Dělníci jsou namačkaní jeden na druhém, vytahují krky, zvedají brady, aby viděli na poslance, který hájí jejich zájmy v rakouském parlamentu.

Hybeš mluví a mluví, občas usrkne doušek ze starobrněnského Březňáku, který mu nosí hostinský Bednář, a když v ten moment zmlkne, ozve se sálem potlesk a povzbudivé výkřiky. Atmosféra je povznesená, Hybeš umí do svého publika i po náročném dni, který všichni přítomní strávili v textilkách, strojárnách nebo tiskárnách, vlít energii.

Vepředu, těsně pod pódiem, stojí se sklenicí piva František Halas, otec budoucího českého básníka, který bude jednou právě tady zakládat brněnský *Devětsil*, a vzrušeně naslouchá. Nedaleko něj sedí v klobouku se širokou krepkou starý, unavený muž, který vypadá trochu jako Jan. Jisté to však není – jednak mu pod klobouk, jaký v té chvíli už žádný ze sociálních demokratů nenosí, není pořádně vidět, a pak se také proslýchá, že spolu s dalšími odjel hledat štěstí do Ameriky. Prý byl na lodi Elbe, která se, sotva vyjela z Hamburku, potopila, a všichni pasažéři i s posádkou při tom neštěstí přišli o život. Hned za ním však stojí hezký mladík v saku, který každé Hybešovo slovo přímo hltá. To on svými souhlasnými výkřiky vždycky vyvolá salvu potlesku, Hybeš si ho nemůže nevšimnout. Někoho s takovou autoritou by potřeboval, říká si, a tak když skončí svůj projev, sejde z pódia a zamíří rovnou k němu.

„Váš zájem mě velmi těší, mladý muži,“ řekne a podává překvapenému mladíkovi ruku. „Možná, že byste mi mohl s něčím pomoci. Už jste slyšel o odborech?“ zeptá se a dodá: „Jak se jmenujete?“

A mladík, který své překvapení rychle překonal, s nadšením odpovídá:

„Karel Navrátil.“

Že se dědicem offermannovského textilního impéria stane Johann, nebylo dlouho vůbec jasné. Z dětství si pamatuje,

že otec plánoval v obchodu a právu vzdělat nejstaršího Iwana, který měl po něm podnik převzít. Jenže pak přišlo to letní odpoledne na zahradě vily, na které se sjela celá široká rodina, a všechno bylo najednou jinak.

Otec se strýčky o něčem diskutovali na terase, ženy s děvčaty vyšívaly nebo se s nejmenšími dětmi bavily u jezírka pod terasou. Před pálicím sluncem se skrývaly pod bílými krajkovými slunečníky. Chlapci si hráli na zahradě, Iwan byl generál, bratranec Victor jeho pobočník, Johann s Alfredem a Edwinem vojsko, vzpomíná si, že spolu s několika staršími sestřenicemi tvořili celý regiment. Poslouchat ale Iwanovy povely bylo v tom dusném letním dni únavné. Nemohl se divit, že se mu všichni brzy rozprchli.

A pak mu paměť ze vzpomínek na ten den nabízí už jen tu trapnou chvíli, kdy se k zahradnímu altánu, kam zavedl otce, sbíhá celá rodina. Vidí je všechny kolem sebe, natlačené do malého prostoru, kde se na zemi na rozložených nedělních šatech choulí nahá Stefanie, dcera tety Henrietty. Vidí před ní stát svlečeného Iwana, čelícího znechucené rodinné porotě, jak místo aby se kál, sverepě zírá do očí rozlícenému otci a zděšené matce. Vidí, jak se do matčiných sukni vine mazánek Edwin a vedle stojí v těžkém modrém kabátě nic nechápající Alfred. A Johanna v té chvíli zaplavuje panika. Cítí obrovskou vinu a víc než cokoliv jiného na světě si přeje, aby toho ďáblíka, co se v něm před chvílí, když v altánu spatřil koketně se svlékající Stefanií, ozval a vybídl ho, aby šel žalovat, nikdy nevyšlyšel.

V příštích chvílích se pak rozdaly karty, které každý z nich třímá v rukou dodnes. Rozlícený Julius jedinkrát v životě vztáhl ruku na své dítě a přede všemi Iwana zbil. Zřezal ho jako mezka, nepřestal, dokud se Iwanovi nepodařilo vysmeknout a utéct do domu. Z Julia ale vztek nevypřchal, zklamání z poklesku hýčkaného dědice bylo příliš velké. Zatímco se členové rodiny s rozpaky loučili a spěšně odcházeli, jeho zrak putoval přes snaživého Johanna a benjamínka Edwina v náručí plačící Marie Barbary až k Alfredovi, zabalnému do pradědova kabátu.

Alfred si vždycky žil ve svém vlastním světě, kterému precizní Julius nedokázal přijít na chuť. A když na něm teď viděl ten hadr, který mu s nepochopitelným patosem svěřil otec, aby ho uchovával pro příští generace Offermannů, rozlítil se ještě víc. Symbol někdejšího nuzáctví v tu chvíli ztotožnil s plebejským chováním svého nejstaršího syna. Jak byl v ráži, rozkřikl se na Alfreda: „Takhle se chová baron? Jste ubožáci, nuzáci, jeden vedle druhého! Jste ostuda Offermannů, stojíte leda tak za ten kus hadru! Táhni mi z očí!“

Julius byl mimořádně úspěšný muž, bohatý a respektovaný po celé Evropě. Svě ženě ani dětem ale nikdy nerozuměl.

Roztržka, která tehdy vznikla mezi ním a Iwanem, se už nikdy neurovnala. O pár let později se dal Iwan během vídeňských studií k armádě, získal tak nezávislost na otcových financích a i přes protesty celé rodiny se se sestřenicí Stefanií oženil. Ani k Alfredovi si Julius nikdy tak docela nenašel cestu a k Edwinovi se vždycky choval víc jako k domácímú mazlíčkovi než jako k synovi.

Zůstal mu tak vlastně jedině **Johann**, který si tím žalobným gestem, za něž se celý život styděl, zajistil vlastní budoucnost. Julius ho poslal na právnická studia a brzy po nich mu svěřil prokuru nad částí podniku. Po jeho druhé svatbě mu dal na starost celou firmu. Když se pak v roce 1894 četla Juliova závěť, v níž ho jmenoval jediným dědicem továrny, nebylo to žádné překvapení. Přesto seděl Johann ve ztichlém pokoji se sklopeným pohledem a měl strach rozhlédnout se po ostatních, aby v jejich očích neuviděl posměch nebo pohrdání.

Dělnické stávky Johanna nesmírně rozčilují, ale personální záležitosti má u nich na starosti Edwin. Co leží na bedrech jemu a tíží ho mnohem víc, je další zásilka do Ameriky, která zůstala ležet v newyorských docích. A jejich agent telegrafuje jen samé špatné zprávy – bez dobrozdání amerického konzula v Rakousku se to prý neobejde. A právě kvůli tomu Johannovi kypí žluč. Protože kdo jiný by jim to tam tak polepil než rakous-

ký konzul pro záležitosti obchodu se Spojenými státy, Gustav Adolf Schoeller? Už rok dělá jakoby nic, na schůzích Obchodní a živnostenské komory se pokrytecky usmívá, růžový a tlustý jako vykrmené prase, se stejně malýma, zákeřnýma očkama, a tváří se, že o držení jejich zásilek na americké celnici nic neví.

„Copak ono se to ještě nevyřešilo?“ ptá se vždycky potměšile a slibuje Johannovi, že se zasadí o brzké řešení. Jenže mezitím už se jim v newyorském přístavu zasekla třetí plně naložená loď a jejich dopravní partner jim naučtoval neslýchanou pokutu, protože jeho lodě nemohly vlivem celních prodlev převzít a zpátky do Evropy dovézt dohodnuté zboží. Čert aby ty Schoellery spral!

Na chodbě před pracovnou, která teď zabírá celé patro někdejšího továrního bytu, se ozve dusot a rozčilené hlasy. Hned nato do dveří vpadne rozzuřený Edwin, v patách se zděšeným Alfredem.

„Ten starý kripl! A ten mladý taky!“ rozkřikne se Edwin.

Johann se ale dívá na Alfreda, který jen bezmocně stojí mezi dveřmi. To, co může číst v jeho očích, rozhodně nevěstí nic dobrého.

„Koledovali si o to!“ pokračuje Edwin a nepřestává přecházet pracovnou mezi oběma o víc než deset let staršími bratry.

„Vyprovokoval mě!“ vykřikne nakonec už skoro plačtivě.

Johann si raději sedne.

Na začátku celé té události byla štiplavá poznámka baronky Magdaleny Schoellerové, bývalé herečky, která prohlásila, že právě zhlédnutá hra v podání ochotnického divadla Deutscheshausu měla mnohonásobně lepší úroveň než poslední kusy pana Alfreda Offermanna. Prý záleží především na tom, co autor klade herci do úst, a z hovna prý diamant neuděláš. Na konci pak byla do krve uražená dáma, tři zlámaná žebra mladého Leopolda Schoellera, bránícího čest své manželky, a pomstychtivě brunátná tvář Gustava Adolfa. Takové ponížení, takový skandál – a ještě od toho nejmladšího Offermannovic spratka!

Jestli Johann ještě před chvílí přemýšlel, že Schoellera pro maření jejich amerických obchodů požene k živnostenskému soudu, teď bude rád, když díky své advokátní praxi vyseká bratra jen s finančním odškodněním u soudu občanského. Že nebude nikterak malé, na to by už teď přísahal.

Horkokrevný Edwin nebyl pro budoucnost značky *J. H. Offermann* rozhodně tou nejlepší volbou.

Offermannova továrna s vilou na Trnité ulici, kolem roku 1890 (reprofoto z publikace K. k. Priv. Militär- und Feintuchfabrik Johann Heinrich Offermann in Brünn, 1912)

„Tak koho máme?“ ptám se, když se po nějaké době vidíme znovu. Na každém z nás je vidět únava a napětí, termín vernisáže už je nadohled, přestali jsme počítat hodiny pracovního dne.

„Chronologicky – Huga Franze Salma zapůjčeného z Rájce, Theodora Bauera jsme objevili u nás, stejně tak Gustava Adolfa Schoellera, ten byl identifikovaný, protože k nám přišel přímo z rekvizice majetku německé evangelické obce. Teubery s pořezanými tvářemi z lysického zámku, a to je z malířských portrétů všechno. Pak ještě podobenky z výročních tisků továren, ale to jsou jen malé daguerrotypie, to není ono. Takové drobné práce na papíře se v expozici ztratí,“ vypočítává Andrea.

Cítím obrovské zklamání.

Strávila jsem s Offermannovými další měsíc, pozna-
la čtvrtou generaci, všechny Juliovy i Theodorovy děti. Zná-
m teď už i jejich manželky a muže, celou tu rozvětvenou rodinu,
jako bych s nimi neděli co neděli obědvala na jehnickém zámku
nebo v Johannově nové luxusní vile na Hroznové.

Nemůžu se smířit s tím, že bychom Offermannovy ne-
představili na výstavě.

„Podáme inzerát,“ navrhnu.

„Jaký inzerát?“ ptá se s povytaženým obočím Tomáš.

„Koupím Offermanny,“ zasměje se Andrea, ale já ji hned pře-
ruším:

„Takhle samozřejmě ne. Ale můžeme zveřejnit nějakou
zprávu ohlašující výstavu o moravském Manchesteru s tím,
že hledáme umělecká díla spojená s touto dobou nebo tema-
tikou... nebo tak něco. Třeba se ozve někdo, kdo Offermanny
v Brně ještě zažil. Však přece ještě pořád žijí pamětníci války.
Co vy na to?“ dívám se z jednoho na druhého.

Andrea pochybovačně krčí rameny, Tomáš rozklikne
nějaký soubor na ploše počítače. Z jeho výrazu hned pochopím,
že se dívá do tabulky rozpočtu.

„Však to nemusí být hned placená inzerce v novinách,“
bráním se. „Pro začátek to můžeme prohnat facebookem, dát
na galerijní stránky, rozeslat známým...“ vypočítávám, ale sama
tomu už moc nevěřím. Vždyť se jedná o obrazy, které mohl ně-
kdo zahlédnout naposledy před sedmdesáti lety.

„Jak chceš,“ říká nakonec Tomáš. „Do vernisáže zbývá
měsíc. My se zatím budeme věnovat práci.“

Situace není dobrá. Od poloviny století jako by se Češi
s Němci nedokázali domluvit. Ještě tak dělníci drží pospolu,
nemají si co vyčítat, čeští i němečtí jsou na tom stejně bídně.
Na pavlačích nájemních domů na Horním a Dolním Cejlu, na
Dornychu nebo Křenové stále vládne sousedská pospolitost.
Zbytek společnosti se ale rozdělil.

Podle sčítání z roku 1890 v Brně žije téměř sto tisíc obyvatel. Do políčka *Umgangssprache* ve sčítacím formuláři jich ale jen 28 803 označilo český jazyk za svou rodnou řeč určující národnost. Je to jen zhruba třetina, ale v brněnských ulicích to vypadá jinak. Tam se mluví skoro jen česky. Denně sem totiž za prací z přilehlých předměstí – Králova Pole, Židenic nebo Husovic – přicházejí další tisíce Čechů.

Jiné je to ale v brněnských palácích a na úřadech. Městská rada i místodržitelství jsou od nepaměti v rukou Němců, významných, vzdělaných Brňanů s kapitálem ze statků nebo z podnikání. Obyčejný obyvatel města však na jejich úspěch a funkce u dvora hrdý být nemůže – obyčejného Brňana trápí fakt, že je jimi zcela přehlížen. A je to čím dál horší.

Na konci 60. let se českými zeměmi znovu prohnalo pruské vojsko, a co dostali Češi a Moravané za svou loajalitu a věrnou službu císařům? Nic. Leda tak políček do tváře v podobě rakousko-uherského vyrovnání. Další pak se zamítnutím Badeniho jazykových nařízení, které polského šlechtice stály kancléřské křeslo. A teď zase facka v podobě upírané české univerzity v Brně. Do státní pokladny odcházejí z prosperující Moravy nejvyšší daně, a přece jim císař nic nepovolí.

Není divu, že se Češi cítí ukřivděně, zvláště když vidí, jak tatíček císař straní svým Němcům. I když i ti mu svými pangermánskými spády dělají v poslední době starosti. Nemá to jednoduché, starý pán, na druhou stranu by měl přiznat, že se mu monarchie sype pod třesoucima se rukama, a radši ji předat do pevnějších dlaní arcivévody Ferdinanda.

Offermannovi ty národnostní třenice samozřejmě obzřetně sledují, mají vliv na firmu. V jejich zájmu rozhodně není, aby se nějak vyhrotily. Od výroby po odbyť je jejich podnikání propojené s českým, německým i židovským živlem.

Prosím, ať si každý cítí, jak je mu libo, ať se spolčuje, kde a jak je mu příjemné. Ať si Češi s podporou poslance Aloise Pražáka klidně vystaví svůj Besední dům, však Němci je zas

trumfnou pompězní budovou Deutscheshausu. Ať se sport pěstuje odděleně v Turnhalle pod Špilberkem, v nové sokolovně na Kounicově nebo u Židů v Makkabi. Každá strana ať má klidně svůj vzdělávací, umělecký, pěvecký, čtenářský a kdovíjaký další spolek. Ale dál by to podle Johanna zacházet rozhodně nemělo.

Pokud jde o něj, má v tom jasno. On je Němec, stejně jako jeho předci, kteří do habsburské monarchie přišli z Porýní. Stejnou měrou je však také Moravan, tuhle zemi má rád, vyrostl v ní a záleží mu na její budoucnosti. A pro tu je rozhodně nejlepší variantou národnostní klid.

Vždyť když se do široké císařovy náruče vejdu Uhři, Slezané, Haličané, Bukovjané, Rumuni, Chorvaté, Srbové, Slovinci, Černohorci, Benátčané, Lombardi, Tyroláci, Korutanci, zkrátka všichni, vejdu se tam i Němci, Češi a Moravané. Všem se vyplatí držet pospolu. Jako velké zemi se jim totiž na politickém a – to především – obchodním poli Evropy bude dařit rozhodně lépe, než jak by se dařilo malým, cly zakletým zemičkám.

To, že je Johann Offermann především Brňan, prokázal už mnohokrát. O dobré jméno rodiny se svými činy zasloužil už děd Karl, který nechal na vlastní náklady vybudovat městské parky. Julius v rodinné tradici pokračoval a nechal osadit svahy Špilberku. Theodor se zas zasloužil o zbudování **Průmyslového muzea**, jehož chod každoročně dotoval obrovskými částkami.

Johann s ním jeho vášeň pro umělecký průmysl sdílí. Ale zatímco Julius na všech světových výstavách, kterých se účastnil, pro muzeum skupoval především medailemi oceňovaná sukna a Theodor textilní stroje, aby v Brně sloužily k inspiraci technikům i průmyslníkům, Johann se soustředil na akvizice méně praktické, zato širokou veřejnost fascinující. Na jedné z vídeňských etnografických výstav například nakoupil exponáty z Japonska, které se právě otevřelo světu. Koše na ryby, slaměné klobouky, vyšíváné dětské boty, kimono gejši. Pro kurioza, která přivážel ze svých cest, však neexistoval v Průmyslovém muzeu sbírkový fond, nové oddělení bylo založeno

speciálně kvůli němu. A aby ne – zvýšený rozpočet šel stejně z kapsy Offermannových. Ale jak k tomu při příležitosti otevření nové expozice Theodor s Johannem poznamenali, bylo jim ctí nést na svých ramenou náklady na tak záslužnou instituci sloužící potřebám, poučení i zábavě nejširších lidových mas.

Od začátku června roku 1899 se zase stávkovalo, a Johann kvůli tomu musel jet k Löw-Beerům na schůzi spolku vlnářských průmyslníků. Od jeho vily v Hroznové ulici vedla cesta kolem starobrněnského náměstí, uprostřed něj se pod vyzdobenou tribunou shromáždil dav.

Johann pokynul kočímu, aby zastavil, a chvíli stáli v týle davu a poslouchali Hybešův umírněný projev a pak i provokativní, chytlavá slova mladého odboráře Karla Navrátila. Toho Johann znal, v poslední době se s ním pravidelně vídal při jednáních dělnického spolku s jejich spolkem továrnickým. Musel mu nechat, že oproti svým kolegům, což byli většinou odrbaní lidoví rebelanti, si Navrátil získával jejich respekt svou inteligencí a uhlazeností. Jeho řeč dávala smysl – v mnohém, až na ten základní kámen úrazu, jímž byl nesmyslný a pro Johanna zcela nepřipustný požadavek.

Jak by to vypadalo, kdyby se pracovní doba zkrátila? Vždyť by pak dělníci neuživil ani sebe, natož svoje početné rodiny. Hledali by si další práci na nočních směnách v jiných fabrikách, přebíhali by z továrny do továrny, vynášeli výrobní tajemství, a navíc by se pak ráno vraceli na šichtu unavení. Jak by asi vzrostla úrazovost? Anebo že by dělníci za méně hodin práce dostávali stejné peníze? Vždyť by pak zase továrníci museli zdražit výrobky, tak by továrny přišly na buben a s tím by dělníci ztratili zaměstnání. Jako by si Hybeš, Navrátil a ostatní vůbec neuvědomovali, že si svými požadavky sami podřezávají větev pod zadkem.

Johann jejich snahu o zlepšení dělnických poměrů chápe. Ale to, co požadují, je prostě nesmysl. I to, jakým způsobem to požadují. Agitují a vyvolávají stávky, navádí už nejen textilní

dělnictvo, ale i kováky, tiskaře a další dělníky i drobné řemeslníky. Zrovna nedávno v *Rovnosti* četl jeden z Hybešových projevů. Volal po loajalitě všech, kterých se týkala kupní síla textiláků, oslovoval v nich dokonce i holiče: *kdyby dělník dost vydělával, nechal by se dvakrát i třikrát týdně holit a hned by i vám bylo lépe!*

A ten Navrátil to zrovna teď žene ještě dál:

„Příčinou všeho zla jsou naši páni! To oni sedí na starém systému jako žába na prameni. Ale i oni musí pochopit, že nový systém, kde nebude bídy dělného lidu, je pro budoucnost jediný možný! A jestli oni tento systém nepodpoří po dobrém, půjde to po zlém – však nás je více!“

Ale proč ten Navrátil tak přehání? Vždyť u nich se přece zaměstnanci nemají nijak špatně, se stálými dodávkami do armádního eráru si *k. k. Privilegierte Militär- und Feintuchfabrik J. H. Offermann* stojí pořád docela dobře, i po krizi roku 1873. Jistě, museli se smířit se ztrátou několika odbytíšť, snížit výrobu, a proto dočasně stlačit mzdy i propouštět. Ale to už přestáli a dnes se o své zaměstnance starají zcela příkladně!

Alfred dokonce s Adolfem Löwem a dalšími židovskými podnikateli, kteří mají pro dělnickou otázku obzvláštní pochopení, založili jakýsi invalidní a penzijní dělnický fond, všichni u nich musí být pojištěni. A taky pro ně založili pokladnu a podporují jejich vzdělávací a pěvecký spolek. Tak proč pořád ty rebelie směřující i proti nim?

Copak továrníci můžou za to, že se rozmohly akciovky typu *Brünner Kammgarnspinnerei*? Copak je to jejich vina, že v **Kemce** místo fabrikanta dennodenně přítomného u výroby stojí v čele nějaký anonymní prokurista zaštiťující se rozhodnutím správní rady akcionářů, z níž někteří na půdu továrny ani nikdy nevstoupili? Není divu, že zrovna tam nejčastěji vypukají nepokoje. Ale proč si to tam taky vedení s dělníky nevyřeší? Proč se to rozlévá celým Brnem? Při posledních stávkách se k dělníkům z Kemky postupně přidávali všichni brněnští textiláci, i teď v davu vidí své zaměstnance, a nakonec veškeré dělnictvo.

Brünner Kammgarnspinnerei neboli Kemka, na přelomu století největší brněnská textilka (reprofoto z knihy Die Gross-Industrie Oesterreichs, Wien 1898)

A teď ke všemu slyší, jak Navrátil z pódia hlásá i mnohem radikálnější věci. „Rakouské vlády už dlouho ukazují, že se považují za výkonné orgány majetných tříd... že zájmy chudiny, i když tak početné, pro ně nejsou ničím!“ A rozvášněný dav jáásá tak, že Navrátil musí nakonec křičet: „Naším ochráncem tak není Vídeň a monarchie! Naším ochráncem a jediným vzorem je Internacionála!“

V Johannovi se v tu chvíli pění krev a srdce mu divoce buší, je rozčilený na nejvyšší možnou míru. Kde jsou četníci? Proč ho nezavřou? Copak tohle není rozvracení monarchie? Vždyť spousta lidí byla zavřená už za míň než za takové pobuřování! Blázen, ten Navrátil, blázen! A všichni ti, co mu stojí u nohou, už se jeho bláznovstvím nakazili taky, to šílenství se šíří jako lavina, která hrozí smést staletý řád, všechno, co lidé, jako je Johann Offermann, celá staletí budovali.

Nedá se přesně určit, jestli příčinou jeho kolapsu byla ta osmítýdenní stávka, po níž sociální demokraté v říšské radě skutečně prosadili zkrácení pracovní doby na deset hodin, nebo jestli to byla další zmařená zásilka do Ameriky. Na podzim roku 1899 ho ale postihla srdeční slabost a to mu nebylo

ještě ani padesát. Doktor říkal, že hrobníkovi z lopaty utekl jen tak tak.

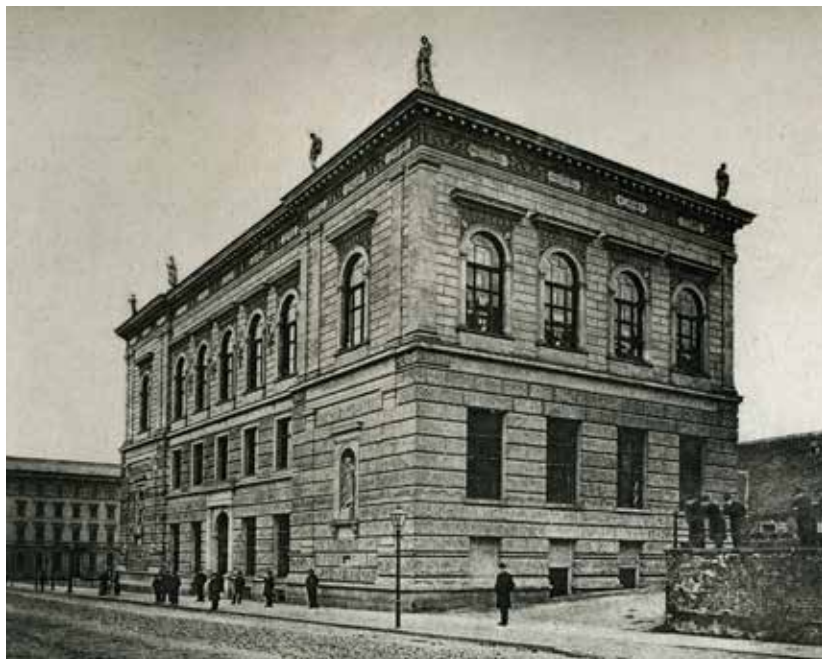
Během měsíce, který strávil na lůžku, měl dost času k přemýšlení. S vědomím, jak ledový je dotek smrtky, pak udělal závažné rozhodnutí.

Když vstal, nechal si zavolat bratry a **notáře** a během jednoho odpoledne se zbavil všeho, co ho tolik let tížilo. Z firmy *J. H. Offermann* udělal komanditní společnost s rovnocennými podíly bratrů, všem pak nabídl prokuru nad některou z oblastí výroby. Šokovaný Iwan odmítl ihned, nemínil se vzdát armádní kariéry. Zaskočený Alfred odmítl s omluvou, chtěl se dál věnovat své spisovatelské dráze. A Edwin, který se nedávno úvazku v továrně zbavil, oženil se s dědičkou impéria Teuberů a žil rušným společenským životem ve Vídni, Brně a Křtinách, kde si se ženou postavili luxusní zámeček, se jen smál. Tak se toho dne usnesli, že do čela firmy najmou ředitele. Poprvé od založení manufaktury stanul v jejím čele někdo jiný než Offermann.

Johann by marně hledal někoho kompetentnějšího, a přitom k firmě tak loajálního, než byl Isidor Butschowitzer, zaměstnanec továrny už z Juliovyých časů.

Když tu funkci Johann Isidoru Butschowitzerovi nabídl, muž středního věku s holou lebkou, mohutným knírem a živýma, chytrýma očima, se zarazil. Finanční záležitosti firmy řídil už dlouho, dohlížel i na věci zahraničního odbytu, mluvil německy, francouzsky i česky, což se hodilo ve věcech personálie, a rozuměl technickým parametrům výroby. Ale převzít odpovědnost za chod firmy, za obživu čtyř stovek dělníků? Nést tak obrovské riziko? Nad tím nikdy neuvažoval. Trvalo ale jen chvíli, než se v jeho tváři objevil úsměv a kývl.

Isidor Butschowitzer byl zkušený muž oplývající pílí, lepšího by si ve vedení továrny Offermannovi nemohli přát. Na ty, kteří jim předhazovali, že Butschowitzer je Žid, nedbali. I když toho roku vypukla hilsneriáda.

Moravské průmyslové muzeum bylo otevřeno v roce 1883 (foto: Moravská galerie v Brně)

Maliřský kurz v učebním sále dnešního Uměleckoprůmyslového muzea MG, po roce 1907 (foto: Moravská galerie v Brně)

Brněnské Uměleckoprůmyslové muzeum patří k nejstarším institucím tohoto druhu v českých zemích. O její stavbu se zasloužil Moravský průmyslový spolek neboli Mährische Gewerbeverein, založený k povznesení úrovně průmyslu a řemeslné tvorby na Moravě. Muzeum, pro jehož stavbu se spolek rozhodl v roce 1873, mělo shromažďovat sbírky modelů, strojů a významných průmyslových a uměleckořemeslných výrobků. Mezi přispěvatele na stavbu tehdejšího Moravského průmyslového muzea patřilo několik předních osobností stojících v čele místních textilních továren – Lazar Auspitz, Theodor Bauer, Leopold Haupt, Karl, Theodor a Victor Offermannové, bratři Samkové, Gustav Adolf Schoeller, bratři Strakoschové, Josef Teuber, Adolf Löw, bratři Popperové, Karl Sternischtie a Leopold Příza. Největšími částkami, představujícími zhruba dvě třetiny rozpočtu, však stavbu budovy a posléze i její chod dotovával Theodor Offermann.

Neorenesanční stavba na brněnské okružní třídě byla provedena podle architektonických plánů prvního ředitele

muzea Johanna G. Schöna, který nalezl inspiraci u vídeňských staveb slovného Gottfrieda Sempera. A přestože v roce 1873 vypukla v celé monarchii vážná finanční krize, už v roce 1883 byla budova dokončena a otevřena návštěvníkům.

Videňská Světová výstava v roce 1873 byla pro budoucí muzeum obrovskou příležitostí k získání obsáhlé kolekce uměleckořemeslných předmětů. Měla sloužit k výuce desinatérů a tkalců a jako inspiraci pro místní průmyslníky. Exemplárním příkladem měla být sbírka vzorků textilního průmyslu významných evropských firem. Další akviziční strategie muzea se obrátila k významným evropským sběratelům, od nichž kuratorium nakupovalo rozsáhlé konvoluty historických fragmentů látek, výšivek a krajek. Jak ukázky soudobé tovární produkce, tak vzácné historické textilie se muzeu dařilo získávat s finanční podporou mecenášů z řad majitelů brněnských (nejen) textilních továren. Z významných průmyslníků Brna to byli zejména už zmínění bratři Karl a Theodor Offermannové nebo manželka podnikatele ve strojírenství Viktorie Wannieck, na akvizicích se podílel i místní Spolek vlnářských průmyslníků Moravy.

Johann Georg Schön, architekt budovy Moravského průmyslového muzea (dnešní Uměleckoprůmyslové muzeum MG), Album Obchodní a živnostenské komory 1872 – 1882 (foto: AMB)

Úspěchy brněnských vlněných látek na světových výstavách podnítily místní podnikatele zabývat se řešením otázky odborného vzdělávání. Bylo jasné, že k dalšímu rozvoji textilního průmyslu v Brně bude nutné zřídit samostatnou vyšší tkalcovskou školu. Ta se měla stát první svého druhu v celé monarchii. Od roku 1852 v Brně sice fungovala řemeslnická škola s přádelnickým a tkalcovským oddělením, ale ta byla určena jen ke vzdělávání odborných dělníků. Obchodní a živnostenská komora proto podala v roce 1858 návrh na zřízení vyšší tkalcovské školy s třemi odděleními. Jedno z nich mělo poskytovat odborné vzdělání ředitelům továren a vedoucím dílen. Na Fabriksgasse (dnešní ulice Úzká) sídlila škola od roku 1860 v pronajatých prostorách. Zvláštní důraz byl kladen na ovládnutí mechanických stavů, k jejichž obsluze nebyla většina místních textiláků vyškolená. O šest let později se přestěhovala do nově postavené budovy na ulici Gartengasse (dnešní Bratislavská).

Kvalita výuky se projevila na Světové výstavě v Paříži, kde školní práce brněnské tkalcovské školy získaly stříbrnou medaili.

S rozvojem textilního průmyslu rostly i nároky na školu, jejíž prostory ke konci 19. století přestaly vyhovovat. Díky podpoře kuratoria školy, Obchodní a živnostenské komory a brněnských továrníků se podařilo postavit novou reprezentativní budovu na třídě Františka Josefa (dnešní Francouzská ulice), jejímž architektem byl Josef Nebehosteny. *C. k. odborné učiliště pro textilní průmysl*, jak zněl nový název školy, se postupně stalo nejdůležitější vyšší odbornou školou pro textilní průmysl v Rakousko-Uhersku.

Velký důraz byl při výuce kladen na praxi v moderně vybavených dílnách. Většina instalovaných strojů sloužila k produkci vlněného zboží, byly zde ale i stavy na hedvábné a bavlněné tkaniny. Ruční tkalcovská dílna měla 35 listových

a žakárských stavů, v druhé byly umístěny žakárské stavy na tkaní damašku a bytového textilu. Mechanická tkalcovna pak měla 37 nejmodernějších mechanických stavů pro nejrůznější druhy látek. K modernímu strojovému vybavení školy patřily také barevna, bělírna, tiskárna a laboratoře, samostatným oddělením byl nově založený výzkumný ústav.

Ještě v roce 1998 si tehdejší *Střední průmyslová škola textilní* slavnostně připomněla 100. výročí otevření budovy na Francouzské ulici č. 101. V roce 2012 byl tento ústav s dlouholetou tradicí sloučen se *Střední školou umění a designu a VOŠ restaurátorskou*. Argumentem pro tento problematický krok se stal krachující textilní průmysl v Brně, pro který už nebylo potřeba vzdělávat nové odborníky. Veškeré strojní vybavení dílen bylo, podobně jako u bývalých brněnských textílek, sešrotováno. Zanikly také obory věnující se textilním technologiím, přádelnictví, tkalcovství nebo pletářství ve prospěch nových trendových předmětů.

Textilní škola v Brně v době založení (reprofoto z knihy Vlnařská centra Evropy, Brno - Jihlava. Od počátků do 20. století. Brno, Jihlava 2008) a její dnešní stav (foto: Kateřina Tučková, 2014)

**JUDr. KARL JOHANN THEODOR
von OFFERMANN
(1850 – 1908)**

Byl příslušníkem už čtvrté generace brněnských Offermannů, a přestože byl druhým synem Karla Julia, stal se dědicem továrny. Studoval ve Vídni práva, krátce pracoval ve státní službě jako koncipista dolnorakouského místodržitelství a c. k. okresního hejtmánství v Badenu a od roku 1875 působil jako advokát v Brně. Přitom se už podílel na vedení továrny, v níž určité funkce zastávali i jeho bratři. Roku 1882 mu byla udělena prokura rodinné firmy, kterou však v roce 1894 přeměnil na komanditní společnost.

Byl členem a později i prezidentem výboru *Woll-Industriellen-Verein Mährens* neboli *Spolku vlnářských průmyslníků na Moravě*. Tento spolek se zasadil o přestavbu

tkalcovské školy na vyšší odbornou školu a také o zřízení zvláštního zkušebního ústavu pro textilní průmysl.

Rovněž byl členem brněnské Obchodní a živnostenské komory, za kterou zasedal v letech 1903 a 1904 v říšské radě jako poslanec. Mimoto byl konzulem Německého císařství v Brně.

Kromě zásluh o rozvoj monarchie, za něž byl několikrát vyznamenán, byl také významným podporovatelem stavby železnice. Zastával funkci prezidenta *Brněnské společnosti lokálních drah*, která postavila tratě např. mezi Zaječí a Hodonínem, Břeclaví a Lednicí ad. Díky svým kompetencím zasedal i ve státní radě pro železnice.

V letech 1886–1887 si nechal postavit rodinnou vilu na ulici Hroznové č. 2 v Pisárkách (dnes zde sídlí Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský) podle projektu Antona Jelínka.

Karl Johann Offermann (reprofoto z publikace K. k. Priv. Militär- und Feintuchfabrik Johann Heinrich Offermann in Brünn, 1912)

Rodina Johanna Offermanna v zahradě za vilou (foto: AMB)

JOSEF HYBEŠ
(1850 – 1921)

Redaktor, politik a organizátor dělnických textilních stávek pracoval nejprve jako vyučený tkadlec ve Vídni, kde se coby představitel textilních dělníků stal členem vedení rakouské sociální demokracie. Byl oblíbeným dělnickým vůdcem, vyjadřujícím pocity radikálnějších z nich. Ve Vídni se stal také redaktorem *Dělnických listů* a spoluzakladatelem *Prvního všeobecného dělnického vzdělávacího spolku*. Poté co byl zatčen a vypovězen z Vídně, vydával v Prostějově *Hlas lidu* a od roku 1887 začal spolupracovat s redakcí brněnské *Rovnosti*.

V Brně se také účastnil příprav dělnického sjezdu, který sjednotil českou sociálně demokratickou stranu. Za sociální

demokracii se stal později poslancem říšského a pak i Moravského zemského sněmu.

V roce 1907 založil *Spolek pro stavbu zdravých a laciných obydlí*, díky němuž se v Brně – Lískovci postavilo 12 domků (sám zde na rohu dnešních ulic Zoubkova a Kluchova bydlel). Soutěžní projekty na dělnické domky byly vystaveny nejen v Brně, ale také v Blansku, kde se setkaly s velkou odezvou. Také zde spolek postavil 18 domků, existujících dnes v původním areálu tzv. dělnické kolonie.

Po vzniku Československa se stal poslancem a později senátorem, na sklonku života se po vzniku marxistické levice v sociální demokracii přihlásil do jejich řad.

Josef Hybeš (foto: AMB)

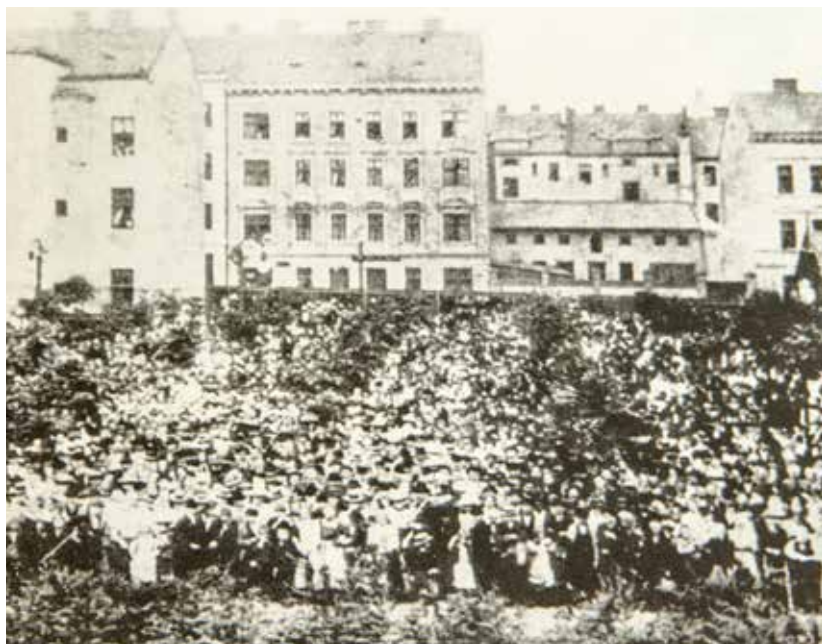
Josef Hybeš spolupracovníky (foto: AMB)

Textilní dělníci patřili v Brně k nejstarším profesním skupinám továrních zaměstnanců. Zatímco práce prvních zahraničních dělníků v manufakturách byla ceněna jako kvalifikovaná řemeslná dovednost, s přibývajícím počtem přistěhovalců z venkova hledajících práci v textilkách cena jejich pracovní síly na trhu klesala. V poslední čtvrtině 19. století se s postupující mechanizací textilní výroby devalvace textilní profese ještě zvýraznila. Důraz se postupně kladl na pouhou fyzickou sílu a schopnost přežít drsné pracovní podmínky. Zaměstnavatelé snižovali náklady také nahrazováním mužských dělníků ženami a dětmi, jimž platili nesrovnatelně menší mzdy. To vyvolávalo stávky a bojové střety, často velmi mohutné.

Po překonání vnitřní krize na sebe v Brně stále více upozorňovala sociální demokracie, která v roce 1889 zorganizovala velkou stávku textilních dělníků. Nejmohutnější protestem se stala stávka, do níž se v roce 1899 zapojilo kolem 12 000 dělníků z více než 60 brněnských textilek. Osm týdnů dělníci bojovali za zkrácení pracovní doby, což se však podařilo jen částečně.

Postupně se v Brně prosadilo centralizované odborové hnutí, které po roce 1906 přešlo k taktice kolektivního vyjednávání. Při něm se odborům podařilo vymoci pro místní textilní dělníky vyšší mzdy, než měli jejich kolegové v Liberci nebo Jihlavě. Důležitý byl přitom společný postup českých a německých dělníků. Dokud jejich vztah nenarušily národnostní spory, byli při vyjednávání úspěšní. Jejich rozdělení do národně sociálních odborů však nakonec vedlo k neúspěchu velké stávky v roce 1912.

Stávkující textilní dělníci v zahradě Dělnického domu na ulici Spolkové, 1899 (reprofoto z knihy Josefa Dřímala, *Dějiny města Brna 2*, Brno 1969)

PP Dormitz!
Myž žádáme
podobrim že
za 2 zl. 74 dělat
nebudeme, a
chceme nejméně
6 zl. ratouš kého
či s la, k d o z n e

Leták brněnských textiláků proti nízkým mzdám, 1861 (reprofoto z knihy Josefa Dřímala, *Dějiny města Brna 2*, Brno 1969)

JUDr. ALOIS PRAŽÁK
(1820–1901)

Staročesky orientovaný politik, vůdce moravských Čechů, právník a mecenáš. V mládí navštěvoval piaristické gymnázium v Kroměříži a poté se věnoval filozofii v Brně, kde ho učil např. topograf Gregor Tomáš Wolny. Nakonec však vystudoval práva v Olomouci.

Ve 40. letech 19. století se však Alois Pražák vrátil do Brna, kde si otevřel advokátní kancelář.

Už v roce 1848 byl zvolen poslancem Moravského zemského sněmu za rodné město Uherské Hradiště. Stál u zrodu Národní jednoty svatých Cyrila a Metoděje, pozdější Matice moravské. Od 60. let byl znovu poslancem zemského sněmu a také říšské rady. V tomto období patřil k hlavním představitelům národní strany na Moravě. Razantně vystoupil proti sloučení Moravy s Čechami i proti sloučení jejich zemských

sněmů. V roce 1879 byl jmenován ministrem bez portfeje v kabinetu hraběte Taaffeho, později se na osm let stal ministrem spravedlnosti a nakonec působil jako tzv. ministr krajan. Ve své funkci hájil práva českého národa i dalších slovanských jazyků.

V roce 1892, po incidentu během návštěvy císaře Františka Josefa I. v Brně, však musel na svou vládní funkci rezignovat, protože národně liberální mladočeši ho přestali považovat za vhodného zástupce ve vládě.

Za svou práci na Stremayerových jazykových nařízeních a další zásluhy byl povýšen do stavu svobodných pánů a stal se také doživotním členem panské sněmovny.

Podílel se na budování brněnského okružní třídy, kde na tehdejší Eliščině (dnešní Husově) ulici vyrostly dvě neorenesanční stavby podle projektů architekta Theofila Hansena – Besední dům a palác Pražákovy rodiny (dnes v něm sídlí Moravská galerie). Tyto dvorem spojené stavby se staly centrem brněnského vlasteneckého života.

Alois Pražák (foto: AMB)

Theofil von Hansen, Pražákův palác, vystavěn 1872–1874, dnes sídlo Moravské galerie (foto: Moravská galerie v Brně)

Mezi brněnské vlnáře, kteří byli téměř výhradně německé nebo židovské národnosti, přesto proniklo i několik českých podnikatelů. Už na začátku 19. století se dokázal prosadit **Karel Jan Příza** (1781 – 1854). Původně se vyučil soukeníkem a poté pracoval jako tovaryš v manufaktuře J. H. Biegmanna na předměstí Křenová. Později se osamostatnil a založil podnik na sukna a kazimír na Cejlu č. 10. Tady přestavěl původní tři domy na továrnu s barevnou. Příza úspěšně prodával do všech částí monarchie, do Polska, Slovinska, Rumunska, Ruska a Turecka.

Z podobně skromných poměrů pocházel **Jan Hlávka** (1819 – 1895), vyučený soukeník, který se z tkalcovského mistra vypracoval na majitele prosperující továrny (dodnes stojí na dnešní Bratislavské č. 71), po jejímž vlněném zboží byla velká poptávka. Hlávka v Brně aktivně podporoval české

snahy, byl členem a mecenášem Sokola, spoluzakladatelem Čtenářského spolku i Filharmonické besedy a věnoval atraktivní pozemek na okružní třídě na stavbu Besedního domu.

Po vzniku Československa na první české podnikatele navázali **Jan Hošek** (1881 – 1949), který podnikal v továrně na Cejlu č. 79, a **Václav Antonín Klein** (1898 – 1946?), jenž svou výrobu provozoval na ulici Příční č. 15. Oba se soustředili především na produkci kvalitních vlněných látek.

Elegance meziválečné doby si žádala látky z česané příže na fraky a smokiny, prvotřídní dámské šatovky, měkké kašmíry, velury na dámské pláště, plyše a krymry, imitující jehněčí kožušinu, zimníky a potahy na kožichy, ale také sportovní úplety. Kromě zavedených firem se v tomto směru prosadili právě čeští vlnáři Jan Hošek, Václav Klein nebo Ivan Pánek, kteří své zboží exportovali nejen do řady evropských zemí, ale i do severní Ameriky, Austrálie a Jižní Afriky.

*Jan Hlávka, Album Obchodní a živnostenské komory 1872–1882
(foto: AMB)*

*Továrna Jana Hlávky na Bratislavské ulici č. 71 dnes
(foto: Kateřina Tučková, 2014)*

Název výstavy „moravský Manchester“ je evidentně zavádějící. Na rozeslanou poptávku se mi vracejí maily s nabídkou prodeje manchesterových kalhot, někdy se zvonovými nohavicemi, módně střížených bund, občas s přiznanými lehce ošoupanými lokty, nebo vlastnoručně šitých batohů údajně z nejlepší manšestroviny. Andrea s Tomášem se mi smějí.

„Nechej si aspoň poslat fotky,“ radí pak ještě Andrea. „Na konci století dosáhly brněnské textilky takové úrovně a zároveň tak nízkých výrobních cen, že zdejší látky ve velkém odebírali angličtí obchodníci, aby je opatřili nálepkou *vyrobena v Anglii* a prodávali zpátky na kontinent. Prý se tehdy do brněnských suken oblékala i královská rodina... Třeba by v těch nabídkách mohlo být i něco takového.“

Děkuju jí za radu a odesílám snad už stý zamítavý e-mail.

V době, kdy se Rothschildové pachtili za každým halířem a Mayer Amschel se ještě jmenoval Bauer jako ten nejposlednější z frankfurtských čeledínů, zdědili už bratři Phillip Rüdger a Johann Arnold Schoellerové v Dürenu prosperující tkalcovnu. Protože se starší Phillip o dědictví prvorozeného rozdělil a přizval k rodinnému podnikání svého bratra, přejmenovali v půli 18. století otcovu manufakturu na firmu *Gebrüder Schoeller*.

Dařilo se jim, už brzy přikoupili nové stavy a zaměstnávali dělníky ze širokého okolí. Svě syny sice učili řemeslu, ale hlavně je vedli k obchodu. V hlavách bratrů Schoellerových se totiž zrodil plán. Každého ze synů vyšlou do jiného koutu Evropy, kde začnou podnikat, a skrz ně založí největší impérium, jaké kdy kdo viděl. V případě nepříznivé politiky si jejich potomci vzájemně pomohou, nad zájmy hostovských zemí budou řadit jiný zájem: prosperitu a slávu firmy Schoeller.

Leopold zůstal v Dürenu. Johann Paul odešel do Vídně. Phillip do Brna. Rudolf do Wrocławí. Caesar do New Yorku. Každý z nich s podporou z Dürenu založil textilku. Pak své podnikání rozšířili o cukrovary, parní mlýny v Čechách, na

Moravě, v Dolním Rakousku a Uhrách, a brzy i o strojírný. Každému z podniků se věnovali synové zakladatelů, zvláště úspěšný byl syn Johanna Paula, Alexander, který koupil uhelné doly v Mirošově, založil ocelárny v Ternitzu, zbrojovku v Betendorfu a pivovar v Hütteldorfu.

Impérium narostlo a rozšířilo se do dalších evropských měst. Pod hlavičkou *Schoeller et Comp.*, pod níž podnikalo už téměř dvacet rodinných členů, se založila velkoobchodní síť s klíčovými pobočkami v New Yorku, Dürenu, Vídni a Brně. Když byla zřízena i rodinná banka, zdál se klan Schoellerových neporazitelný.

Jenže podobný nápad se zrodil i v hlavě Mayera Amshela Rothschilda, který své syny vyslal z Frankfurtu do Vídně, Neapole, Londýna a Paříže. Pro všechny nepochopitelným způsobem se Rothschildové už brzy dostali k Metternichovi, stali se finančníky jeho politiky, a tak i nepřímo celého Německého spolku. Dřív než se kdo nadál, koupili si zemské pozemky i šlechtický titul. Kontrakt na Severní dráhu císaře Ferdinanda vyfoukli Schoellerům doslova před nosem, stejně jako vítkovické ocelárny.

Schoellerovi tu židovskou sebranku, která jim v rozhodujících chvílích vždycky ukázala paty, nenáviděli. Byli přesvědčeni, že jejich zájmy maří nějaké zákulisní židovské síly, které Rothschildové rozhýbali napříč Evropou. Jejich prvořadým úkolem se tak stalo je zničit.

A tak podporovali všechny, kteří by plémě israelitů dokázali do patřičných mezí. I když byli kvůli svému velkokapitálu liberály, popřávali sluchu i křesťanským socialistům, zvláště vídeňskému starostovi, zanícenému židožroutu Karlu Luegerovi. Jeho pověstné veřejné proslovy prošpikované nenávisí k semitům poslouchal v davu nadšených posluchačů jak Alois Schoeller se svými bratrance, tak jejich vrstevník, v té době nepřijatý student vídeňské akademie umění, Adolf Hitler.

Johannův nejstarší syn se jmenuje Karl Wilhelm. Offermannovskou krev nezapře, má stejně jako jeho otec a jako

měl kdysi i jeho děd Julius a praděd Karl tmavé vlasy a výrazné, trnkové oči. Také vystudoval **vyšší textilní školu**, stejně jako všichni synové brněnských vlnářských továrníků. Po ní ho to ale táhlo na práva do Vídně, čemuž Johann nebránil. Jemu samotnému se studia práv náramně hodila, nebudou k zahození ani Karlu Wilhelmovi.

Když Johanna stihne mrtvice, je Karl Wilhelm zrovna prvním rokem ve Vídni. Na matčino přání se vrací, ale jakmile pominou obavy z Johannovy smrti, posílají ho zase zpátky. Studia jsou přednější, doma matka péči o nemocného Johanna a čtyři mladší sourozence zvládá, o továrnu se zas postará Isidor Butschowitzer.

Karl Wilhelm má otevřené konto u Rakouské banky a spoustu volného času. Dá se předpokládat, že v něm zkoumal noční velkoměsto, jeho přitažlivost byla na přelomu století do slova magická.

Je zajímavé, že se o životě Karla Wilhelma zachovalo tak málo dokladů. Brněnskými ulicemi chodil ještě nedávno, přesto víme víc o Johannu Heinrichu Offermannovi, který sem přišel před dvěma sty padesáti lety.

Nevím tedy, jestli se ve Vídni zdržoval i po ukončení studií, jestli se vrátil domů, nebo v té době třeba cestoval. Do módy tehdy přišla motoristika a ani brněnští podnikatelé nemohli zůstat pozadu za libereckým dobrodruhem Theodorem Liebigem, největším konkurentem moravských vlnářů, který spolu s Benzem-Victoriou podnikl slavnou jízdu Evropou. Krátce nato se před vilou Offermannových objevil černý, naleštěný Präsident. Myslím, že v něm přijel Karl Wilhelm, protože se na brněnské scéně objevuje právě tehdy – v roce 1908, po otcově smrti.

Představuju si, že pár dní předtím do jeho vídeňského bytu dorazil telegram. Rozespálý Karl Wilhelm ho krátce před polednem přijímal mezi dveřmi a doručovatel se znechu-

ceně odvrátil, když z jeho úst vyšel vzdech plný alkoholových výparů. Stručná zpráva oznamovala, že Johann té noci zemřel v Badenu, lázních nedaleko Vídně. Namísto setkání s rodinou strýčka Alfreda, která se přes Vídeň vracela z Pešti, měl teď Karl Wilhelm zařizovat pohřeb.

Byla to, ostatně jak už pohřby bývají, smutná příležitost k setkání celé rodiny. Sjeli se na něj příbuzní od Jihlavy, ze Šumperka, z Vídně, mladší bratr Karla Wilhelma dorazil až z Londýna. Davem, který se sešel v kostele, zněly opakované připomínky Johannova mládí. Zemřel jako první ze všech bratrů, v osmapadesáti letech, to byl pro Offermannovy nezvyklý věk.

Varieté Fledermaus stojí hned vedle kolejí tramvajové dráhy, Elektrische Linie, na cestě z Brna do Königsfeldu. Lze se jen dohadovat, nakolik měl v jeho otevření prsty Karl Wilhelm, který ten vyhlášený kabaret ve Vídni nemohl minout. Po jeho návratu do Brna se podnik se stejným jménem otevřel i kousek od Augartenu.

Čilý ruch u několika barů postavených na americký způsob, taneční parkety s prošlapanými prkny, smích a hlahol, v němž se mísí němčina s češtinou. Karl Wilhelm se té zvláštní hantýrce, kterou místní užívali, smál. Samozřejmě uměl česky i německy, tady ale vzniklo jakési nové esperanto, směs obou jazyků. Vyhovovala mu i nezvyklá směs návštěvníků. Důstojníci z přilehlých c. k. kasáren oblečení do mundúrů šitých ze suken z jejich textilky, synci židovských obchodníků nebo českých úředníků či bohatších živnostníků. Liberálové, socialisté, nacionálové i centralisté. Společnost, na kterou by jinde nenarazil. Často si jí užíval až do chvílí, kdy za okny svítalo. Skrz těžké temné závěsy ale do soukromých salonků nepronikl jediný paprsek, zato tabákový dým a chraplavý hlas silně nalícené zpěvačky, ty nad ránem prostoupily každý kout toho uchvacujícího podniku.

Nemůžu přísahat na to, že Karl Wilhelm raději než ve vile naproti továrně spával v bytech šantánových hvězdiček.

Tam, kde ale měl, se neobjevoval často. Podnik úspěšně vedl Isidor Butschowitzer, prezidentství Gustava Adolfa Schoellera v Obchodní a živnostenské komoře znamenalo, že si tam mladý Offermann ani neškrtl, a spolkům a nadacím, které Offermannovi už tradičně podporovali, stačilo poslat vyplněný šek.

Vlastně by nebyl žádný důvod Fledermaus zmiňovat, kdyby se tam jednou neudálo něco zvláštního. Karl Wilhelm ale na to, co se seběhlo, nemůže přísahat s jistotou, bylo už nad ránem a jako obvykle v tu dobu nebyl úplně při smyslech. Proto si toho chlapíka pamatuje jen zběžně, jeho tvář mu v tom nočním defilé splývá s jinými. Pamatuje si snad jen ty jeho štiplavé tmavé oči, jako dvě trnky, do kterých mu světloplaše mžoural, když ho za rozbřesku před Fledermausem požádal o zapálení cigarety.

Nějakou chvíli si spolu asi povídali, vzpomíná si, že ten chlap spěchal na šichtu do fabriky. Možná mu řekl něco nezdořilého, možná se mu trochu vysmíval, možná toho chlápka jen vytočilo, že on fabriku vlastní. Tihle socialisté jsou čím dál fanatičtější, i když už mají všechno, co by si mohli přát. Pracují jen deset hodin, pojišťovny jim garantují peníze, když dělat nemůžou, a odbory s tím šíleným advokátem Šíleným jim šichtu dláždí růžovými lístky. Možná to řekl trochu jinak, tím si vážně nemůže být jistý. Rozostřenou vzpomínku zpřesňuje až ta rána, po ní druhá, a slova, která zaslechl, když se válel po zemi: „Tahle je za mámu, tahle je za mě, a tahle je za všechny, co na tebe makaj!“

Ten chlap se musel zbláznit. Než ho kdosi odtáhl, nasázel mu jich, že se Karl Wilhelm nemohl další dva týdny hnout.

Jako paralyzovaný byl ale i Karel Navrátil.

V hlavě mu leželo, co se před pár dny dozvěděl od své umírající matky, a tížilo ho to jako balvan. Docházelo mu, že jejich život mohl vypadat úplně jinak, kdyby se k nim ti boháčci zachovali čestně. Nemuseli by žít s tyranem, který z Tišno-

va nejdřív vyšťípal jeho a pak vlastně i matku. I když Karlovi během jeho návštěvy na mol opilý vyhrožoval, že jestli matku vezme k sobě, že tu jeho nuznou světnici podnájmu v Králově Poli podpálí. Stejně ji Karel sbalil a hned příštím vlakem odvezl, tehdy úplně bezmocnou, s oběma rukama zlámanýma.

„Ještě ti musím něco povědět,“ šeptala mu, když umírala. „Ty nejsi Navrátil, ty jsi Offermann. Nikdy jsem ti to neřekla, dali mi peníze, a koupili si tak mé mlčení. Slibovali, že tě nechají vystudovat, že se postarají, kdyby nám bylo zle. Ale když nám bylo nejhůř, odpověděli mi jen výhrůžkou z jejich advokátní kanceláře. Jakýsi Johann Offermann, prý pomluvy a nactiutrhání.“

Vždycky tichá Justýna se teď zalykala zlobou, Karel ji takovou nikdy neviděl. „Po smrti tvého otce nás vypoklonkovali z bytu, a já jsem poslušně šla, nemínila jsem jim dělat problémy,“ pokračovala ještě. „A oni se k nám pak zachovali takhle, jako ke švábům,“ sípala posledním dechem, než nakonec řekla: „Dřív jsem se jich bála, proto jsem mlčela i před tebou. Ale teď už z nich strach nemám. Nalož s tím, jak uznáš za vhodné.“

Jenže jak s tím šokovaný Karel mohl naložit? Jediné, co se stalo, bylo, že v něm od toho okamžiku narůstal pocit křivdy a nenávisti k lakomcům, kteří ve fabrice drali nejen je, ale kteří do neštěstí přivedli i jeho matku. Tichou, poslušnou Justýnu, která kdysi v neznámém městě skočila na špek prvnímu, co se dozvěděl o těch pár zlatkách, které si s sebou do nového života přivezla.

Kola velké války se roztočila pomalu. Když už se ale rozběhla, nastaly Offermannovým zlaté časy. Selfactory jejich textilky chrlily kilometry vojenských suken, mořilo se pouze na modro.

Isidor Butschowitzers však radil nevsadit jen na válečnou výrobu. Americký trh, který po smrti Gustava Adolfa už neovládali Schoellerové, se jim zase otevřel. Zásobovali ho tedy pevnými zimními lodeny i lehkými letními kazimíry nebo nezníitelným cajkem.

Stejně tak na lákadlo výroby pro armádní erár nevsadili židovští podnikatelé, každý si hájil specializovanou výrobu, i když konkurence hrozila část vojenské poptávky uspokojit. Buď to byla náhoda, nebo prostě ta spílaná židovská klika, ale Offermannovým se později rada Isidora Butschowitzera náramně vyplatila.

Zkouším si představit situaci, ve které se brněnští vlnaři ocitli **v roce 1918**. Radostná asi nebyla. Vlivem nesplacení armádních zakázek pro v té chvíli už neexistující monarchii někteří zbankrotovali. Ti, kteří se nespolehli jen na válečnou výrobu, sice přežili, ale jejich majetek byl často rozeset mezi Moravou a Rakouskem. Teď si museli vybrat, s kterou zemí spojí svou budoucnost.

Menší dilema v tu chvíli řešili židovští podnikatelé, kteří se k německé národnosti přihlásili teprve nedávno. Stejně jako za císaře k tomu i nyní přistoupili ryze prakticky a optovali pro Československo. Změnu národnosti po nich nikdo nechtěl, nechali to tedy tak.

Těžká volba to však byla pro německé podnikatele. Přemýšlet jinak než v rámci monarchie, kde jako Němci patřili automaticky k elitě, kde získali své tituly a vyznamenání a s nímž byly spjaty všechny jejich podnikatelské kontakty, se někteří nenaučili. Své podniky zavřeli nebo se přesunuli do válkou ožebračené Vídně.

Schoellerovi po válce sčítali své ztráty nejen na majetku, ale i mezi členy rodiny. Řada jich sloužila v císařské armádě, někteří se z války vrátili jako mrzáci, jiní vůbec. Friedrich August, major u dragounů, konec monarchie neunesl a zastřelil se. Museli proto přerозdělit své rodinné síly. Tak synovec Gustava Adolfa, Richard, odešel do Vídně pomoci příbuzným zajistit společnost *Schoeller et Comp.* V Brně zůstal Leopold a při vzkříšení firmy, kvůli níž se rozhodl optovat pro Československo, mu pomáhal synovec Alois. Sám se svou ženou, stárnoucí bývalou herečkou Magdalenou, děti neměl.

Ani pro Offermannovy nebyla nová situace lehká. Z války sice vyvázli poměrně dobře, ztráty z vojenských dodávek jim vyvážil nepřerušovaný zahraniční odbyt, zúžení trhu jim ale dělalo starosti. Stačilo se podívat na mapu nového uspořádání Evropy, kde na Moravě byly soustředěny skoro všechny textilky zásobující donedávna několik desítek milionů obyvatel monarchie, aby komanditistům i Isidoru Butschowitzerovi čelo zbrázdily vrásky starostí. Ve výběru stran ale přesto neváhali. Veškerý majetek i své zemřelé čtyř předchozích generací měli v Brně, které zůstane jejich domovem, ať už bude Morava součástí habsburské monarchie, nebo Československa.

O tom, co všechno se v Brně stalo během dvaceti let první republiky, byly napsány regály knih. Každý ví, jak výrazně se v těch letech město, které do té doby stále pokukovalo po Vídni nebo Praze, proměnilo. Že právě z té doby pochází jeho dnešní sebevědomí.

Snad stačí říct, že úspěch brněnského průmyslu vedl k založení veletrhů a že první výstavy představily nejen ceněné produkty místních výrobců, ale i bohatství Moravy. Na Výstavu soudobé kultury, kde profesor Karel Absolon v novém Anthroposu odhalil mamuta v životní velikosti, se sjížděly desetitisíce lidí. Navštívil ji i prezident Masaryk.

Samotným centrem města pak prorostly nové stavby, dokládající, že Brno se hodlá stát mekkou **moderní architektury**. V dělnické kolonii za Schmalovou továrnou se narodil později světoznámý architekt Adolf Loos, který tu sice sám nic nepostavil, zato jeho následovníci se postarali, aby se Brno brzy skloňovalo ve všech významných architektonických ateliérech. Funkcionalistickou korunu Brnu na konci této éry nasadil proslulý Ludwig Mies van der Rohe, od nějž si nechali nový dům navrhnout Greta a Fritz **Tugendhatovi**. Jeho výstavbu z výnosu své textilky štědře dotoval Gretin otec, Alfred Löw-Beer. Když už, tak už, říkal si, alespoň po nich na tváři Brna zůstane něco, co je všechny přežije.

Samozřejmě nemůžu vědět, jak tu velkou proměnu hodnotil Karl Wilhelm. Jistě ocenil nové módní kavárny, které se v Brně v doposud nebývalém počtu objevily. Ale vsadila bych se, že ještě víc než kavářenský život ho nadchla stavba autodromu, z něhož se v září roku 1930 ozval první startovní výstřel. Myslím, že velký fanoušek motorismu nechyběl na tribuně nad cílovou rovinkou ani při žádném z dalších závodů Grand Prix.

Isidor Butschowitzer bil už dlouho na poplach. Výhoda, která firmě *J. H. Offermann, tovární výroba suken v Brně* po válce pomohla přestát kritickou dobu, se pomalu vytrácela. Tím spíš, když československá vláda deflační politikou zvýšila hodnotu koruny proti cizím měnám. Pro textilní výrobu to znamenalo zrušení objednávek ze zahraničí a americký trh, na který Offermannovi spoléhali, se brněnským fabrikám uzavřel.

Při jedné z pravidelných návštěv ve vile naproti továrně se Isidor Butschowitzer pokoušel Karlu Wilhelmovi nastínit důsledky současné situace. Seděl v moderním Hoffmannově křesílku, které bylo pro jeho rozložitou postavu příliš těsné, a na drobný kulatý stůl rozkládal účetní knihy.

Karl Wilhelm si je prohlížel, ale jako by se díval skrz, cifry, které před ním byly červeně vyznačené, neviděl.

„Však vy si nějak poradíte,“ řekl, když už Isidor Butschowitzer mluvil příliš dlouho. Musí si poradit, myslel si Karl Wilhelm, od konce války byl i Isidor Butschowitzer jedním z komanditistů, když odkoupil podíl strýce Iwana.

Butschowitzer však jen potřásl hlavou a řekl: „Tentokrát ne.“

Karl Wilhelm zvedl oči od účtů a spíš zvědavě než znepokojeně na svého společníka pohlédl.

„Tentokrát to bude horší než krize v třiasedmdesátém i než světová válka. Byl jste se teď někdy podívat ve výrobě?“ zeptal se, aniž čekal něco jiného, než že Karl Wilhelm odmítavě zavrtí hlavou. Ani ho nepotěšilo, že v tom gestu zahlédl střípek provinilosti. „Do strojů se víc než dvacet let neinvestovalo. Ně-

kteře už nefungují a je dost těch, kteře jsou zastaralé a porouchané a ohrožují dělníky. A já jsem taky starý, žádnou změnu už nezvládnou.“

V pracovně Karla Wilhelma zavládlo zlověstné ticho.

„Končím,“ řekl pak Isidor Butschowitzer. „A svůj podíl jsem se rozhodl prodat. Samozřejmě ho v této chvíli nabízím vám, ale podle všeho, jak vidím do rodinných financí, i kdybyste se na něj se zbývajícími komanditisty složil, nebude vám k ničemu. Nikdo nejste kvalifikovaný ve výrobě, a obchodu jste se už pěknou řadu let nevěnovali.“

Teprve v té chvíli to Karlu Wilhelmovi došlo.

Isidor Butschowitzer poslední ředitel textilní továrny J. H. Offermann zemřel v roce 1930, život jeho jediné dcery Marie se uzavřel v koncentračním táboře Osvětim v roce 1944 (reprofoto z publikace k. k. Privilegierte Militär- und Feintuchfabrik J. H. Offermann in Brünn, Brno 1912)

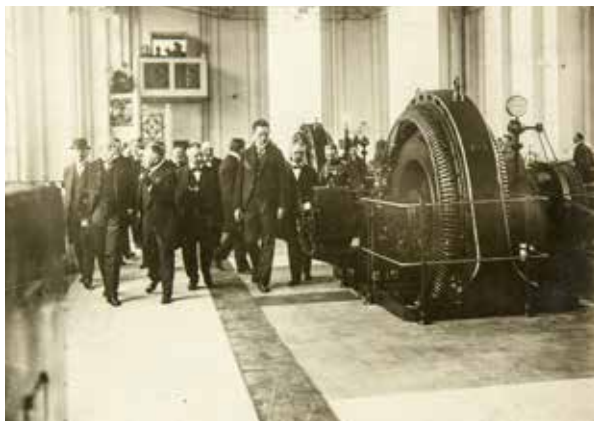
Cézura, kontinuita, příležitost, katastrofa, splněný sen, zásadní prohra. Vzájemně si protřečící výrazy vyjadřují rozpolcenost vnímání vzniku Československa v Brně v roce 1918.

Brno bylo domovem dvou národů – Čechů a Němců – a převratné události v říjnu 1918 se oba národy chopily jako příležitosti k vyjádření svých snů. Češi i Němci využili práva na sebeurčení národů, vyhlášeného americkým prezidentem Wilsonem. Češi pod vedením Kuneše Sonntaga, Jaroslava Stránského, Hynka Bulína a dalších založili Národní výbor a přihlásili se k novému českému státu. Němci pod vedením Antona Jelineka, Ludwiga Czecha, Wilhelma Niessnera a dalších založili Národní radu a přihlásili se k novému německorakouskému státu. Parlament vznikající Rakouské republiky přijal zákon o připojení Brna, totéž učinil i parlament vznikající Československé republiky. V Brně se konstituovaly paralelní orgány orientující se povětve na příslušníky svého národa.

Dějiny ale píší vítězové, a v roce 1918 došlo k zásadní porážce nejen německého státu, ale v národním chápání i dalších německy mluvících obyvatel, kteří se ze dne na den ocitli v nových národních státech střední Evropy. České národní orgány se postupně během roku 1919 chopily pevně moci, zatímco německé byly rozpouštěny.

Nestalo se tak pouhou rezignací brněnských Němců, pochopitelně bylo užito i nátlaku. České razie po několik měsíců pustošily ulice města, likvidovaly německé obchody, veřejná prostranství, úřady. Ve vzpomínkách pamětníků je závěr roku 1918 v Brně spojen s rozbitými výlohami a množstvím skleněných střepeň lemujících jeho ulice. Přebrot roku 1918 je v dějinách dvounárodního Brna zásadním obratem od města spravovaného jeho německým národem k městu spravovanému jeho národem českým. Bohužel se tím nezměnil zavedený způsob vládnutí, tedy že by se národ, který je právě u moci, přilíží zabýval potřebami toho druhého.

Rok 1918 byl kontroverzní na úrovni městské i státní, a na této pak obzvláště ve vztahu k hospodářským dějinám. Nově vzniklé, relativně malé národní státy se snažily chránit svůj trh zaváděním vysokých cel či jinými ochrannými opatřeními. Původně veliký, otevřený trh střední Evropy, kterou moravští průmyslníci tradičně zásobovali svými výrobky, se smrštil na území Československa, což bylo pro místní průmysl, orientovaný na vývoz, osudné. Řada etablovaných firem podnikajících v textilním průmyslu po generace nenacházela pro své výrobky uplatnění a celá řada jich vyhlásila bankrot. V Brně se vznikem Československa některé textilní firmy, např. *D. Hecht* nebo *Brüder Samek*, končí. Velkým problémem, který se v budoucnu ukázal jako likvidační, byla nová situace i pro tak velké a zavedené firmy, jako byla továrna *J. H. Offermann*.

Tomáš Garrigue Masaryk na návštěvě továrny (foto: AMB)

Do architektonické podoby meziválečného Brna se významně zapsaly vily textilních podnikatelů. Svůj značný kapitál, kterým tyto rodiny disponovaly, demonstrovaly stavbou luxusních rodinných sídel samozřejmě i před vznikem Československa.

V první polovině 20. století však osvícení stavebníci z řad továrníků investovali do moderní architektury tak významně, že je díky nim Brno dodnes vnímáno jako klíčové město funkcionalismu.

Ke skutečným skvostům funkcionalistické architektury patří čtveřice vil, za jejichž projekty stojí významní architekti. Ernst Wiesner (1890 – 1971) je autorem dvou z nich, vily rodiny Stiassni a rodiny Neumark, které stojí na jižním svahu Pisárek. Obě rodiny vlastnily sousední tovární objekty na ulici Přízova a Dornych, po znárodnění spojené v n. p. Vlněna.

Ve vile Stiassni (od 50. let přezdívané „vládní vila“) užil Wiesner půdorys písmene L, v němž rozvinul osvědčený princip propojení větších a menších kubusů. U vily Neumark jsou nápadná především horizontálně půlená výšuvná okna a tmavě

červená barva fasády. Ta má upomínat na vazby majitele s Velkou Británií, protože Walter Neumark žil v dětství se svými rodiči v Manchesteru.

V rezidenční čtvrti Černá Pole vznikl ojedinělý vilový dům manželů Tugendhatových. Grete Löw-Beerová dostala od svého otce věnem parcelu nad jejich rodinnou vilou, stojící v ulici naproti lužáneckému parku (ulice Parková, dnes Drobňého). Jako o architektovi stavby uvažovali manželé Tugendhatovi původně také o Ernstu Wiesnerovi, ale poté co je v Berlíně okouzliil dům historika umění E. Fuchse, rozhodli se oslovit dnes světově proslulého architekta Ludwiga Miese van der Rohe (1886–1969). V Brně tak dali vzniknout exkluzivní vile, na jejíž stavbě a luxusním vybavení se podílela řada domácích i zahraničních firem.

Bratranec Grety, Ernst Löw-Beer, si zase nechal v Pisárkách postavit vilu s výraznou prosklenou lodžii, jejímiž autory jsou vídeňští architekti Rudolf Baumfeld (1903 – 1988) a Norbert Schlesinger (1908 – 1980). S touto zajímavou stavbou tak tito architekti vnesli do brněnského prostředí výjimečný příklad vídeňské meziválečné vilové architektury.

Vila Ernsta Löw-Beera postavená podle návrhu architekta Ernsta Wiesnera v letech 1927–1929 (reprofoto z knihy Jana Sedláka (ed.), Slavné vily Jihomoravského kraje, Muzeum města Brna 2007)

Rodina židovských podnikatelů pocházejících pravděpodobně z Boskovic patřila k nejvýznamnějším brněnským průmyslníkům ve vlnářství a cukrovarnictví.

Bratři Aron a Jakob založili v Brně roku 1852 firmu na výrobu mykané příze *Aron et Jakob Löw-Beer*. Potomci a další členové rozvětvené rodiny vedli od roku 1856 pobočku v Alžbětíně údolí u Brněnce pod názvem *K. k. Priv. Elisenthaler Spinnfabrik von Aron et Jakob Löw-Beer's Söhne*. Kromě toho bez nutného továrního povolení vyráběli vlněné zboží v manufaktuře na Cejlu č. 72.

Isaac Löw-Beer (1811– 1898), syn Jakoba, zřídil roku 1853 továrnu se sídlem na Ugartově ulici (dnešní Václavské č. 2). Továrna patřila v monarchii mezi největší firmy na výrobu umělé vlny, česané, mykané a pletací příze, dámských a pánských šatovek. Velká poptávka po jejích výrobcích vedla v roce 1875 ke zřízení další tkalcovny a apretovny v Brně a v Rozhraní (okr. Svitavy). V 80. letech 19. století firma zaměstnávala na 1 200 dělníků, pro které zavedla nemocenské a starobní pojištění, pro děti pak v Brněnci školu.

Od roku 1892 se Isaacova firma stala členem *Společnosti pro dodávky sukna a vojenských uniforem c. a k. eráru*, kterou zřídili majitelé továrny *J. H. Offermann*.

Po rozpadu monarchie měla firma hlavní sídlo v Brně, pobočku v Brněnci a také odštěpný závod v Berlíně, prodejnu ve Vídni, obchodní zastoupení v Curychu, Paříži a Amsterdamu. Před příchodem nacistů se rodině podařilo uprchnout do zahraničí.

Další příbuzný, **Moses Löw-Beer** (1800– 1851), byl také původně židovský filiant z Boskovic, který začal podnikat v nedaleké Svitávce. *Od soukenického cechu tu odkoupil dolní mlyn s valchou, na jehož místě v roce 1843 postavil přádelnu vlny. V roce 1848 rozšířil výrobu o zpracování vyrobené příze ve vlněné zboží. Po celou dobu svého podnikání zápasil s úřady o povolení postavit nové vodní dílo, protože stávající množství vody nestačilo. Těžce vydobývané formální zemské tovární oprávnění k výrobě vlněného zboží získali v roce 1858 až jeho dědicové, Josef, Max a Salomon Löw-Beerové.*

Jediným majitelem továrny se později stal **Max Löw-Beer** (1829 – 1887), který v otcově firmě pracoval od 14 let. Díky jeho schopnostem a péli se firmě podařilo stát se nejvýznamnějším výrobcem levného textilního zboží v Rakousku.

Max pro rozšiřující se výrobu postavil další továrnu na tehdejší předměstí Křenová (dnešní Čechyňská č. 14), v pruské Zaháni (dnešní Polsko), ale také cukrovar v Uhrách (dnešní Záhorská Ves na Slovensku). Jeho synové Rudolf, Alfred a Benno firmu *Moses Löw-Beer* ještě rozšířili, a tím se z ní stala jedna z největších vlnářských továren v monarchii a později v ČSR.

Osud potomků Maxových bratrů Leopolda a Salomona Löw-Beerových se uzavřel v koncentračních táborech Terezín a Treblinka, potomkům Maxe Löw-Beera se podařilo uprchnout před nacisty do zahraničí. Tragický byl však osud Alfreda Löw-Beera, otce Grety Tugendhatové, který se v Brně do poslední chvíle snažil zabezpečit rodinný majetek. Za dodnes nevyjasněných okolností byl v březnu 1939 při útěku před nacisty zastřelen u jihočeského Stříbra. V roce 1950 byl pohřben na židovském hřbitově v Brně.

Majetek Löw-Beerových byl v roce 1939 zabaven ve prospěch Německé říše a byl do ní dosazen *treuhänder*. Po osvobození byla ve firmě považovaná za majetek Němců zavedena národní správa a už 27. prosince 1945 byla včleněna do Moravskoslezských vlnářských závodů n. p. Brno, později do Mosilany.

Alfred Löw-Beer (foto: AMB)

Velká vila rodiny Löw-Beerových ve Svitávce byla postavena v letech 1900–1902, dnes v ní sídlí městský úřad (foto: Kamil Till)

Továrna Isaaka Löw-Beera na dnešní Václavské ulici č. 2 (foto: Kamil Till)

TUGENDHATOVI

Rodina Tugendhatových sice přišla do Brna později než jiné židovské rodiny, ale její představitelé se brzy zařadili mezi významné průmyslníky ve vlnářství. **Emil Tugendhat** (1867 – 1928) byl ředitelem a později veřejným společníkem ve firmě *Max Kohn* se sídlem na Offermannově ulici (dnešní Vlhké č. 21), vyrábějící módní vlněné zboží. Po vzniku ČSR přešla firma do vlastnictví rodiny Tugendhatů. Emilův bratr **Benno** (1877–1942) měl firmy na třídění hadrů, výrobu umělé vlny a také přádelnu, které provozoval společně se Sigmundem Feldhenderem pod názvem *S. Feldhender et Comp.* (firma sídlila na dnešní Lidické ulici).

Emilův syn **Fritz Tugendhat** (1895 – 1958) byl veřejným společníkem v obou těchto firmách. S manželkou Grete,

rozenou Löw-Beerovou, si postavili rodinnou vilu navrženou architektem Ludwigem Mieseem van der Rohem. Roku 1938 manželé Tugendhatovi uprchli i s dětmi před hrozbou nacismu do Švýcarska a poté do Venezuely. Fritzovu bratru Hansovi se naopak podařilo vyhnout se transportům do koncentračních táborů, celou *válku se skrýval v Brně. Ostatní příbuzní* Tugendhatových takové štěstí neměli, jejich osud se uzavřel v koncentračním táboře Osvětim.

Majetek Tugendhatových byl po okupaci zabaven gestapem ve prospěch Německé říše, do vily se nastěhoval Walter Messerschmidt, ředitel firmy Klöcknerwerke v Brně. Z továrny se v roce 1942 stala *Brünner Feintuchfabrik Dr. Otto Weisse*, po osvobození byla firma jako německý majetek znárodněna.

Vila rodiny Tugendhatových od architekta Ludwiga Miese van der Rohe, postavená v letech 1929-1930 byla v roce 2001 zapsána do Seznamu světového dědictví UNESCO (foto: Muzeum města Brna)

TEXTILNÍ VÝROBA ZA II. SVĚTOVÉ VÁLKY A PO NÍ

Zásadním zlomem pro brněnskou textilní výrobu byla II. světová válka, během níž nacistické Německo využívalo továrny pro válečné potřeby.

Židovské textilky byly arizovány – z nejvýznamnějších to byly firmy *L. Auspitzne vnukové, A. a J. Löw-Beera synové, Friedrich Redlich, Paul Neumark, Bauer a Ornstein, D. Hecht, Weiss a Hanak, Max Kohn* aj. Některým jejich majitelům se podařilo uniknout do zahraničí, většina ostatních však byla odvečena do koncentračních táborů. Správu továren židovských majitelů převzali treuhänderi, produkce řady firem se změnila na zbrojní výrobu.

Tam, kde byla zachována textilní výroba, byla stanovena řada omezení a zákazů.

Mimořádně ostrý dohled platil v oblasti zpracování sběrového textilu a textilního odpadu, který se s ohledem na nedostatek vlny stal rozhodující surovinou.

Po osvobození v roce 1945 bylo nutné znovu zajistit chod továren. U některých se to však nepodařilo – některé tovární objekty byly poškozeny nálety spojeneckých vojsk, jiné se německá armáda snažila v průběhu bojů o Brno zničit. Například hlavní budovu firmy Neumark nechala vyhodit do povětří, shořely sklady surovin. Také „Kemka“ na Radlase byla bombardováním v posledních válečných dnech zničena natolik, že byla stržena. A podobný osud dříve či později stihl i další brněnské textilní továrny.

První poválečnou, poněkud živelnou výrobu zahájily brněnské továrny pod dohledem dosazených národních správců mimo jiné také zakázkou ze surovin dodaných Rudou armádou pro vojenský oddíl Vojentorg.

Schoellerova továrna vyzdobena u příležitosti vzniku protektorátu, březen 1939 (foto: AMB)

Alois Schoeller je vysoký, štíhlý muž s úzkou, výrazně řezanou tváří a hnědými vlasy, které mu padají do čela. Ženy ho považují za pohledného. Okouzluje je také svým kulturním rozhledem, vášní pro klasickou hudbu a literárním talentem. Není to sice veřejná informace, ale proslýchá se, že publikuje pod pseudonymem Phillip Freihofer.

Přitažlivý je samozřejmě také díky svému postavení. Strýc Richard Schoeller, který má jedinou dceru Felicity, na něj nechal na počátku 30. let převést řadu svých funkcí ve vídeňském koncernu *Schoeller et Comp.* Brněnský strýc Leopold nemá potomky žádné a jeho textilka *Gebrüder Schoeller* i přes poválečné problémy prosperuje. Letos mu bylo pětadesát a oznámil svůj odchod na odpočinek i to, že továrnu nechal přepsat na Aloise.

A aby toho nebylo málo, dal se Alois na politiku.

Nějakou dobu se o tom špitá jen v nejužším rodinném kruhu. V závěrech dopisů týkajících se vedení podniků bývá připsáno, kde v tu dobu Alois pobývá. Většinou je to nějaký hotel v Mnichově nebo v Berlíně, cestou do Vídně se často vrací přes Brno. V roce 1933 je to už ale jasné, a když je Alois o rok později členem čestného doprovodu Adolfa Hitlera do Říma, praskne, že je už nějakou dobu příslušníkem NSDAP, cizí politické strany, na niž Evropa hledí s nedůvěrou.

Nějaká nedůvěra je ale Aloisi Schoellerovi upřímně jedno. Jeho textilky začaly vyrábět pro německý trh, ocelárnu v Ternitzu přebudoval na zbrojovku, jejich banka si pokládá za čest sponzorovat aktivity německých národních socialistů. Díky nim se z rodinného koncernu stává společnost mocnější než kdy předtím. Když se Porýní a Sársko stanou součástí rozpínající se Říše, připlývají si Alois na slibnou budoucnost Ostmarky sklenkou červeného vína z klosteneuburských vinic. Jeho přítel Friedrich Zweigelt mu zatím říká rotburger, ale všichni ostatní ho nazývají prostě Zweigelovo. Alois má loňské sklizně Zweigeltrebe plné sklepy, protože dobře ví, že v příštích měsících bude mít k oslavě mnoho důvodů.

Karl Wilhelm se snaží jako nikdy. Od chvíle, co zemřel **Isidor Butschowitzer** i strýčkové Alfred a Edwin, je jediným člověkem, který může se stavem továrny hnout. Všichni vlastníci komanditních podílů, Alfredova dcera Margita, Edwinovi dědicové Adéla, Melanie a Edwin Moritz, to ostatně pokládají výhradně za jeho povinnost. Ani jeden z nich si s Offermannovou továrnou nedělá těžkou hlavu. Edwin Moritz je dědicem majetku Teuberů, a navíc se uplatnil ve vedení rakouské pojišťovny Phoenix. Už od konce války žije ve Vídni a do Brna přijede jen čas od času na valnou hromadu nebo na prázdniny do rodinného sídla ve Křtinách. Co se týče Edwina Moritze, ten radí továrnu prodat. Sestřenicím je to jedno, stejně jako jeho sestry se i ony se jménem von Offermann provdaly, řekněme, výhodně.

Zůstává jen Karl Wilhelm, který najednou úzkostlivě lpí na troskách rodinného jmění. Děsí ho představa, že právě on bude hrobníkem práce čtyř předchozích generací Offermannů.

Teď tedy sedí každý den v pracovně v prvním patře továrny. Z kanceláře telefonistek slyší naléhavé ženské hlasy urgovat nezaplacené objednávky a jiné, které se zas snaží vnutit jejich zboží velkoobchodníkům, diktujícím si nehorázné podmínky. Jejich štěbetání se mísí s neustávajícím klapotem psacího stroje. A pak na dveře konečně zaklepe Felix Engelsmann, po Butschowitzerovi jeho nový společník. O hodinu později už sedí v patře vyhlášené kavárny Savoy na Jakubském náměstí, která je jen kousek od budovy Obchodní a živnostenské komory. Ocelové trubky zábradlí se lesknou novotou, ohýbané židle značky Thonet jako by se v prostoru vznášely. Karl Wilhelm sem obvykle chodí na vynikající kávu a koňak, čte noviny a užívá si příjemnou, uvolněnou atmosféru. Mohlo by to tak být i dnes, kdyby však dvojici mužů nečekalo setkání s Aloisem Schoellerem, viceprezidentem vídeňské komory, který v té brněnské právě končí nějaké jednání.

Pak Alois přichází do kavárny a objednává si portské. Dvojice spolumajitelů největší moravské konkurenční továrny

před ním sedí jako na jehlách česacích kartáčů. Alois supím pohledem přejíždí po Židu Engelsmannovi, kterému svůj podíl ve firmě před smrtí prodal Butschowitzer, muž, jehož protřelým praktikám a kontaktům dával strýc Leopold za vinu, že je Offermannovi vytláčili z amerického trhu. Jeho oči se zastaví u Karla Wilhelma, jehož továrna se teď nad vodou drží jen silou vůle. Prý už prodal skoro všechny rodinné nemovitosti, aby jejich výnosem přepsal červená čísla, v nichž se jeho fabrika ocitla. Vidí na něm, že se si je moc dobře vědom, že Schoellerovi ovládají evropský obchod s textilem a že bez jejich distribuce se teď už neobejde. Že se smíří i s ponižujícími podmínkami. Alois ale nevidí jediný důvod, proč by mu měl pomáhat. Leda že by... akceptovali jeho návrh. On sice Židy nenávidí, ale s informacemi, které má z Berlína, už se s nimi stejně nebude dlouho otravovat. Ti dva před ním o tom ale ještě nemají ani potuchy, takže jim svůj návrh vyloží trochu jinak.

Karl Wilhelm stojí v ložnici rodinné vily a snad poprvé v životě oknem soustředěně pozoruje dav dělníků, kteří vycházejí ze vrat jeho továrny. Na průvod unavených žen a mužů se snaší soumrak, proti tmě ještě vystupuje vysoký tovární komín, věže Petrova a za nimi těžká hmota Špilberku.

Ví, jak je to všechno zlé. Továrna pěstovaná čtyřmi generacemi jeho předchůdců se mu rozpadá před očima. Pokazil toho hodně. Rozhodnutí, které teď musí udělat, je nejdůležitějším rozhodnutím jeho života, tak by mělo být správné. Ale na druhou stranu, copak má jinou volbu?

Když nepřistoupí na Schoellerovy podmínky, bude do roka po fabrice. Provoz se zastaví, dělníci přijdou o práci, značka *J. H. Offermann* zanikne. Když na ně přistoupí, stane se jen to poslední.

Jak už bylo řečeno, po životě Karla Wilhelma nezůstaly skoro žádné stopy. Celkem jen několik řádků v encyklopedii brněnských podnikatelů, které shrnují finanční poměry

posledních komanditistů, vymazání firmy z živnostenského rejstříku a její prodej Felixi Engelsmannovi, který ve výrobě pokračoval pod novou značkou nesoucí jeho jméno.

Smutné finále firmy *J. H. Offermann* mohlo proběhnout různě, ale podle mě to bylo nějak takhle:

Karl Wilhelm nenajde jiné řešení, jak udržet chod továrny a obživu pro čtyři stovky dělníků, a tak přistoupí na Schoellerův návrh. Aby zajistil další odbyt sukna skrz schoellerovský velkoobchod, musí ukončit existenci jejich letité konkurence a zrušit značku *J. H. Offermann*. Jednoho večera, s otevřenou lahví koňaku na pracovním stole, stylizuje nejobtížnější psaní svého života – oznamuje úřadům, že vrací tovární koncesi. Firma od té chvíle neexistuje.

Teď mu zbyla jen vila, z jejichž oken den co den shlíží na průvod zaměstnanců nové textilky Felixe Engelsmanna, který upadající výrobu od Karla Wilhelma odkoupil. Jemu totiž Schoeller (ač to oba při vědomí jeho neskrývaného antisemitismu považovali za krajně podivné) přislíbil podporu v distribuci. Pohled na ten dav si Karl Wilhelm udělil jako trest, až do smrti se na něj bude dívat, a připomínat si tak svou vinu. Jednoho brzkého rána ale zahlédne, jak se dělníci srocují před zavřenými vraty. Fabrika je zamčená, selfactory i mule-jeny stojí, v přádelně se nepředě, na valše nevalchuje, v apretovně neapretuje. Ještě předtím, než se dozví, že Engelsmann zmizel a továrna byla arizována, spustí se z továrních oken do ulice velký rudý prapor s hákovým křížem na bílém poli. Ani se nemusí ptát, kdo se stal treuhänderem jeho bývalé textilky.

Ti prozíravější, kteří uvěřili varovným zprávám přicházejícím z celé Evropy, se na začátku března 1939 spěšně balí. Rozruch panuje v oslavanském zámku, kde se Phillip Gomperz, dědic impéria *Lazara Auspitzze vnukové*, snaží se sestrou Kornelíí vypravit zavazadla na vlak do Švýcarska.

Tam míří i **Löw-Beerovi**. Ve velké vile ve Svitávce se spěšně vypravují Rudolf s Elisou a Fritz s Marianou, z malé

vily ve Svitávce právě vyráží Max a Hans, jedou do brněnského sídla Löw-Beerů v Parkové ulici, aby s balením pomohli své matce. Na kopci nad domem jsou v prostorné jídelně nové vily Tugendhatových rozhozené kufry, jejich sestra Greta s Fritzem do nich cpou věci svých dětí. Stejně krásnou a novou funkcionalistickou vilu na Kalvodově ulici právě opouštějí Ernst a Marika Löw-Beerovi.

Do moderní vily sousedů Tugendhatových, kterou navrhli žáci Adolfa Loose, je dobře vidět pěti francouzskými okny. Za nimi se balí Marietta a Paul Himmelreichovi, míří do Anglie. O kus dál se ve vlastním domě pakuje mladička Susanne Stiassna, pro niž se zanedlouho zastaví automobil, aby ji i s kufry odvezl za otcem Alfredem a matkou Herminou, kteří se na odjezd chystají v luxusní vile na Hroznové. Zamíří přes Londýn rovnou do Spojených států, stejně jako synové továrníka Siegfrieda Strakosche, Hans a Chris.

Balí se i Hannelore Neumarková s dětmi v červené, anglickým stylem inspirované vile na Vinařské. Jejím muži Walterovi, majiteli textilní továrny na Přízové, v té chvíli zbývá už jen pár dní života, který si nakonec raději vezme sám. Z rozlehlého paláce na Hlinkách spěšně odjíždějí i Felix a Olga Engelsmannovi.

Těm všem z významných židovských vlnářských rodin se podařilo uprchnout. Z ostatních bude už zanedlouho pouhé číslo a hrstka popela.

Od chvíle, co jsem se pustila do studia textilního Brna, je pro mě každá cesta z brněnského hlavního nádraží malým dobrodružstvím. Průvodčí ještě nemusí ani zahvíznout a už se mi zvedá hladina adrenalinu: za nádražím je vidět kolos obchodního domu, který stojí na místě někdejší Offermannovy továrny. Místem, kde stála jejich vila, projíždějí teď kolony aut.

Když se vlak pomalu rozjede, objeví se růžek domu jediné synagogy, té moderní, Eichlerovy ve Skořepce, která v Brně z dob židovského podnikatelského boomu zbyla. Okamžik nato vjede nad zplundrovaný areál *Vereinigte Schafwollfabrik* čili Sdru-

žených továren na vlněné zboží bratří Strakoschových, Maxe Kohna a Tugendhatových, kde ještě před dvaceti lety bývala Mosilana. Stále tam stojí několik obrovských patrových budov s vybitými okny, obraz zmaru. Ve dvoře je jen několik malých dílen nebo skladů, zašlá cedule označuje second-hand mrazáků. U zanesených břehů Ponávky, které tu dovolili vytéct na pár desítek metrů na povrch, mají hnízda kachny a pelechý toulavé kočky.

V tu samou chvíli se podobný obraz zmaru nabízí i po levé straně. Offermannngasse, dnešní Vlhká, odkud se kdysi s falešným příslibem pomoci stěhovala nebohá Justýna s dětmi, je špinavá, odpadky zanesená ulice. Z oken je vyvěšené prádlo a vystlané peřiny a line se z nich hudba elektronických varhan. Na plácku, kde se kdysi točila Karlova bryčka, je skládka, a u ní se popelí malí cikánkové, zatímco staří sedí opodál na rozvrzaných dřevěných židlích, s cigaretou v ruce a v tričkách od Vietnamců, vykasaných nad objemné břichy.

Vlak se pomalým tempem dál sune kolem svitavského náhonu, kříží Radlas, kde se z někdejšího areálu stržené Kemky zachovalo už jen pár budov. V jedné z nich, dnes přestavěné, sídlí i moje nakladatelství, Host. Mávám v duchu všem redaktorům a ostřím do rozlehlého dvora s knižním skladem. Nestávkují tam náhodou dělníci, kteří tu budovu v roce 1906 málem vyplenili, protože s nimi představený výboru akcionářů už po několikáté odmítl uzavřít kolektivní smlouvu? Nesestavuje v ní o dvaadvacát let později výbor dělníků revoluční provolání k předsednictvu vlády?

... my, dělníci, jsme dříve viděli, jak soukromý sektor poškozoval republiku a národ. Vidíme, jak nyní, po válce, první národní podniky pracují pro blaho republiky i příští generaci našich dětí. A proto my, dělníci a budovatelé našeho státu, nechceme přihlížeti, jak někdo by chtěl bohatnouti a přitom poškozovati republiku a národ. Žádáme proto, aby vláda znárodnila tento podnik!

*Podepsáni zástupci Svazu zaměstnanců v průmyslu textilním,
Závodní skupina Prádelny vlny Radlas 5, Brno*

Než pak vlak v Zábrdovicích přejede řeku, zahlédnu ještě zadní části textilek vystavených podél Cejlu, nejdřív bývalé Kafkovy závody, pak komplex fabriky *Gebrüder Schoeller*, podél Tkalcovské zadní trakt textilky *Weiss a Hanak a Bauer a Ornstein*, sloučené později do Vlněny. Za Intersparem míváme bývalou fabriku Adolfa Löwa a přádelnu firmy *Fuhrmann et Pollack*. A už jsou tu Židenice, ulice Kuldova a Bubeníčková s dělnickými baráčky. U jednoho z nich prý kdysi můj dědeček, ještě jako sotva desetiletý kluk, našel obraz, co pak léta visel v obývacím pokoji mých prarodičů. Byl od německého malíře Dittricha, bezpochyby místního všeuměla, jehož dílkem si chtěl nějaký německý textilák zkrášlit domácnost.

Před židenickým nádražím na mě blýskne azurové oko Fuksových zábrdovických lázní, kde se mezi válkami o letních nedělích cákali dělníci okolních továren, a pak přijde táhlý a neutěšený pás Zbrojovky, než industriální krajina Brna zmizí v bílovickém tunelu.

Maloměstskou idylku lesem obklopených Bílovic zanedlouho střídá panorama průmyslového Adamova. Vlak projíždí kolem děsivých kolosů továren, které se zakusují do lesa a znásilňují útluou lesní říčku. V jedné z továrních budov možná kdysi rozjel výrobu svých slavných postřihovacích nůžek Friedrich Wilhelm Offermann. Těsně před Blanskem vystoupí z lesů jedna z hutí Salmovy železárny. Je ve výborném stavu a z jejího dvora kyne cestujícím do vlaku vysoká mužská postava – socha upomínající na slávu salmovské litiny, o kterou byl ve své době zájem po celé Evropě. Nakonec ještě Svitavy, odkud je už jen coby kamenem dohodil do Brněnce a Svitávky, k vilám i bývalým textilkám Löw-Beerových.

Teprve pak si člověk může trochu oddychnout a upřít oči do knížky nebo je úplně zavřít. Moravský Manchester zůstal definitivně za jeho zády.

V Praze hned zamířím do Klementina. Propletu se davem turistů na Staroměstském náměstí, zahnu za roh a za chvíli

vkloznu do Národní knihovny. Čeká tam na mě jediný výtisk anglické detektivky Paula Dukese dostupný v Čechách.

V obrovské prezenční studovně, bývalém klášterním refektáři pražských jezuitů, se rozléhá každý krok. Zkouším si představit, jak asi vypadala průmyslová výstava *Waarenkabinet*, která se tu konala v roce 1791. Byla to vůbec první průmyslová výstava na evropském kontinentě a čeští manufakturisté na ní čerstvě korunovanému císaři Leopoldu II. předváděli, co všechno dokážou vyrobit. Bezpochyby na ni zavítali i moravští vlnaři, kteří brzy po Köffillerově krachu ovládli trh se suknem. Přátelé a členové těžce evangelické obce tehdy možná cestovali spolu a pak se tu procházeli bok po boku, Wilhelm Mundy, Heinrich Hopf, Johann Gottlieb Bräunlich, Heinrich Schmal a Johann Heinrich Offermann, kterému v té chvíli zbývaly už jen dva roky života.

Kráčím sálem tak trochu v jejich stopách, ale zajímá mě už něco jiného. V rukou držím Dukeseův detektivní román a ještě za chůze rozechvěle otevírám desky. Očima se vpíjím do první stránky, začátek je slibný: *It is a superb summer day. The second of June, 1939.* Po zádech mi přeběhne mráz jen z toho data.

Alfred **Lów-Beer** s ostatními neodjel. Svou ženu, dceru Gretu s Fritzem Tugendhatem, syny Maxe, Hanse i všechna vnoučata vyprovodil na nádraží, trvalo to, než se tam všichni i s kufry dopravili, ale ani přes jejich naléhání s nimi do vlaku nenasedl. Místo toho se naposledy vrátil do prázdné vily naproti Lužáneckému parku, ze sejfu vzal cenné papíry a pak v Unionbance vybral všechnu hotovost. Rozhodl se risknout jejich převoz, protože jestli má jeho rodina v budoucnu z něčeho žít, bude to zbytek toho, co v těch dnech stihne v Brně zachránit.

Jenže na nádraží už ho čekalo gestapo. Vzali mu pas, odvedli ho na výslech a příštích čtrnáct dní ho brutálními praktikami nutili k převodu veškerého majetku. Unikl jen proto, že jim to slíbil. Jakmile byl ale venku, sedl na první vlak do Prahy a odjel.

Preciznost, s níž Dukes zmapoval poslední hodiny života Alfreda Löw-Beera, potvrzují jeho pověst nejlepšího anglického soukromého detektiva. Našel padělatele, u kterého si Alfred opatřil falešné doklady a tak i identitu krejčího Friedricha Schweiglera. Vypátral prodavače, který Alfredovi 11. dubna 1939 ráno prodal lístek na vlak z Prahy do Švýcarska, i poštovní úředníci, od níž továrník telegrafoval do švýcarského hotelu, kde na něj čekala rodina. Před polednem pak cestu nastoupil, to Dukesovi potvrdil průvodčí. Za hranice však Alfred už nedojel. Nad ránem druhého dne bylo jeho tělo nalezeno v kolejišti na železniční trati u Stříbra. Pohřben byl o dva dny později pod falešným jménem krejčího.

Když nedorazil, najali Löw-Beerovi, přesunutí už mezitím do Londýna, detektiva, který se vypravil do okupované Prahy. Trvalo mu dva měsíce, než doputoval do Stříbra, nechal otevřít hrob a zjistil, že pražským krejčím je brněnský podnikatel Alfred Löw-Beer. Co se však během toho osudného dubnového dne stalo a kdo Alfreda odhalil a zabil, se nikdy neobjasnilo.

Z komínů textilek se kouří. Jedou naplno, **vyrábějí pro válečný průmysl**. Ty německé naráz ve větším objemu, mezi nimi se výjimečně dobře daří firmě *Gebrüder Schoeller*. Na fasádě jejich fabriky na Cejlu jsou vyvěšené vlajky a v den Führerových narozenin i jeho monumentální portrét. Ty židovské už po krátké odstavce, kdy přecházely pod správu nových majitelů, fungují také. O některé se starají spolehliví bývalí zaměstnanci, jiné převzali k říší loajální podnikatelé, jako byl Alois Schoeller. Továrnu Löw-Beerů v Brněnci získal rodák z nedalekých Svitav, Oskar Schindler, místo sukna tam ale vyrábí protiletectkou municí.

Druhá světová válka byla v Brně znát hned. V den obsazení Československa lehla popelem synagoga na Přízové, auta začala jezdit vpravo, české cedule byly nahrazeny německými. Konečně byla prorážena okružní třída od Pekařské po hlavní nádraží.

Luxusní vily židovských podnikatelů, tak narychlo opuštěné, zabrali noví představitelé města. Zato ve společných bytech starých pavlačových domů je nasídlená většina těch, kteří utéct nestihli. Na Pressburger Strasse, Offermangasse, Ponawkagasse, až po Parkovou ulici se tísní stovky lidí. Je tam hudební skladatel Pavel Haas, dirigent Karel Ančerl, pianista Bernard Kaff, malíř Otto Ungar, sochař Viktor Oppenheimer nebo majitel prvního kina v českých zemích, Dominik Morgens- stern, a řada dalších, kteří z meziválečného Brna udělali sebe- vědomé kulturní a ekonomické centrum.

Přeplněné jsou i Kounicovy koleje, na jejichž dvorku tři nenasytné sestry, vysoké štíhlé šibenice, požívají jednoho českého vlastence za druhým. Lístek na toto představení, které si údajně oblíbily brněnské Němky, prý stojí jen tři marky. Za stejnou cenu lze pořídit lístek do divadla Na hradbách, které už zase hraje výhradně německy. Nový intendant Theodor Modes v něm uvádí německé klasiky, kromě Goetha, Schillera nebo Grillparzera i díla současných dramatiků, jako je třeba Eber- hardt Wolfgang Möller. Na uvedení jeho antisemitské komedie *Rothschild sieght bei Waterloo* přijel z Vídně i stále víc zanepráz- něný Alois Schoeller. Jeho kariéra se dostala do neslýchaných obrátek. V těch letech se stal nejen hlavou celého impéria Scho- ellerů, ale i prezidentem vídeňské obchodní a živnostenské ko- mory, ředitelem z Berlína působící říšské skupiny průmyslníků a Hitlerovým poradcem. Byl mu udělen čestný titul, kterým se podepisuje i v osobní korespondenci, Wehrwirtschaftsführer.

Večer v divadle Na hradbách si ve společnosti strýce Leopolda a tetičky Magdaleny výborně užije.

Karl Wilhelm toho večera zase stojí u okna své vily a jako každý den hledí tvář v tvář své prohře. Na fasádě textilky stále vlají rudé prapory s hákovým křížem na bílém poli. Na stole leží noviny a v nich seznam dalších popravených. Tentokrát je mezi nimi i pár těch, které znal, třeba předák brněnských odborářů Karel Navrátil. Když s ním měl párkrát co do činění, bylo vidět,

že Navrátil ho jako zástupce Spolku vlnářských průmyslníků nemůže vystát. Tohle mu Karl Wilhelm ale rozhodně nepřál.

A pak se situace začne obracet. Protivné Hitlerovy projevy jsou tím hysteričtější, čím víc se blíží fronta. Slováci rebelují, vypuká národní povstání. V srpnu a listopadu 1944 spojenci bombardují Brno. A pak se k městu od východu i jihu blíží Rudá armáda. Někteří na ni ale nečekají s takovou nadějí jako většina obyvatel. Pravda, ještě do poslední chvíle váhají, neschopní uvěřit, že Hitlerův plán na ovládnutí Evropy selhal. Pak ale balí, co unesou, jen s vypětím všech sil shánějí automobil s aspoň nějakou zásobou paliva, a pod rouškou noci prchají z města.

Ze dne na den tak zmizeli třeba Schoellerovi. Dveře jejich vily na Cejlu zůstaly otevřené a uvnitř cenné vybavení, které neměli jak odvézt. Sto padesát let klapající továrna se poprvé zastavila.

Na konci dubna Brno jak přílivová vlna zaplaví Rudá armáda. V Králově poli a Medláncích se sice ještě střílí, ale všude jinde se už slaví. Nebo pohřbívá.

I dveře vily naproti bývalé továrně *J. H. Offermann* jsou otevřené dokořán. Nad rámem jimi o dřevěné obložení v chodbě bouchá průvan. Na zemi leží hromada rozšlapaných střepů a bláto z ulice. V salonu to není o nic lepší. Válí se tam spousta papírů, knihy vyrvané z hřbetů, židle s odtrženými opěradly, z rozpáraného gauče se valí plst. V krbu jsou naházené rodinné fotografie, některé roztržené, jiné v rozbitých rámech. Ložnice v patře zejí prázdnotou. Chybí masivní dřevěná lůžka, starožitné almary, stolky, židle i koberce. Tapety v ložnicích jsou stržené, někde na nich zbyly světlé fleky po obrazech. Na jedné zdi je červenou barvou napsáno *Deutsche raus!*

Mezi těmi dopisy, které nám přicházejí, se nakonec přece jen objeví jeden zvláštní.

... máme to doma od nepaměti, ale nikdy jsem to neměla zvlášť ráda. A co dnes s tím? Vnuci to nechťejí, já se musím stěhovat do penzionu, mám to vyhodit? Pokud byste něco z toho chtěli, přijďte se podívat, můžete si to rovnou odvézt.

Přeпошу tu zprávu Andrei a Tomášovi. Čekám, že se na to vybodnou, fotí teď torza bývalých brněnských textilek a vidím na nich, jak je trápí, že se jim rozpadají přímo před očima. Žádný rozumný projekt pro brownfields rozpínající se v prstenci kolem centra města v Brně neexistuje. Jak by taky mohl, když minulí zastupitelé veškeré urbanistické koncepce kromě lukrativního přesunu nádraží házeli pod stůl. Pro architekty s vizí měli posměšnou přezdívku „pohádkář“. A mezitím dvě stě let stará industriální mementa někdejší slávy Brna padala jedno za druhým, některá přemožena časem, jiná developerskou lobby. Z továrny Friedricha Wanniecka je naleštěné nákupní centrum, z Vlněny a Mosilany ruina. Prašť jak uhoď.

K mému údivu ale Andrea a pak i Tomáš píší, že půjdou se mnou. Jsem ráda, i když je podezírám, že víc než dopis staré dámy je k tomu rozhodnutí inspiroval čas schůzky během pátečního odpoledne. Úspěch i neúspěch se pak dá spláchnout pivem.

Ve čtyři se scházíme před domem na Křenové. Je to symbolické, v dohledu je konec Offermannngasse, Eislerova synagoga, areál Mosilany i strojírna Thomase Bracegirdla a Theodora Offermanna.

Stará paní nás už čeká v prostorném bytě ve třetím patře. V plné síle na nás dýchne minulost, i čaj snad pijeme z biedermeierových šálků. Dívám se na Andreu a Tomáše, oba krčí rameny, odborníkem na porcelán nejsme nikdo. Ale možná je do rozpaků uvedlo spíš to, že na nás ze zdí shlíží hned několik postav. Lazurní malbou pojednaní muži v kabátech s romantickou vázankou, založenou pod brokátovou vestu, nepřiliš půvabná žena v sukni s volány, prozrazující módu druhého rokoka. Všichni v klecích původních těžkých štukovaných a zlacených rámců.

„Ale víte, proč mě napadlo, že by vás to mohlo zajímat?“ ptá se s potutelným úsměvem babička, jako by měla za chvíli vytáhnout z rukávu živého králíka. A taky že ano: „Podívejte se tam,“ máchne rukou.

Všichni tři se přesuneme do kouta a skloníme hlavy. Dotýkáme se spánek spánkem a upíráme oči do jednoho místa. Na originálním malovaném paravánu, do kterého se už zakousl zub času, je v jednotlivých oknech vyobrazena vila Schoellerových na Cejlu, budova továrny, barvírny, valchy i vodotrysku v sadech táhnoucích se ke Svitavě. Bingo!

„Já přesně nevím, jak se k nám ty věci dostaly,“ říká pak stará paní. „Tatínek říkal, že je koupil ve výprodeji, muselo to být hned po válce. To jsme se stěhovali, předtím bychom je neměli kam dát. Sám pracoval v textilce, nevím už v které, ale říkali mi, že jsem se narodila do jednoho z těch pavlačáků na Bratislavské, tak asi někde poblíž.“

„A vy víte, kdo jsou ti lidé na portrétech?“ ptám se pak.

„Ne, ale říkám jim Pankrác, Servác a Bonifác, to je ten s tou továrnou v pozadí, a támhle je pochcaná Žofka,“ říká bezelstně stará paní. Polije mě horko.

„A zapůjčila byste nám je, pokud zjistíme, o koho přesně jde, na výstavu?“ ptá se opatrně Andrea.

„Ale jistě, proto jsem vám psala,“ říká potěšeně paní. „A víte vy co? Já jsem to tak viděla v jednom muzeu – asi se to pak dá i věnovat, vidíte? Já bych si moc přála, aby u toho bylo napsáno, že je to dar naší rodiny. Aby u toho stálo tatínkovo jméno, víte? Aspoň po něm něco zůstane, co lidi uvidí. Copak moji vnuci, ti by to zanesli do nejbližšího frcu, a to si nezaslouží ani ti ledoví, ani můj táta. Tak.“

Cestou na pivo mlčíme. Teprve když sedíme na patníku na Jakubském náměstí a Tomáš nám z hospody Na stojáka, otevřené nedávno naproti kavárně Savoy, přinese tři plné sklenice, trochu nám otrne.

„Myslíte, že aspoň tuší, jak se k nim ta díla dostala?“ ptám se.

„Jsou jen dvě možnosti,“ odpovídá Tomáš.

„Ale já o nich rozhodně nechci spekulovat,“ ukončuje debatu Andrea. Je pátek, musíme taky někdy odpočívat.

Po osvobození je v brněnských ulicích rušno. Na rohu Cejlu se denně hlásí německé ženy a děti, aby odklízely zbylé stopy války. Tahají se s trámy, cihlami, odvázejí suť. Když nepracují dost rychle, přetáhne je jejich soused, některý z českých hlídačů. Vybrané dívky chodí prát prádlo Rusům na židenické nádraží, vracejí se s pohmožděnými stehny a leckteré z nich v lůně uvízne památka na celý život.

Osazenstvo Kounicových kolejí se vyměnilo. Teď vítají tři sestry s labutími šíjemi nové nápadníky, ty německé. A v noci se hraje o život. Opilí dozorcí tahají vězně z cel a nahé je vážou na schodišti k židli. Když padne lichá, židli převrhnou, když sudá, vězeň přežije. Musí pak utírat, co té noci pod schody zbylo po méně šťastném spoluvězni.

Když Kounicovy koleje praskají ve švech, zřídí se pracovní tábory pro brněnské Němce v Maloměřicích, Obranech a Na Klajdovce. Tam je to prý nejhorší. Velitel tábora Jan Kouřil je šílenec, pod jeho rukama umírají internovaní každý den. Některé nechává ubít rýčem, jiné pálit rozžhaveným železem, některé dává pro legraci dozorců vytahovat na šibenici.

A pak přijde ta noc z 30. na 31. května 1945.

Z Mendlova náměstí vychází dav žen, dětí a starců. Je jich 19 800 a podél cesty k rakouským hranicím k nim naháňjí další, vytažené z postelí v Heršpicích, Modřicích nebo německých vesnicích pod Brnem. Jdou pomalu, jejich průvodci, dělníci ze Zbrojovky, si neuvědomili, že takový průvod moc neujde. Jsou rozzuření, někteří opilí, jiným k poblouznění stačí nabytá moc – po těch, kteří už nemohou dál, někdy střílejí, do příkopu podél cesty odvalují překážející těla.

Během té noci dojde dav jen do Pohořelic. Nad ránem je tam Zbrojováci nechávají svému osudu. Tyfus a úplavice si

v dalších dnech vybírá své oběti, brněnský odsun Němců se počtem zemřelých zapíše mezi nejhorší poválečné excesy.

V tom průvodu jde i Margita, Alfredova dcera. Jde tam i Melanie, dcera Edwina. Jdou s prázdnýma rukama, nestihly si sbalit ani nejnnutnější věci, z bytů je vyhnali skoro nahé. Nevědí o sobě, jedna jde vepředu, chce se co nejrychleji dostat k rakouské hranici a za vídeňskými příbuznými, druhá se vleče

vzadu. Doufá, že se jí podaří někomu vysvětlit, že ona za nic nemůže, že za války nikomu nic špatného neudělala. Chce zůstat doma, v Brně.

Margita překročí hranice o dva dny později. Melanie stráví celé léto na nucených pracích na jižní Moravě. Marie Susanna, dcera Edwina Moritze, zas v pracovním táboře u Luhačovic. Teprve dva roky po válce pohřbí své naděje na normální život v osvobozeném Československu, seberou se a utečou do Vídně.

Co se ale stalo s rodinou Theodora Offermanna? S jeho synem Victorem, s vnučkami Viktorinou a Irmou? S Karlem Wilhelmem?

S koncem války jejich stopy mizí.

Jan Kouřil byl v roce 1951 zadržen v Karlsruhe, když se nějakému dentistovi pokoušel prodat vylámané zlaté zuby. U soudu proti němu svědčily desítky lidí, také hrobník, který na jeho příkaz pohřbíval bezmála dva tisíce bezejmenných brněnských Němců. Kouřil dostal patnáct let.

Snad některý z těch zlatých zubů nepatřil posledním brněnským Offermannům.

Mám schůzku se slečnou Šulovou.

Hledala jsem ji skoro dva měsíce, než jsem se dopátrala, že ze slečny Šulové se stala paní Ptáčníková. Z autorky útlé diplomové práce o rodu Offermannových, obhájené na katedře

historie Masarykovy univerzity v létě roku 1994, je dnes ředitelka Archivu bezpečnostních složek.

Autobus do Kanic, kde archiv sídlí, jede jen dvacet minut. Zastavuje na okrajích brněnských sídlišť Stará osada, Vinohrady, Líšeň, pak mine Klajdovku. Než vjedeme do lesa, rozkládá se pode mnou Brno jako na dlani. Zastávka je na znamení, autobus jen přibrzdí u kraje silnice, vystupují jediná.

Stará panelová cesta vede přímo do lesa. Zním ji, už několikrát jsem tudy šla. A je to zase stejné – čím hlouběji mezi vzrostlé smrky a duby zacházím, tím víc se nad výběrem lokace podivuji. Starý, za totality postavený kryt je ohromným, pod povrch země zapuštěným sejfem, to je pravda. Dokumenty Státní bezpečnosti, které se zde skladují, jsou tu dokonale chráněné. Dokonce i před lidmi, kteří by měli zájem je studovat – hůř dostupnou badatelnou archivu ve střední Evropě určitě nenajdete. Autobus sem zajíždí jen dvakrát denně a kilometrová vzdálenost do hloubi lesa odradí i otrlé. Jednou prý tu někoho cestou napadla bachyně bránící selata. Já jsem dnes potkala jen houbaře. Minulost tu je skutečně dobře skrytá.

Paní Ptáčnicková mě vítá v malé, světlé pracovně. Na stole leží stoh do desek svázaných dokumentů, které pak rozkládá kolem konvičky vonícího jasmínového čaje a dvou šálek.

„Tady je rytina manufaktury Johanna Heinricha, takhle to vypadalo za Karla, tohle je fotografie vily na Hroznové,“ komentuje obrázky. Dívá se na ně s úsměvem, jako by si nad nimi připomínala studentská léta.

„To si dnes ani neumíte představit, jak strašně se to tehdy dávalo dohromady. Kopírky ještě pořád nebyly všude, za kopie se platily nekřesťanské peníze, dokumenty jsem opisovala ručně a korespondence se vedla poštou, internet nebyl,“ vzpomíná. „A dohledat data všech členů tak rozvětvené rodiny, to byl taky nadlidský úkol. Nad matrikami jsem strávila hodiny, rodokmen, který tady vidíte, je skoro zázrak.“

To jí věřím. Sama jsem ráda, že mi její diplomová práce poskytla odrazový můstek. Kopie toho rodokmenu mi vise-

la nad pracovním stolem několik minulých měsíců, k jejímu drobnému rukopisu jsem přidávala vlastní poznámky. A teď se o Offermannových bavíme, jako by to byli naši společní příbuzní. Závídím jí, že stihla potkat poslední žijící členy rodiny.

„Tehdy jsem přes vídeňský telefonní seznam zjistila jejich adresu. Offermannových ve Vídni žije hodně, utratila jsem spoustu peněz, než jsem se dovolala těm, kteří měli něco společného s Brnem. A to jsem ještě měla štěstí, že jsem narazila na paní Georginu, manželku Ernsta Edwina. Bývala to novinářka a pro mou práci měla pochopení – a tak mě nakonec pozvala na osobní návštěvu.“

Představuju si studentku, jejíž svět ještě nedávno končil u hranic železné opony, jak jede brzkým ranním autobusem do Vídně. Dvě a půl hodiny cestou, která byla kdysi nejfrekventovanější tepnou mezi Moravou a Rakouskem. Každý Brňan tudy do centra říše čas od času jel, Offermannovi tam stejně jako ostatní majetní měšťané vlastnili dům a někteří, třeba Edwin Moritz, se tam odstěhovali nadobro.

Živě vidím, jak zvoní na dveře činžovního domu v ulici přiléhající těsně ke středu města. Věž kostela svatého Štěpána je na dohled. V bytě ve třetím patře ji pak čeká paní Georgina Offermann.

„Byla tenkrát už stará, ale paměť měla vynikající. Sama byla v Brně jen na několika krátkých návštěvách, ale od manžela o rodinné historii věděla všechno. Vodila mě z pokoje do pokoje a na starých rytinách nebo fotografiích, co visely na stěnách, mi ukazovala členy rodiny i továrnu. Však tyhle obrázky mám od ní.“

„A co Ernst Edwin? Tehdy to byl poslední žijící nositel toho jména, nebo ne?“

„Pravděpodobně ano. Rozhodně poslední v přímé linii dědiců továrny. Toho dne se neukázal. Čekaly jsme na něj, ale nepřišel, a pak už mi jel zpáteční autobus do Brna. O měsíc později mi Georgina poslala jeho parte. Jel se podívat do Čech a dostal infarkt.“

Tiše si představuji návraty starých brněnských Němců, kteří po desetiletích přijíždějí do míst, kde vyrůstali, jako nezvaní hosté. Cítí ostych pohybovat se v ulicích, které se změnilly, zhrubly a zchátraly, připadají si jako vetřelci a čekají, že se vedle nich každou chvíli ozve nadávka nebo si někdo odplivne.

„Ale nejvíc na mě zapůsobil ten byt. Byl jako muzeum a teprve v něm mi došlo, jaká síla to byla. Teprve tam jsem pochopila, jaké to je, nemyslet v řádu jednotlivce, ale v rozpětí rodu. Jaká odpovědnost na člověka přechází s vědomím práce pěti generací. A jakou hrdost na to, co dokázali, zároveň cítí. Mezi jejich rodinnými fotkami visela i fotka brněnského evangelického kostela nebo budovy Uměleckoprůmyslového muzea. Jako by si připomínali stopy, které po sobě v Brně zanechali... A vlastně mě to i zabilelo. Pro ně se čas evidentně zastavil přetržením tradice. Jakmile ztratili továrnu, zmizel i smysl třisetleté existence toho rodu.“

Jako bych ten byt viděla. Tmavá výmalba, těžký starožitný nábytek, dlouhé závěsy. Čas se tam zastavil v minulém století, v době největší slávy Offermannových. Edwin, který tu dobu ještě choval v paměti, se při rozhovorech s přáteli často odvolává k myšlenkám svého otce a dědečka, jako příklad uvádí činy pradědů. Jó, damals in Brünn...

„A co zbytek rodiny? Stýkali se ve Vídni s někým? Vždyť tam někteří Offermannovi přesídlili,“ ptám se.

„Ano, Georgina se zmiňovala, že ještě o nějakých příbuzných ví. Už ale nežili ve Vídni. Rozprchli se do celého světa. Dopisovala si s paní Brigitte z Belgie a jiný jejich příbuzný, Peter, žil v Africe, v Belgickém Kongu. Prý tam zakládal národní park.“

V Brně ta rodina žila generace pospolu, v blízkosti fabriky, která fungovala jako slunce planetární soustavy. V různých vzdálenostech kolem ní obíhali majitelé, jejich bratři prokuristé nebo komanditisté, jejich sestry a ženy, zaučovaly se v ní jejich děti, a tak pořád dokola, po pět generací. Když to slunce vyhaslo, všechno ztratilo svůj řád. Planety šesté generace se rozletěly prostorem, vazby se zprétrhaly, zůstalo prázdno.

„A ten pocit ztráty, prázdných rukou, si vybral i svou daň. Asi bych to neměla říkat, nehodí se to... Ale když to nikam nenapíšete,“ dívá se na mě s otázkou v očích paní Ptáčnicková a já tak nějak kývám, i když vím, že si nakonec asi nebudu umět pomoci. „Ernst Edwin s GeorGINOU měli dvě děti – Tassila a Olgu. Ta se provdala do Itálie a po svatbě samozřejmě používá nové jméno. Dědicem paměti a rodového jména se měl stát Tassilo... ale možná to bylo moc velké břemeno, tíže minulosti, která v té době byla už jen prázdnou bublinou. Ufetoval se k smrti.“

Mám pocit, jako by mi až po letech řekli, že mi zemřel někdo blízký. Poslední Offermann, Tassilo, se sprovodil ze světa sám. I kdyby ta zatracená fabrika ještě stála, nebylo by ji komu vrátit.

Jasmínový čaj je dopitý, dokumenty seřazené zpátky v deskách svázaných šňůrkami.

„Klidně si to půjčte, vrátíte mi to třeba na vernisáži, určitě se přijdu podívat,“ nabízí mi paní Ptáčnicková. S díky souhlasím.

Offermannova továrna krátce před stržením, 1949 (foto: AMB)

Mezi dveřmi mě napadne ještě jedna otázka: „Nevíte náhodou, jestli se ve Vídni nestýkali třeba s potomky jiných brněnských továrnických rodin? Přece jen se několika lidem podařilo utéct ještě před válkou, nebo to stihli po ní.“

Paní Ptáčnicková chvíli přemýšlí a pak řekne: „Myslím, že se s pár lidmi při nějakých společenských příležitostech vídali. Víím ale jistě, že to nebylo bez problémů. Třeba Schoellerovým, kteří ve Vídni žijí dodnes, nemohli přijít na jméno.“

Samozřejmě, říkám si cestou zpátky. Těm na jméno nemohlo přijít víc lidí. Aloise Schoellera za jeho nacistické angažmá po válce odsoudili na dva roky, ale trest byl krátce nato v tichosti zrušen. Asi zafungovali vlivní *Kameraden*, nebo spíš schoellerovské konto, které se sice po válce smrškló, ale ne zas tolik, protože impérium *Schoeller et Comp.* ve svých aktivitách pokračovalo dál, stejně jako rodinná banka.

Je teprve čtvrtá odpolední, ale v lese už se šeří. Přemýšlím, proč ten archiv neumístili třeba do některého z obrovských opuštěných areálů bývalých textilek na Cejlu nebo Dornychu. Doprostřed města, kde by byl dostupný. Ten, kdo o tom rozhodoval, snad neměl svědomí čisté.

Továrna Offermannových dostala během náletů zásah. Hrouť se část přádelny nad náhonem Ponávky, komín má uražený vrch, zeď ohraničující areál je pobořená. Výroba stojí. Židovští majitelé fabriky se do Brna už nevrátili, ale i kdyby se vrátili, nikdo by jim nic nedal. Po jejich odchodu se stali novými majiteli textilky Schoellerovi, kterým byl jako nacistům majetek zabaven. Do několika staticky nenarušených budov se nastěhovalo pár podnikavců. Je tam autodílna, smaltovna, výrobná hnacích řemenů, sklady.

Vile naproti továrně se nestalo nic, nepočítá-li se několik chybějících střešních tašek. Má nové majitele, rozdělili si ji dělníci bývalé textilky, kdo přišel dřív, zabral horní patro, ti pozdější spodek. Obyvatelé hořejšku mají štěstí, z jejich patra je přístupná půda, na které objevili ještě nějaké věci. Truhly

a almaru, které revoluční gardisté, co odtud vypakovali německého majitele, nestačili odtáhnout, a ani je nerozkradli další hledači pokladů. Stačilo z nich vyházet hromady teď už nepotřebných podnikových papírů, stará alba a nějaké dopisy, taky veteš, jako byl ten starý, rozpadající se modrý kabát, a stáhnout si ty solidní kusy nábytku do bytu. Všechno další harampádí a rozbité krámy pak spálili na zahradě, kde si napřesrok udělají záhonky brambor a rajčat, altán zabední a bude z něj kůlna.

Všichni ti lidé se stržení vily a továrny bránili. Do roku 1948, pak už se s nimi nikdo nebavil. Lidově demokratické vedení města přece vědělo, co je pro dělnictvo nejlepší. Sice to ještě chvíli trvalo, ale v jednapadesátém tam přistavili jeřáb s obrovskou koulí a do řady za něj najely buldozery. Ty stavby prostě musí ustoupit. Na jejich místě má brzy vyrůst nové nádraží a velký obchodní dům, mezi nimi pak povede nová výpádovka na Prahu.

Pod nohama nám křupe čerstvě napadlý sníh. V Brně ho nebylo moc, auta ho už stihla rozjezdit, ale tady, na Ústředním hřbitově, je ho pěkná peřinka. Hroby, holé stromy i neprošlapané cestičky vypadají, jako by je někdo pocukroval. Mám dobrou náladu, na hřbitovech ji mám vždycky. Když už jím ale bloudíme druhou hodinu, pomalu mě opouští.

„Já to vzdávám,“ rozhodne nakonec Andrea a Tomáš dodá: „Myslím, že tady už nejsou.“

Ale já to vzdát nemíním.

Honba za portréty se taky zdála jako nesmysl, a podívejme se – nakonec máme **Julia alias Pankráce v chlapec-kém věku** s trošku vykloubenou rukou, Julia alias Serváce v dospělém věku, Theodora alias Bonifáce jako starého muže, v pozadí s továrnou, při vzniku portrétu už po fúzi do *I. brněnské strojírenské společnosti*. A Žofku se nám podařilo identifikovat jako Marii Barbaru.

Teď už nám chybí jen fotografie rodinné funerální architektury do katalogu k výstavě. Každého přece bude zajímat,

*Jan Ondřej Gebhardt – Portrét Julia Offermanna v chlapeckém věku, olej na kovu z roku 1839
(foto: Moravská galerie v Brně)*

jak vypadá místo posledního odpočinku v Brně pohřbených Offermannových.

„Vidělas támhle tu obrovskou hrobku Schoellerových, kdyby tu Offermannovi byli, bude jejich náhrobek vypadat podobně,“ přesvědčuje mě dál Tomáš.

Ale to mi nestačí. Jako bych nakonec netoužila jen po fotce, ale taky po tom, stanout jim co nejlíže a rozloučit se.

Nepodaří se.

Z hřbitova odcházíme unavení, když už se smráká.

Noc před vernisáží skoro nespíme, upravujeme expozici, připevňujeme štítky, opakovaně kontrolujeme audio- a videoinstalace. Zítra musí být všechno perfektní.

A pak ta sláva vypukne.

Na pódiu se střídají řečníci, cvakají blesky fotoaparátů, výstavními sály se procházejí odborníci i pamětníci, kteří před dvaceti lety pracovali v posledních brněnských textilkách.

Víc než začátek výstavy však s Andreou i Tomášem vnímáme konec náročné roční práce.

Pak vernisážový ruch utichá a sály se pomalu vylidňují. Konečně můžu zamířit ke svým, k Offermannovým, jejichž portréty visí v sekci věnované brněnským továrníkům. Potkávám před nimi paní Ptáčníkovou.

„Je to zvláštní pocit, dívat se jim do očí, že?“ řekne.

„Ano, zvláštní,“ přitakávám. A úlevný. Jsou tady, návštěvníkům výstavy na očích. Jejich podoby i skutky. Naši nekdější sousedé už nejsou tak zapomenutí, jako byli před rokem.

Sálem zní kroky, přichází Andrea s Tomášem.

Paní Ptáčníková zaostří na cedulku s popiskem a nahlas přečte, kdo díla Moravské galerii věnoval. Zní to přesně tak, jak si stará paní v bytě na Křenové představovala – pod jmény Offermannů je uvedeno jméno jejího otce.

„Není od něj i ten paraván od Schoellerů?“ zeptá se pak paní Ptáčníková.

Všichni přikývneme.

„Tak to musel mít ten člověk obrovské štěstí, že byl vždycky na správném místě,“ řekne s nepřeslechnutelnou ironií.

„Ještě je tu možnost, že ty věci po odsunu Němců koupil. Prý byly nějaké výprodeje ze skladů zabavených věcí na Křenové,“ řekne s nadějí v hlase Andrea.

„Textilní dělník z pavlačáku na Bratislavské? A kde by na to vzal?“ namítne hned Tomáš. „Tipuju ho na gardistu. Hodně šikovného a hodně rychlého.“

Jakmile to vysloví, zatrne mi. Jako bychom Offermannovým, visícím před námi a netušícím, jak to s jejich továrnou i rodinou vlastně dopadlo, nechtěně prozradili, co jsme se před nimi snažili ohleduplně tajit. Najednou se stydím za to, že jsme vedle nich pověsili štítek se jménem muže, který možná jednou

v noci vpadl do rodinné vily, z postele vytáhl vyděšeného Karla
Wilhelma, provedl mu kdo ví co a ještě si odtud odnesl trofeje.
„No jo, je to paradox,“ kývá na to hlavou Andrea.
„Ale těch život přináší hodně,“ dodává paní Ptáčnicková.
S tím jsme se rozešli domů.

Adresát: Správa brněnských hřbitovů

Věc: Hrob rodiny Offermannových

14. prosince 2014

Dobrý den,

nedávno jsem na Ústředním hřbitově v Brně hledala
hrob rodiny Offermannových. Jde o evangelickou
rodinu, jejíž členové ve městě žili od konce
18. století do poválečných let 20. století.

Prosím Vás o zprávu, zda se jejich hrob na ÚH ještě
nachází, případně kteří rodinní členové jsou v něm
pohřbeni.

Děkuji,

Kateřina Tučková

Vážená paní,

zesnulí Offermannovi byli pohřbeni na ústředním
hřbitově ve skupině 14. V evidenci máme tato
jména: Karl Offermann, Theodor Offermann,
Anna Offermannová, Dr. Karl Johann Offermann,
Iwan Offermann, Adolfína Offermannová. Poplatek za
hrobové místo do roku 1971 hradila paní Melanie
Offermann z Vídně.

S pozdravem,

E. H.

referent provozu

Adresát: Správa brněnských hřbitovů

Věc: Hrob rodiny Offermannových

15. prosince 2014

Dobrý den,

děkuji Vám za odpověď a prosím o sdělení, co se s rodinným hrobem stalo po roce 1971. A pokud je to možné, lze tedy v případě, že o něj pozůstali nepečují, tento hrob adoptovat? Mohla bych Vás ještě požádat o informaci k dalšímu hrobovému místu? Všimla jsem si, že je na ÚH hrobka rodiny Schoellerových. Znamená to tedy, že za ni pozůstali platí?

Děkuji,

Kateřina Tučková

Vážená paní,

pokud nejsou hrobová místa uhrazena, k datu vypršení smlouvy propadají Městu Brnu a po určitém čase se znovu nabízejí novým zájemcům. V tomto případě se tak stalo a místo Offermannových bylo znovu pronajato v roce 1984.

Hrobka rodiny Schoellerových se nachází na Ústředním hřbitově ve skupině 25d, řada 2, číslo hrobu 19-28. Plátcem hrobového místa je paní Victoria Scholler-Szüts z Vídně, hrobové místo je uhrazeno do roku 2017.

E. H.

referent provozu

Adresát: Správa brněnských hřbitovů

Věc: Hrob rodiny Offermannových

17. prosince 2014

Dobrý den,

děkuji za zprávu. A jaká je (či v roce 1984 byla) běžná praxe při rušení hrobu? Co se stalo s ostatky členů Offermannovy rodiny?

Děkuji,

Kateřina Tučková

Vážená paní,

z hrobky byly rakve vyjmuty, těla v hrobech zůstávají.

E. H.

referent provozu

Adresát: Správa brněnských hřbitovů

Věc: Hrob rodiny Offermannových

20. prosince 2014

Dobrý den,

chápu to správně, že ostatky Offermannových jsou stále v hrobě, tzn. dnes v cizím hrobě? A lze s tímto, poněkud neuctivým faktem něco udělat? Ráda bych případně zaplatila další nájem hrobového místa a pořídila náhrobní desku.

Kateřina Tučková

Hrobová místa mají nové nájemce.

E. H.

referent provozu

ZNÁRODNĚNÍ TEXTILNÍ VÝROBY V ROCE 1948

Soukromé textilní továrny německých majitelů byly po válce převedeny pod národní správu. Paradoxně to postihlo i továrny židovských vlastníků, protože ti se před válkou většinou hlásili k národnosti německé. V jiných případech byly jejich továrny během války odprodány novým německým vlastníkům a těm pak zabaveny.

Po únoru 1948 pak všechny tovární provozy přešly zcela „do rukou pracujícího lidu“. Po reorganizaci ve znárodněném hospodářství se postupným slučováním a likvidováním bývalých soukromých továren některé začlenily do n. p. Moravskoslezské vlnářské závody, Vlnap, Lanus, poté byly v roce 1958 rozděleny na dva hlavní závody – n. p. Vlněna a Mosilana.

Hlavní výrobní provozy Vlněny vznikly z vlnářských továren, které před válkou patřily rodinám Stiassnych, Neumarkových (ulice Přizova a Dornych), Weissových, Hanakových, Bauerových a Ornsteinových (ulice Tkalcovská), dále k ní byly připojeny továrny ve Svitávce, původně *Moses Löw-Beer*, závod v Bystrém u Poličky, původně výroba pletacích přízí Josefa Čipery, a bývalý podnik Arona a Jacoba

Löw-Beerových v Brněnci (známý jako tzv. Schindlerova továrna, kde Oskar Schindler v roce 1944 ve výrobě protiletadlové munice zaměstnal, a tím i zachránil, Židy z krakovského ghetta).

Areál Mosilany vznikl sloučením bývalých továren *D. Hecht a Hlawatsch & Isbary* (ulice Špitálka), *Max Kohn* (ulice Vlhká) a *Brüder Strakosch* (ulice Křenová), závodu *Bauer und Wiedmann* (ulice Cejl), firmy *Klein* (ulice Zábřdovická), bývalé přádelny téměř zničené „Kemky“ (ulice Radlas) a tkalcovny *Obrzner Spinnerei Eduard E. Essler* (ulice Fryčajova, Brno – Obřany), továren *Fritsch & Co.* (ulice Valchařská, Brno – Husovice), *Skene & Co.* v Alexovicích u Ivančic a *Vonwiller a spol.* v Žamberku.

Z bývalé firmy na výrobu koberců Klazar se stal závod Moravan Brno, součást n. p. Bytex Vratislavice nad Nisou.

Továrny, které byly původně na brněnském předměstí, se po vzniku Velkého Brna ocitly téměř v jeho středu. Tato často kritizovaná skutečnost, stejně jako potřeba modernizace zastaralých objektů, byly předmětem úvah o přesunutí textilní výroby na okraj města. Teprve na konci 80. let 19. století byla postavena nová tovární hala, přádelna česané příže, v Brně – Černovicích (dnes Nová Mosilana, a. s.).

Vila rodiny Hechtových zkonfiskovaná a přeměněná na Dělnickou školu lidové správy, 1949–1953 (foto: Muzeum města Brna)

Klement Gottwald při projevu na Zelném trhu v roce 1945 (foto: AMB)

Agitační plakát k první pětiletce 1949 – 1953 (reprofoto z knihy J. Fasory, J. Hanuše, J. Malíře a D. Nečasové, Člověk na Moravě ve II. polovině 20. století, CDK 2011)

Znárodněný textilní průmysl procházel mnoha změnami – koncentrací podniků, typizací provozů a specializací výroby. Cílená byla snaha omezit závislost na surovinách dovážených před válkou z USA, Austrálie a Nového Zélandu, které nahradila vlna ze SSSR, Mongolska a Číny. Rozšířilo se také používání domácího lnu, umělého hedvábí a viskózy.

Zatímco dříve prakticky všechny brněnské továrny vlněné látky vyráběly v celé šíři sortimentu, znárodněné podniky Vlněna a Mosilana (do roku 1958 ještě Vlnap), vzniklé delimitací Moravskoslezských vlnářských závodů, svůj program postupně specializovaly.

Národní podnik Vlněna ještě do počátku 50. let vyráběl všechny druhy vlnářských tkanin pro svrchní odívání od lehkých dámských šatovek po tkaniny na zimní pláště, postupně ale omezil produkci hrubých látek, stejnokrojů a hubertusů ve prospěch jemných šatovek a zejména látek z česané příže na pánské obleky a dámské pláště. V pobočném závodě v Bystrém u Poličky se vyráběly ruční pletací mykané příže a postupně také česané příže s příměsí chemických vláken. Tento podnik proslul zejména výkupem angorské srsti od domácích chovatelů angorských králíků, která se vyvážela na Západ za potřebné devizy. Další výrobní program se

zaměřil na potahové tkaniny a nábytkové textilie, ve Svitávce pak na produkci plyšů podle francouzského vzoru.

Minimální státní finanční podpora textilního průmyslu přispěla k tomu, že závod O2 (na ulici Tkalcovské) zahájil akci „Vzorový závod“. Jejím smyslem bylo dokázat, že lze zvýšit výrobu i bez nákladných investic. Vedení podniku využilo zejména pletářské technologie, která byla aplikována na výrobu oděvních i nábytkových úpletů. Úspěšný byl zejména Cord Velour ze 100% polyesterového hedvábí oceněný zlatou medailí na mezinárodním veletrhu v Lipsku, který se exportoval např. do Rakouska nebo Austrálie. Kromě techniky klasického pletení se tu užívala i netradiční technologie prošívání vlněného rouna na stroji Arachne s řídkou svrchní tkaninou, čímž vznikla zcela nová pláštová textilie. Pro oděvní průmysl se ukázala jako nepraktická, ale od roku 1967 se využívala k tvorbě textilních uměleckých originálů označovaných jako Art Protis. Socialistické domácnosti zaplavily také ručně vázané koberečky Tapiko, které si podle návodu mohli zájemci vyrobit doma.

Od 70. let se zvýšil tlak na zrychlení tempa chemizace vlnářského průmyslu. Původně kvalitní vlněné látky tak byly v polovině 80. let nahrazeny textiliemi, v nichž více než polovinu materiálu tvořila umělá vlákna – signifikantní je pro tuto dobu zejména tesil.

Vlněna, stav v roce 2014 (foto: Kamil Till)

Druhým nástupcem znárodněných brněnských textílek byl národní podnik Mosilana. Ten výrobu zaměřil převážně na pánské oblekové a dámské kostýmové tkaniny z česané příže. Zárukou vysoké kvality vlněných látek, které se ve velké míře exportovaly přes podnik zahraničního obchodu Centrotex na Západ, bylo oprávnění k používání mezinárodní značky „Woolmark“ pro tkaniny ze 100% střížní vlny. V základní kolekci se udržely klasické typy vlněných látek – flanely, gabardény, freska, panama, fil a fil aj., ale také látky s příměsí chemických vláken.

Koncem 80. let se v tehdejší Čkoslovensku znovu začaly propagovat oděvy z kvalitních přírodních vláken. Z vlněné příže se měla šít luxusní konfekce, která by obohatila nabídku na omezeném vnitřním trhu. Dobové propagační materiály látek s visačkou „Woolmark“ chtěly tímto luxusním sortimentem a používanou terminologií vnést do socialistické šedi zdání něčeho výjimečného, co by připomínalo dávnou meziválečnou eleganci: objevují se obleky z česaných přízí se vzory fil a fil, kaviár, paví očko, esterházy, pepito nebo tatsral, i klasické druhy mykaných tkanin – homespuny, ševioty, šetlendy a tvídy.

Za kvalitní tkaniny získaly Vlněná i Mosilana v Československu řadu ocenění

(tituly Nejlepší výrobek roku, Zlatá Fatima nebo zlatá stuha Intermódy), prestižní medaile jim byly uděleny na výstavě EXPO v Bruselu i Montrealu. Pro tyto příležitosti ale byly připraveny speciální kolekce látek, které by zákazník v běžném obchodě hledal marně. Výjimku tvořily specializované prodejny obchodní organizace Unitex, která sídlila v Brně. Kromě zajišťování dovozu vlny a barviv ze zahraničí spočívala její činnost v propagaci čkoslovenského vlnářského průmyslu, jehož produkci prezentovala prostřednictvím čtyř výběrových a průzkumových maloobchodních prodejen – Dům vlny Unitex v Praze, Brně (na dnešní Masarykově ulici), Karlových Varech a Bratislavě. Kromě toho byl zaveden staronový způsob prodeje vlněných látek podle vzorkovnic pod názvem Vlna – Brno v krejčovských provozovnách v desítkách měst ČSSR.

Ke konci 80. let se slibně se rozvíjející produkce tkanin z česaných přízí z výrobního programu Mosilany a Vlněná měla přesunout do nově postaveného Vlnářského kombinátu v Brně-Černovicích. Tato továrna, která pod názvem Nová Mosilana v současné době vyrábí tradiční kvalitní vlněné látky, a Brněnská továrna plstí jsou dnes jedinými pokračovateli 250leté historie vlnářství v Brně.

Propagační materiály, model a modelka v oděveh vyrobených z brněnských látek, 60. léta (reprofoto z publikace Katalog vlněných látek, Vlnářský průmysl, Brno 1968)

Rozsáhlý brněnský textilní průmysl prošel po roce 1989 turbulentními změnami. Velké závody Mosilana a Vlněna, ale i menší jako Bytex, Moravan, Mitop, jakož i jejich inovační zázemí, např. *Výzkumný ústav vlnařský*, v rychlém sledu podlely divoké privatizaci a restrukturalizaci. Řadu podniků po částech rozprodali vlastní zaměstnanci, případně se objekty, technologie a majetek staly předmětem spekulací investičních fondů.

V několika závodech (např. firma Vlnako s.r.o., SVV Elitex Brno s.r.o. aj.) se síce po přechodnou dobu dařilo udržovat výrobu, dlouhodobě se však povedlo výrobu zachovat a dále rozvíjet jen ve dvou firmách.

První z nich je Nová Mosilana, jediná významná investice socialistického hospodářství do textilního průmyslu v Brně, kterou v roce 1994 koupil nadnárodní koncern Marzotto Group. Nová Mosilana je v současnosti jediným pokračovatelem tradice brněnské výroby vlněných látek, byť už vzhledem k zahraničním vlastníkům spojeným s globálním koncernem nemá přímou vazbu na Brno.

Druhou, výrazně menší a specializovanou textilkou, je Brněnská továrna plstí s.r.o. Tato firma jako jediná v Brně pokračuje se svými osmi dělníky ve výrobě textilu v historické textilní továrně na ulici Zábřdovická č. 2 (dříve Mitop, závod 02, předtím *Vereinigte Filzfabriken A.G.*).

Zásadní propad brněnského textilního průmyslu po roce 1989 nelze považovat pouze za produkt špatné hospodářské kultury té doby. Předchozí etapa socialistické centrálně plánované ekonomiky protežovala jiná výrobní odvětví. Textilnictví bylo na okraji zájmu, a bylo tedy chronicky podinvestováno. Současně byla celková situace evropského textilního průmyslu již od 70. let 20. století kritickou. Továrny, které se nespecializovaly na nové technologie, musely často ustoupit levnější konkurenci třetího světa.

Textilní průmysl se po roce 1989 stal z dominujícího a tradičního brněnského průmyslového odvětví jedním z řady jiných, která jsou napojena na ekonomické struktury globalizovaného světa. V nich Brno jako jeho oborová metropole neuspělo a stalo se periferií.

Nová Mosilana v Brně-Černovicích, jediná dnes fungující textilní továrna (foto: Moravská galerie v Brně)

Továrna Aron & Jakob Löw-Beer v Brněnci, v roce 1944 známá jako tzv. Schindlerova továrna, stav v roce 2014 (foto: Kamil Till)

PODĚKOVÁNÍ

Příběh rodiny Offermannových je v této knize sice vyprávěn podle dat a dokumentů, které se dochovaly, ale kvůli jejich malému počtu nebylo možné životní osudy jednotlivých členů rodiny rekonstruovat přesně. Mnohé situace a vztahy jsou proto fiktivní, stejně jako většina epizodických postav.

Při práci na textu mi významně pomohly konzultace s řadou odborníků, jimž bych chtěla na tomto místě poděkovat.

Předně děkuji doc. PhDr. Bohumíru Smutnému, Dr. z Moravského zemského archivu, z jehož ochotných rad a především nenahraditelné publikace *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin* (Statutární město Brno a AMB, 2012) jsem čerpala po celou dobu práce na textu.

Stejně důležitým zdrojem pro mě byl také nepublikovaný rukopis diplomové práce Světlany Šulové *Podnikatelská rodina Offermannů* (Historický ústav Masarykovy univerzity, 1994). Slečně Šulové, dnes Mgr. Světlaně Ptáčnickové, děkuji i za cenné vzpomínky na poslední členy rodiny Offermannových, s nimiž se během svého bádání setkala ve Vídni, a nakonec také za to, že dovolila publikovat v této knize rodokmen rodiny Offermannových.

Za cenné konzultace děkuji také Davidu Kovaříkovi, Ph.D. a Mgr. Petru Tomáškoví, za milou spolupráci a sestavení odborných hesel do této publikace děkuji svým spolupracovníkům, kurátorům výstavy „Brno – moravský Manchester“ v Moravské galerii, Mgr. Andrei Březinové a Mgr. Tomáši Zapletalovi.

Zvláštní dík patří také autorům následujících publikací, neboť bez jejich výzkumu bych nebyla schopna rekonstruovat kontext, v němž rodina Offermannových v Brně kdysi žila. Děkuji.

Alexandr Brummer, Michal Konečný:

Brno nacistické. Průvodce městem. Host, Brno 2013.

doc. Lukáš Fasora, Ph.D., prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

a prof. PhDr. Jiří Malíř, CSc. (eds.): *Člověk na Moravě*

19. století. Centrum pro studium demokracie a kultury,

Brno 2008.

prof. PhDr. Jan Janák, CSc. (ed): *Vlastivěda moravská,*

Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918, díl 3/1.

Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1999.

prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství*

a moravská společnost 1770–1810. Era, Brno 2006.

PhDr. František Mainuš, DrSc.: *Vlnářství a bavlnářství na Moravě*

a ve Slezsku v 18. století. SPN, Praha 1960.

Otto M. Urban, Ph.D.: *Česká společnost 1918–1848.* Nakl.

Svoboda, Praha 1982.

Kateřina Tučková

SLOVNÍK TERMÍNŮ

Apretura – souhrnný pojem pro konečnou úpravu a zušlechťování textilií, které tak získají např. odpovídající hladkost, lesk, tuhost či nemačkavost.

Apretér – dělník, např. postřihovač, specializující se na konečnou úpravu textilií jejich zušlechťením.

Cajk – levnější vlnářská tkanina, lehčí a jemnější než sukno. Název je odvozen z německého Zeug = veteš, levná podřadná tkanina.

Česaná příze – se vyznačuje stejnoměrností a malým počtem neurovnaných vláken podél osy příze. V česárně se vlna strojem s ocelovými jehličkami sčese tak, že vlákna směřují jedním směrem. Používá se především na jemné hladké oblekové tkaniny, např. gabardén, serž, žoržet.

Faktor – zaměstnanec manufaktury, který rozvázel materiál tkalcům na venkově a svážel od nich zpět hotové výrobky.

Fezy – pokrývky hlavy tvaru komolého kužele, obvykle se střapcem, vyrobené z vlněné pleteniny, která se plstí a formuje. Název je odvozen od marockého města Fés. Artikl, který se z brněnských textilek vyvážel do Orientu.

Haras – hrubá vlněná tkanina, opak jemného vlněného sukna.

Jacquardův stav – tkací stav, jehož složitý mechanismus umožňuje tkát téměř neomezenou velikost náročných (tzv. žakárových) vzorů, jaké neumožňují tkát listové stavy. Každá osnovní nit má své vlastní ovládání umožňující střídání vazeb. Název podle Josepha Marie Jacquarda, francouzského vynálezce.

Kazimír (také kazamír) – pevná vlněná látka z mykané příze používaná nejčastěji na pánské kalhoty.

„Kazamíráci“ bylo označení pro soukeníky (zejména na Vyškovsku, Blanensku a Jihlavsku), kteří tkali ve mzdě na ručním domácím stavu.

Krymr – tkaná imitace jehněčí kožešiny s velmi zkadeřeným lesklým povrchem, vyrobená jako plyš. Zkadeření vytváří vlasová osnova z mohérové nebo ševiotové vlny. Používá se hlavně na dámské pláště, límce nebo čepice.

Lanolin – přirozený produkt mazových žláz ovcí, který vytváří ochrannou vrstvu podobnou vosku. Při zpracování vlny na přízi se většina lanolinu odstraňuje.

Loden – hrubší vlněná tkanina tkaná z mykané příze s vlasem různé délky, vyniká svou pevností. Vyrábí se v charakteristických olivových, šedých a hnědých melanžích.

Mule-jenny – Brit James Hargreaves v roce 1764 vynalezl nový spřádací stroj (spinning jenny), který později vylepšil Richard Arkwright. V roce 1779 zkonstruoval Samuel Crompton podstatně dokonalejší univerzální spřádací stroj (spinning mule), který se na Moravě nazýval mule-jenny. Pro jemnou přízi se používal až do 90. let 19. století, kdy ho nahradil selffaktor.

Mykaná příze – vyrábí se z kratších vláken, která nelze česat. Používají se většinou levnější suroviny (trhaná vlna, výčesky, vlněný odpad). Sukna z mykané příze, např. tvid, homespun, loden, jsou měkká a využívají se spíše na hrubší svrchní ošacení.

Nastrkovač – pracovník v manufaktuře, jehož úkolem bylo nastrkovat na mechanický stav vřetena a hlídat, aby nevypadla a aby na nich byl dostatek

příze. Šlo o nekvalifikovanou práci, kterou mohli vykonávat i děti.

Osnova – soustava rovnoběžných podélných nití v tkanině, do které se zanášá útek.

Potaš – prostředek na bělení sukna.

Preser – zaměstnanec presovny (lisovny látek), který v samém závěru výroby lísoval už hotová sukna.

Přadlák – pracovník manufaktury či továrny, který vyráběl přízi. Od počátku 19. století mohli brněnští přadláci vyrábět přízi nejen ručně, ale také pomocí stroje. Poté byla jejich hlavní činností obsluha strojů a zařízení na výrobu přízi.

Selfaktor – asi třicet metrů dlouhý dopřádací stroj, který ve 30. letech 19. století vynalezl anglický konstruktér Richard Roberts. Tato plně mechanizovaná varianta („self-actor“) postupně nahradila starší stroje typu mule-jenny. Selfaktorová příze, zejména mykaná, byla stejnoměrnější a jemnější.

Serail – jemná světlá vlněná tkanina.

Satincloth (saténklot) – satén neboli tkanina s lesklým povrchem, dosaženým atlasovou vazbou, z bavlněné nebo směsové příze, luxusnější typ sukna.

Skaní – úprava příze, při které se spojují a zakrucují dvě nebo více nití dohromady, aby se tím zvýšila její pevnost a stejnoměrnost. Pro výsledný charakter příze je důležitý směr a počet zákrutů.

Stávkové zboží – zboží vyrobené na pletařských strojích, např. punčochy nebo ponožky.

Vigogne/vigonia – velmi drahá vigoňová příze se získává z vlny jihoamerických vikuní či lam. Firma Adolfa Löwa použila označení vigoňové zboží pro látky ze směsi ovčí vlny a bavlny. Aby neklamala zákazníky, používala od roku 1859 obchodní název vigonia.

Útek, útková nit – nit či příze provlékaná v příčném směru osnovou. Podle způsobu provlékání tvoří charakteristickou vazbu tkaniny a zaplňuje plochu textilie.

NÁZVY BRNĚNSKÝCH ULIC A MÍST

Cejl – ulice byla původně samostatným předměstím Dolní Cejl, německy Unter Zeil, od 1867 byly užívány názvy Zeile nebo Cejl, v letech 1949–1990 Gottwaldova, dnes Cejl.

Dornych – původně předměstí Dornrössel, od počátku 19. století Am Dornich, od roku 1945 Dornych.

Františkov – původně Franzensberg, česky Františkov, od roku 1946 Denisovy sady.

Französische Strasse – dříve předměstí Horní Cejl, krátce Franz-Josef-Strasse a Franz-Schubert-Strasse, od roku 1946 Francouzská ulice.

Hutterteich – rybník, který se kdysi rozkládal na místě dnešního náměstí 28. října, česky Hutterův rybník.

Köfillergasse – ulice nesla jméno po zakladateli první brněnské textilní manufaktury, roku 1946 byla pojmenována Stará.

Krapfengasse – česky Koblihová, přejmenovaná v roce 1918 na Koblížnou, v letech 1961–1989 Gagarinova, dnes opět Koblížná.

Koliště – německy Glacis, po 1946 Staliny sady, v roce 1953 přejmenováno na sady Osvobození, od roku 1990 opět Koliště.

Mundygasse – pojmenovaná podle Wilhelma Mundyho, jednoho z prvních textilních podnikatelů v Brně, od roku 1946 Kabátníkova.

Offermanngasse – pojmenovaná podle Johanna Heinricha Offermanna, jednoho z prvních textilních podnikatelů v Brně,

od roku 1918 Na Ponávce, posléze **Ponawkgasse**, od roku 1946 Vlhká.

Park Strasse – česky Sadová nebo i Parková, od roku 1946 dodnes ulice Drobného.

Presburger Strasse – původní brněnské předměstí Josefstadt, Josefov, získalo svůj český název Bratislavská roku 1919, v letech 1939–1945 Presburger Strasse, od 1946 opět Bratislavská.

Schmalgasse – dříve Rotgasse, Červená ulička, pojmenovaná později podle jednoho z prvních brněnských textilních podnikatelů, Heinricha Schmala, z jehož jména také pochází lidový název místa „Šmálka“, od roku 1946 ulice Mezírka.

Schoellergasse – pojmenovaná pro Gustavu Adolfa Schoellerovi, brněnském podnikateli a prezidentovi Obchodní a živnostenské komory, od roku 1918 přejmenována na Blatnou ulici, 1940–1945 opět Schoellerova, po válce dostala název Körnerova.

FABRIKA

**PŘÍBĚH
TEXTILNÍCH BARONŮ
Z MORAVSKÉHO MANCHESTERU**

KATEŘINA TUČKOVÁ A KOL.

Publikace vychází u příležitosti výstavy
Brno – moravský Manchester, konané
v Uměleckoprůmyslovém muzeu Moravské
galerie v Brně od 12. prosince 2014
do 12. dubna 2015.

Text

Kateřina Tučková

Odborná spolupráce

Andrea Březinová, Tomáš Zapletal

Grafická úprava a sazba

www.facebook.com/Kolektiv.studio
AP

Jazyková spolupráce a korektura

Dagmar Procházková

Odborný redaktor

Miroslav Balaščík

Obrazové podklady

Archiv města Brna; Moravská galerie
v Brně (Kamil Till); Moravská zemská
knihovna; Moravský zemský archiv;
Národní památkový ústav, územní
památková správa v Kroměříži;
státní zámek Rájec nad Svitavou;
Muzeum města Brna

Tisk

bude doplněno na závěr

Náklad

5 000 výtisků

Vydání první

Vydala Moravská galerie v Brně a Host
— vydavatelství, s. r. o. v roce 2014

ISBN

978-80-7027-278-7
(Moravská galerie v Brně)
978-80-7491-479-9
(Host)

www.moravska-galerie.cz
www.hostbrno.cz

OBÁLKA